

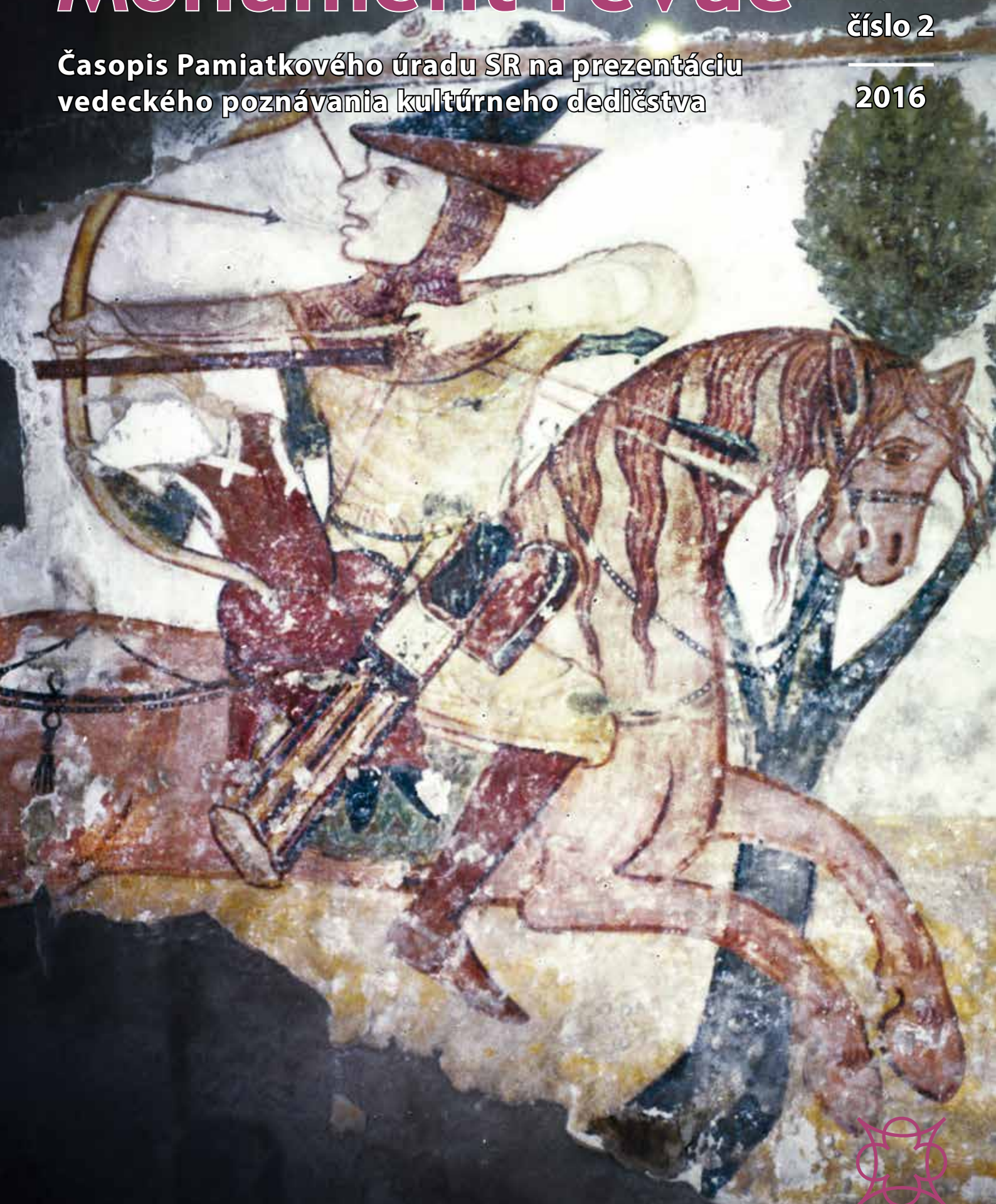
Monument revue

ročník 5

číslo 2

Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu
vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva

2016

Obsah

Editorial /1

Veda a výskum

Bronislava Porubská: Pamiatková obnova renesančnej zvonice v Poprade /2

Peter Buday: Reštaurovanie Legendy sv. Ladislava vo Veľkej Lomnici v rokoch 1962 – 1967 /7

Tomáš Kowalski: „Starý oltár menšej veľkosti hľadá sa...“ /12

Richard E. Pročka: Nitriansky hrad – náčrt budovania mýtického obrazu pamiatky v 20. storočí /28

Michaela Kalinová, Ľubica Szerdová-Veľasová, Henrieta Žažová: Historické pamiatky v Rumanovej /36

Pavel Paterka: „Bol nadšeným archeológom“ /45

Oto Makýš: Pamiatkový výskum Palatínskej línie v Komárne /52

Správy

Peter Škulavík: Konferencia k 65. výročiu vzniku Pamiatkového úradu SR /59

Ivana Červenková: Seminár Zoborské listiny /61

Osobnosti

Eva Spaleková: Odišiel Ivan Tkáč, vedúci Oblastného reštaurátorského ateliéru v Levoči /62

Martin Furman: Archeológ Mikuláš Feník (1979 – 2016) /62

Martin Pristáš: Za Barborou Glockovou (1972 – 2016) /63

Jara Lalková: Spomienka na Ing. arch. Annu Tomašákovú /64

Knižnica

Ľubica Szerdová-Veľasová: Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – Levoča /66

Peter Škulavík: Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 25 /67

Tomáš Kowalski: Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 26 /68

Na obálke:
s. 1 – Nástenná malba s výjavom z legendy sv. Ladislava v Kostole sv. Kataríny vo Veľkej Lomnici.
Foto: Archív PÚ SR, L. Borodáč, 1961.
s. 4 – Pútnický Kostol sv. Benedikta na Skalke pri Trenčíne.
Foto: Archív PÚ SR, po r. 1920.

Editorial

K dobrým tradíciám Pamiatkového úradu SR patria pravidelné stretnutia pamiatkarov organizované v päťročných cykloch, ktoré sú príležitosťou na bilancovanie uplynulého obdobia a zhodnotenie toho, čo sa nám v ochrane pamiatkového fondu Slovenska podarilo a čo ostáva nechceným mementom do nasledujúcich rokov. Ostatné podujatie sa uskutočnilo v čerstvo obnovenom kaštieľi v Gbeľanoch pri Žiline, o ktorom sa viac dočítate v rubrike Správy. Redakcia časopisu Monument revue pri príležitosti 65. výročia vzniku Pamiatkového ústavu, predchodcu dnešnej inštitúcie, načrela ešte hlbšie do minulosti a prináša vám súbor článkov venovaných dejinám ochrany pamiatok v turbulentnom 20. storočí. Celkový dojem, ktorý zvolené témy vyvolávajú, možno nebude pôsobiť nijak optimisticky, pretože autori sa nebáli prezentovať problémy pamiatkovej ochrany s problematickým, diskutabilným či negatívnym koncom. Tak ako každá disciplína, aj pamiatková starostlivosť mala a má svoje vrcholy a pády, dostáva sa často do neriešiteľných až absurdných situácií, ktoré nezaspávaných jednotlivcov lákajú k zjednodušujúcim a neobjektívnym záverom. Objavovanie dávno zabudnutých príbehov ukrytých v zažltnutých archívnych dokumentoch, najmä tých s kontextuálnym presahom do našej prítomnosti, objasňovanie a reinterpretácia známych i nových faktov, sumarizovanie poznatkov a nastoľovanie znepokojivých otázok je trvalým cieľom nášho snaženia, ktoré prenášame na stránky časopisu. Dúfame, že u čitateľov podnietia nielen záujem o výskum dejín pamiatkovej starostlivosti, ale prinúti ich kriticky, objektívne a komplexne vnímať problematiku ochrany kultúrneho dedičstva v našom globalizovanom, odludštenom a všelijakými krízami ohrozenom svete. Kapitola venovaná Osobnostiam neskrýva tragickosť, ktorá v roku 2016 osudovo zasiahla do radov pamiatkarskej obce a prináša spomienku na našich predčasne zosnulých kolegov. Na záverečných stránkach však nájdete nadšenie a vieru v zmysluplnosť našej práce pretavenú do nových publikácií Pamiatkového úradu SR, vrátane dlhoočakávaného prelomového diela o levočských pamiatkach. Smelo do čítania, priatelia!

Martina Orosová

MONUMENT REVUE

Časopis na propagáciu vedeckého poznávania pamiatkového fondu Slovenska
Ročník 5, číslo 2, 2016, december 2016

Vydáva: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava
tel. 02/20464111
IČO 31 755 194
e-mail: redakcia@pamiatky.gov.sk
Elektronická verzia: www.pamiatky.sk

Hlavná redaktorka:

Mgr. Martina Orosová, PÚ SR Bratislava

Redakčná rada:

Mgr. Peter Buday, PhD., FF UK Bratislava
Mgr. Katarína Chmelinová, PhD., FF UK Bratislava
Mgr. Petra Kalová, Ministerstvo kultúry SR
Mgr. Tomáš Kowalski, PÚ SR Bratislava
Mgr. Bronislava Porubská, PÚ SR Bratislava
Ing. arch. Lívia Šišláková, FA STU Bratislava

Jazyková redaktorka: Mgr. Mária Riháková

Grafická úprava: Mgr. Bronislava Porubská

Recenzenti:

prof. Janka Hečková, CSc., FF UKF Nitra
PhDr. Ľubica Kázmerová, CSc., HÚ SAV Bratislava
PhDr. Eva Kowalská, DrSc., HÚ SAV Bratislava
PhDr. Rudolf Kujovský, Csc., AÚ SAV Nitra
Ing. Jana Želinská, PhD., PÚ SR Bratislava

Tlač: DOLIS, s. r. o., Bratislava

Vychádza dvakrát ročne.

Náklad 500 ks.

NEPREDAJNÉ.

© Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Autorské práva vyhradené.

Akékoľvek rozmnožovanie textu, fotografií, kresieb, vrátane údajov v elektronickej podobe len s predchádzajúcim písomným súhlasom vydavateľa.

Evidenčné číslo MK SR: EV 4650/12

ISSN 1338-807X

V publikácii Juraja Spiritzu Biografický slovník zvonolejárov činných na Slovensku v druhom tisícročí, ktorú vydal Pamiatkový úrad SR v roku 2002 sa na strane 10 uvádza: „Nepodarilo sa získať prístup k súboru retrospektívnych informácií o zväčša zaniknutých zvonoch a zvonolejároch, ktorý vznikol v poslednej tretine 20. storočia pod vedením zakladateľa Slovenskej kampanologickej spoločnosti Milana Petráša. Žiaľ, nezistili sme ani, kde sa kartotéka po zmene riaditeľa Západoslovenského múzea v Trnave podela.“

Na žiadosť Ing. Milana Petráša, PhD., riaditeľa Západoslovenského múzea v Trnave v rokoch 1990 – 1999, uverejňuje Pamiatkový úrad SR toto stanovisko:

„Retrospektívnu kampanologickú dokumentáciu začal M. Petráš budovať už počas pôsobenia v Slovenskom poľnohospodárskom múzeu v Nitre, pre ktoré získal aj kolekciu zvonov. Dokumentácia vznikla ako súkromná iniciatíva M. Petráša, nikdy netvorila majetok Západoslovenského múzea v Trnave a Slovenská kampanologická spoločnosť nedotovala finančnými prostriedkami dopĺňovanie tejto dokumentácie. Bola a je oprávnená vo vlastníctve M. Petráša, a preto sa nikam ,nepodela.“

Zoznam autorov:

Mgr. Peter Buday, PhD., FF UK, Katedra dejín
výtvarného umenia; budaypet@gmail.com
Mgr. Ivana Červenková, PhD., Slovenský národný
archív; ivana.cervenkova@minv.sk
Mgr. Martin Furman, PhD., KPÚ Žilina
martin.furman@pamiatky.gov.sk
Mgr. Michaela Kalinová, PÚ SR Bratislava
michaela.kalinova@pamiatky.gov.sk
Mgr. Tomáš Kowalski, PÚ SR Bratislava
tomas.kowalski@pamiatky.gov.sk
doc. Ing. arch. Jarmila Lalková, PhD., FA STU
lalkova@fa.stuba.sk

doc. Ing. Oto Makýš, PhD., STU, Katedra
technológie stavieb; oto.makys@stuba.sk
Mgr. Martina Orosová, PÚ SR Bratislava
martina.orosova@pamiatky.gov.sk
Mgr. Pavel Paterka, KPÚ Nitra, kancelária Komárno
pavel.paterka@pamiatky.gov.sk
Mgr. Bronislava Porubská, PÚ SR Bratislava
bronislava.porubska@pamiatky.gov.sk
Mgr. Martin Pristáš, KPÚ Košice
martin.pristas@pamiatky.gov.sk
Richard E. Pročka, PhD., KPÚ Nitra
richard.procka@pamiatky.gov.sk

Mgr. Eva Spaleková, ORA Levoča
eva.spalekova@pamiatky.gov.sk
Mgr. Ľubica Szerdová-Velasová, PÚ SR Bratislava
lubica.szerdova@pamiatky.gov.sk
Mgr. Peter Škulavík, PÚ SR Bratislava
peter.skulavik@pamiatky.gov.sk
PhDr. Henrieta Žažová, PhD., Trnavská univerzita
v Trnave; henrieta.zazova@truni.sk

Pamiatková obnova renesančnej zvonice v Poprade

BRONISLAVA PORUBSKÁ

Veda a výskum

Renesančné zvonice patria k charakteristickým stavbám historických miest východného Slovenska, najznámejšie príklady tohto typu pamiatok môžeme nájsť napríklad v Kežmarku, Spišskej Sobote či v Strážkach. Zvonica v Poprade patrí v tejto skupine stavieb dobou svojho vzniku k tým najmladším. Postavená bola v priebehu mesiacov jún až august 1663, a to na mieste staršej stavby.¹ Toto presné datovanie poznáme vďaka dnes už neexistujúcemu sgrafitovému nápisu s chronostichonom,² ktorý sa v minulosti nachádzal na fasáde pod rímsou atiky v dvoch identických vyhotoveniach, na východnej aj západnej fasáde. Staršia literatúra uvádza ako rok postavenia aj rok 1658,³ toto chybné datovanie však vzniklo, a nejaký čas sa tradovalo, vďaka nesprávnemu prepisu a zrátaniu rímskych číslíc chronostichonu.⁴ Na južnej fasáde sa mal nachádzať aj ďalší mladší nápis datujúci obnovu po požiari v roku 1844.⁵

Zvonica stojí v centre námestia z južnej strany farského Kostola sv. Egídia. Je to jednopriestorová trojpodlažná budova na štvorcovom pôdoryse. Hladké fasády sú v hornej časti po obvode členené slepou arkatúrou, ktorá je zhora aj zdola ohraničená rímsou a stavba je ukončená renesančnou štítkovou atikou. Na hornom podlaží sú na severnej a južnej strane dvojdielne a na západnej a východnej strane trojdielne, poloblúkovito ukončené zvukové okná. V minulosti sa na nárožniach nachádzalo aj plastické kvádrovanie a prvé a druhé nadzemné podlažie bolo oddelené kordónovou rímsou v podobe úzkeho pásu kvádrov.

Spomínané nápisy s datovaním však neboli jedinou výzdobou zvonice. Bohatú sgrafitovú dekoráciu, pozostávajúcu z figurálnych motívov biblických a alegorických postáv a rastlinnej ornamentiky, však dnes poznáme už len zo stručných zmienok v literatúre a z archívnych fotografií, ktoré vznikli pred jej zánikom. Plytké niky arkatúry na atike – na každej fasáde sedem – boli vyplnené figúrami, ktoré boli pomenované nápismi umiestnenými pod každou nikou pod spodnou rímsou. Niektoré z postáv bolo možné na základe týchto nápisov z fotografií identifikovať. Na severnej fasáde bol prvou figúrou zľava kráľ Dávid, ďalej nasledovali alegórie slobodných umení – hudba, geometria, astrológia, dialektika, rétorika, aritmetika. Na západnej fasáde pokračovali postavy apoštolov – Jakub Väčší, Ondrej, Peter, v strede sa nachádzala postava Krista (označená nápisom SALVATOR), nasledovali Ján, Filip, poslednou postavou bol zrejme Bartolomej. Postavy apoštolov boli aj na východnej fasáde, podľa nápisov na fotografiách bolo možné určiť mená Tomáš, Šimon a pravdepodobne Jakub Menší, Júda a Matúš, zvyšné dva nápisy sú celkom

Renesančná zvonica v Poprade, stav z roku 1955.
Foto: Archív PÚ SR, R. Kedro.

nečitateľné.⁶ Obsahová náplň južnej fasády je známa len z popisu reštaurátora Jindřicha Čapka z roku 1920, podľa ktorého sa tu mali nachádzať zachované postavy evanjelistov Matúša, Mareka, Lukáša a Jána.⁷ Tento figurálny program bol doplnený ornamentálnymi motívmi na stĺpikoch a cvikloch arkatúry i štítkoch atiky.⁸

Na popradskú zvonicu pre jej značne zanedbaný stav upriamil pozornosť Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku už krátko po svojom vzniku v apríli 1920, keď oslovil mestskú radu s ponukou štátnej subvencie na opravu s poznamenaním, že o zvonicu sa už v minulosti zaujímal aj Uhorská pamiatková komisia (*Műemlékek Országos Bizottsága*).⁹ O obhliadku zvonice bol požiadaný pražský sochár Jindřich Čapek.¹⁰ Podľa jeho správy z roku 1920 bola čiastočne zachovaná sgrafitová výzdoba rytá do dvojfarebných omietok a veľké nápisy do jednofarebných omietok. Ako najzachovalejšia sa javila práve spomínaná nápisová časť, pomerne zreteľné boli aj niektoré figurálne motívy. Podľa stavu zachovanosti reštaurátor usúdil, že niektoré by bolo možné reštaurovať do pôvodného stavu, ostatné, menej zachované, vyžadovali konzerváciu. Na

viacerých miestach bola však výzdoba popraskaná a omietka opadaná až na murivo. Čapek, ktorý v tom čase obdobne pracoval aj na obnove renesančnej zvonice v Kežmarku, navrhoval oživenie sgrafítov prostredníctvom opatrného omývania a očistenia povrchu a fixovania pôvodnej bielej vrstvy. Pôvodná omietka mala byť znovu pripevnená k murivu a vystužená fluátom. Odhalené murivo vyškárované cementovou maltou sa malo nanovo omietnuť a nová omietka sa mala odlíšiť od pôvodnej svojím zapadnutejším povrchom v líci muriva.¹¹

Vo veľmi zlom stave bola najmä atika s takmer celkom opadanou omietkou a postupne sa rozpadávajúcimi tehlovými murivom, ktoré hrozilo zrútením. Sgrafitová výzdoba, ktorá sa tu tiež pôvodne nachádzala, bola zachovaná už len v nepatrných fragmentoch a obrysoch. Poškodené boli tiež rímasy a omietka na fasádach bola popraskaná a na mnohých miestach oddelená od muriva. Stav zvonice si teda vyžadoval čo najrýchlejšiu obnovu. Správcom pamiatky bolo mesto aj rímskokatolícka cirkev a v tom čase mala byť využívaná miestnym hasičským zborom na sušenie hadíc.¹²

J. Čapek vypracoval rozpočet na reštaurovanie atiky a sgrafitovej výzdoby na sumu 29 000 Kč, pričom mesto malo navyše poskytnúť aj stavebný materiál, postaviť lešenie, a dať k dispozícii jedného murára a jedného pomocného robotníka a bezplatné ubytovanie pre dvoch sochárov-reštaurátorov počas trvania prác odhadovaných na 14 týždňov.¹³ Vládny komisariát sa teda obrátil na mesto Poprad s cieľom stanoviť výšku príspevku mesta a cirkvi na opravu zvonice, pričom prisľúbil štátnu subvenciu.¹⁴ Keďže mesto i cirkev sa zdráhali prispieť na opravu z dôvodu nedostatku prostriedkov, komisariát požiadal o intervenciu aj Župný úrad v Levoči.¹⁵ Stav zvonice sa medzitým zhoršil do tej miery, že odpadávajúce murivo z atiky ohrozovalo okoloidúcich chodcov. Až v roku 1922 predložilo mesto návrh, podľa ktorého by sa na opravu mohla použiť suma 7 112 Kč, ktorá bola deponovaná na daňovom úrade v Košiciach. Tieto peniaze boli vyplatené ako náhrada za zvony tri zrekvirované počas prvej svetovej vojny a robilo si na ne nárok mesto, ako aj r. k. cirkev, preto bolo na ich uvoľnenie potrebné rozhodnutie súdu. Zastupiteľský zbor mesta však usúdil, že oprava zvonice by bola na prospech mestu i cirkvi, a dal súhlas na ich použitie.¹⁶ Biskupský úrad v Spišskej Kapitule však takéto riešenie zamietol aj napriek apelovaniu zo strany komisariátu, že ide o mimoriadne cennú pamiatku a bez urýchlenej obnovy hrozí jej zničenie.¹⁷

Vládnu komisariátu, ktorý bol medzičasom transformovaný na Štátny referát na ochranu pamiatok, sa nakoniec podarilo na Ministerstve školstva a národnej osvety v Prahe vybaviť mimoriadne vysokú štátnu podporu vo

Detaily sgrafitovej výzdoby na atike zvonice. Foto: Archív PÚ SR, 1924.

výške 29 000 Kč, teda celú sumu potrebnú na reštaurovanie sgrafitovej výzdoby. Bežnou praxou pritom bolo poskytnúť finančnú subvenciu len vo výške jednej tretiny nákladov. Ako odôvodnenie takej vysokej finančnej podpory bola uvedená vysoká umeleckohistorická hodnota pamiatky, jej vážne ohrozenie a nemožnosť vlastníkov prispieť finančnou čiastkou z dôvodu nedostatku prostriedkov.¹⁸

Zdalo sa teda, že sa môže konečne prikročiť k realizácii obnovy. Štátny referát stanovil podmienku pred jej zahájením sgrafitovú výzdobu odfotografovať. V auguste roku 1923 Štátny referát objednal u J. Čapka realizáciu obnovy sgrafít, zároveň sa mala uskutočniť celková obnova omietok, zabezpečenie koruny muriva a strechy, ktoré malo vykonať mesto Poprad na vlastné náklady, ale pod dozorom reštaurátora. S opravou sa malo začať v termíne

Detail chybně zreštaurovaného nápisu počas obnovy v roku 1924.
Foto: Archív PÚ SR, R. Kedro, 1958.

Stav atiky zvonice v roku 1931. Foto: Archív PÚ SR, V. Menci, 1931.

20. – 25. augusta 1923.¹⁹ Avšak z dôvodu prietahov zo strany mesta pri realizácii prípravných prác a stavby lešenia sa obnova zvonice musela odsunúť až na ďalší rok, pričom J. Čapek vyjadril obavu, že sgrafitá cez zimu značne utrpia.²⁰ V tejto súvislosti prednosta Štátného referátu Jan Hofman opakovane žiadal J. Čapka, aby osobne dozrel na realizáciu prípravných prác, aby už nedošlo k ďalšiemu zdržaniu, keďže *Všetky přípisy, telegramy, telefonické dohovory ukázali sa byť ako je známe z minulého roka bezvýslednými ... Je nutné počítat so skutečnými pomery a přispůsobit sa zvykom a mentalite okolía, v ktorom sa pracuje.*²¹

S obnovou sa nakoniec začalo až v auguste 1924 a prebiehala aj v mesiacoch september a október. Štátny referát tiež vyjadril zámer zriadiť pamätnú listinu venovanú oprave zvonice, ktorá mala byť slávnostne vložená do jej múrov a mala obsahovať mená predstaviteľov štátnych, mestských a cirkevných úradov, ktoré sa podieľali na obnove – okresného náčelníka, starostu, notára, katolíckeho a evanjelického farára. Ohľadom vyhotovenia listiny sa J. Hofman obrátil na českého akademického maliara Jaro-

slava Jareša.²² Či sa tento zámer skutočne realizoval, sa v archívnych záznamom nespomína.

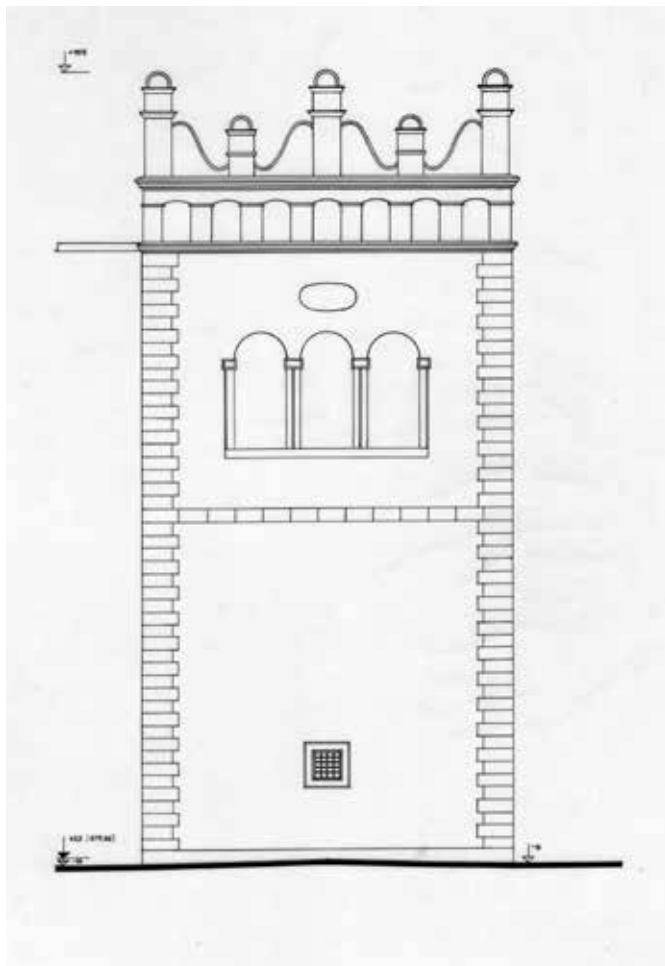
Podľa správy o priebehu opráv, ktorú poslal J. Čapek Štátnemu referátu 2. októbra 1924, malo byť v tom čase hotové reštaurovanie sgrafit na dvoch fasádach. Štátny referát poslal notárskemu úradu pokyny k obnove týkajúce sa riešenia odkvapovej rúry, ktorá bola – a dodnes je – vedená zo strechy prerazením otvoru v atike pod prostredným výklenkom so sgrafitovou výzdobou na južnej fasáde. Takáto úprava sa po obnove zvonice javila ako *nápadná a nemôže sa pripustiť, aby na obnovení zvonici vodila sa voda cez obraz figurálnej malby*. Preto sa žiadalo, aby sa odkvap viedol vnútrajškom zvonice, tak ako to bolo realizované na zvonici v Kežmarku. Hlavná rímsa pôvodne zakrytá dreveným šindľom sa mala pokryť drobnými škridlicami.²³

Kolaudácia hotovej práce zo strany referátu prebehla 29. januára 1925. Výsledok obnovy bol zhodnotený pozitívne. *Oprava sgrafit je vykonaná zdarilo. Figúry v nikách atiky vynikli a tvoria dobre viditeľnú ozdobu fasády. Správne bola oprava prevedená tak, že figúry boli oživené predovšetkým siluetovo a neboli reštaurované kresebné detaily*. Obnovená atika bola doplnená o chýbajúce časti na základe zachovanej profilácie. Vyslovené boli však aj pripomienky. Nebola splnená požiadavka o preložení odkvapovej rúry z južnej fasády do vnútra budovy. Nové nápisy, ktoré boli doplnené do prázdnych výklenkov atiky na južnej fasáde, neboli zrealizované negatívnou technikou ako pôvodná sgrafitová výzdoba. Jedným z týchto nových doplnkov mal byť rok vzniku zvonice 1663 vyjadrený rímskymi číslicami. Poškodená ornamentálna výzdoba okolo nápisov pod spodnou rímsou bola miestami doplnená,

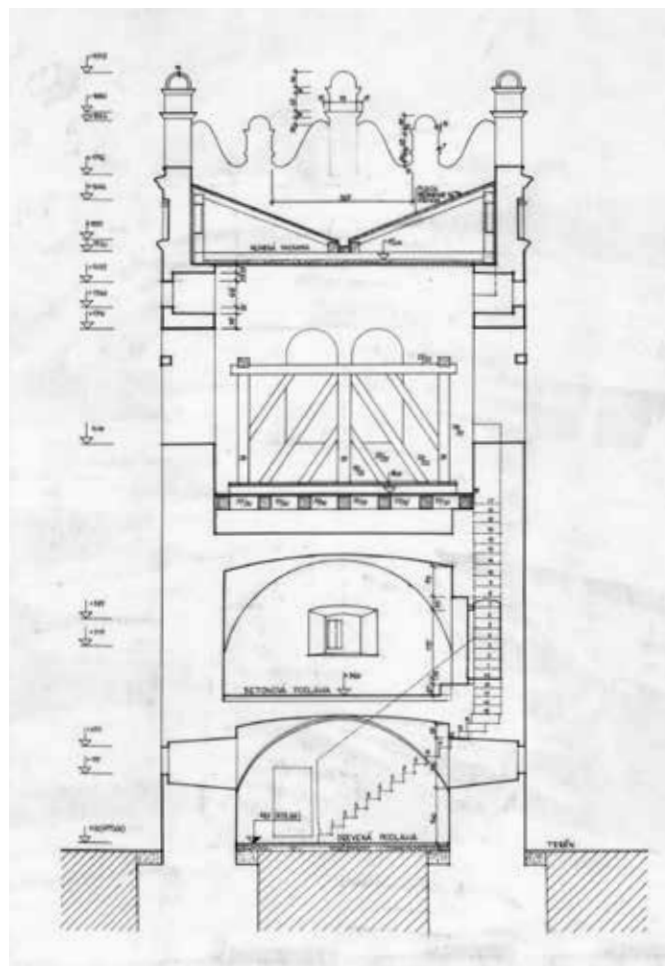
čo však v porovnaní s úplne chýbajúcimi časťami malo posilňovať *dojem torza* v neprospech celkového vyznenia umeleckého diela. Pri obnovovaní nápisov tiež remeselníci urobili dve chyby v menách Sct. Mat^oeus a Dialecti^ka. Na záver však J. Hofman vyslovil potešenie, že *odbornou prácou vykonávajúceho znalca bola táto pamiatka zabezpečená trvalo a primerane.*²⁴

O nápravu ohľadom odkvapovej rúry, ako aj o pokrytie rímsy škridlami žiadal dodatočne, a podľa všetkého bezvýsledne, Štátny referát notársky úrad v Poprade ešte v marci 1925. Takisto žiadal povolenie od MŠANO v Prahe o príležitostnú opravu datovania výstavby zvonice, dodatočne vpísaného v priebehu obnovy do atiky, z ktorého v dôsledku nedorozumenia vypadli posledné dve rímske číslice.²⁵

O popradskú zvonice sa Štátny referát na ochranu pamiatok následne zaujímal ešte v októbri 1925, keď žiadal Okresný úrad v Levoči o prešetrenie a nápravu na základe oznámenia popradského katolíckeho farára o nevhodnom zaobchádzaní s pamiatkou. Tá mala v tom čase slúžiť ako

Východná fasáda zvonice. Zdroj: Archív PÚ SR, 1955, sign. 1306/7.

Rez zvonnicou. Zdroj: Archív PÚ SR, 1955, sign. 1306/4.

byť zvonára a zároveň mestského strážnika a jeho rodiny, pričom títo nájomníci mali v objekte chovať aj domáce zvieratá – ošípané, sliepky a mačky. V areáli zvonice a kostola bolo tiež skladované palivové drevo a keďže stavba nemala hygienické zariadenie, malo dochádzať k znečisťovaniu a znevažovaniu okolia zvonice, ktoré v minulosti slúžilo ako cintorín.²⁶

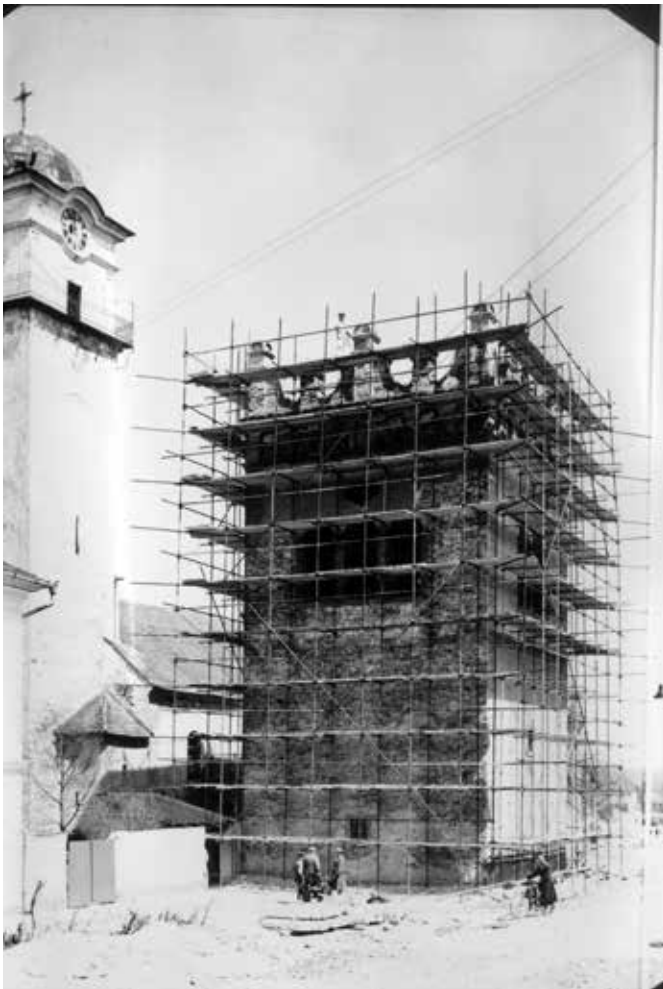
Nevedno, či aj takýto spôsob využitia prispel k tomu, že už po pomerne krátkom čase bola zvonica opäť v nevyhovujúcom stave. O spomínanom *trvalom zabezpečení* tak rozhodne nemožno hovoriť. Už fotografie Václava Mencla z roku 1931, teda len šesť rokov od kolaudácie, svedčia o opätovnom narušení. Omietka atiky bola znova popraskaná a opadávala, značne poškodená bola tiež korunná rímsa.

Postupné zhoršovanie stavu si vynútilo ďalšiu obnovu zvonice, o ktorej sa začalo rokovať, tentoraz už pod metodickým vedením Slovenského pamiatkového ústavu (SPÚ), v roku 1956. Potrebná bola obnova strechy, klampiarske práce, obnova fasádových omietok a sanácia zamoknutého muriva. Taktiež mala byť uskutočnená úprava najbližšieho okolia.²⁷ V mimoriadne zlom stave boli štítky atiky s takmer úplne opadanou omietkou, ktorá bola značne poškodená aj v oblasti sgrafit.

K samotnej obnove sa pristúpilo až v roku 1958. Správa z obhliadky objektu po postavení lešenia z apríla 1958 hovorí o z väčšej časti rozrušenom murive atiky a o narušených fasádových omietkach, ktoré mali byť poškodené do tej miery, že nebola možná lokálna oprava, ale rozhodlo sa

o ich celkovom otlčení. Po odstránení starých omietok mala byť realizovaná nová vápenná omietka z riečneho piesku. Atika a rímsy sa mali oplechovať pozinkovaným plechom. Poškodené kamenárske články, napr. stĺpiky v oknách, sa mali vymeniť, menšie poškodenia opraviť plombami. Ďalej bol konštatovaný čiastočne poškodený strop v interiéri v priestore nad zvonom. Zhnité trámy sa mali vymeniť tak, aby zostal otvor veľkosti 60 x 60 cm, ktorým by bolo možné dostať sa do krovu strechy. Upraviť sa mal tiež chodník okolo zvonice, aby sa zabránilo podmäčaniu múrov. Rozhodlo sa tiež o uvoľnení severozápadného nárožia zvonice odsunutím piliera brány do areálu kostola. Opraviť a konzervovať sa mali aj drevené vstupné dvere do zvonice a železné mreže v oknách. Po ukončení prác navrhol ešte Odbor školstva a kultúry Krajského národného výboru (KNV) Košice, aby bola nová drevená konštrukcia v interiéri očistená a napustená karbolínom a dostala tak tmavší odtieň, keďže mala byť viditeľná cez veľké zvukové okná a v existujúcom stave pôsobiť veľmi neesteticky.²⁸

Ohľadom sgrafitovej výzdoby zvonice sú záznamy z 50. rokov veľmi rozporuplné, keďže sa tiež vyžadovalo *očistenie a reštaurovanie starých latinských nápisov a sondáž spodných vrstiev omietky pre zistenie prípadných zvyškov sgrafita*, avšak v popisoch objektu sa opakovane uvádza, že zvonica sgrafitovú výzdobu nemá.²⁹ Napriek tomu pred obnovou v roku 1958 boli ešte zreteľne viditeľné veľké nápisy s chronostichonom a čiastočne zachované popisy figúr pod rímsou, i keď sa zdá, že samotné figurálne motívy už neboli

Zvonica počas obnovy v roku 1958. Foto: Archív PÚ SR, R. Kedro, 1958.

rozpoznateľné. Vo fragmentoch bola ešte zachovaná ornamentálna výzdoba okolo arkád.

Rekonštrukčné práce prebiehali od konca apríla 1958. Fotografie z mája tohto roka zachytávajú zvonicu s kompletne otlčenou omietkou na západnej fasáde s výnimkou oblasti obsahujúcej nápis. Ešte 31. mája zaslal Mestský národný výbor Poprad na SPÚ telegram s otázkou, či sa bude pracovať aj na sgrafitách. Odpoveďou z 3. júna bol pokyn, že po dohovore s KNV sa sgrafitá majú vyhotoviť podľa zápisu v pracovnom denníku,³⁰ ktorého znenie nateraz nie je známe.

Známy je však výsledok tejto obnovy, ktorá znamenala prakticky zánik celej sgrafitovej výzdoby a zvonica vtedy získala podobu, v akej ju poznáme aj dnes. Odstránené bolo tiež náročné plastické kvádrovanie a kordónová kvádrová rímsa. Reštaurátor V. Úradníček sa domnieva, že príčinou takéhoto výsledku bolo politické rozhodnutie, podľa ktorého mal obnovu realizovať socialistický podnik a nie reštaurátor.³¹ Realizátorom obnovy bol podnik Stavodružstvo Prešov.

Naposledy bola zvonica rekonštruovaná v roku 1998. Jej vonkajšia podoba sa už nezmenila, bola však odstránená južná časť oplotenia areálu Kostola sv. Egídia a zvonice. Interiér bol adaptovaný a sprístupnený verejnosti a slúžil potrebám predajne či reštauračného zariadenia.

Renesančná zvonica dodnes tvorí neodmysliteľnú súčasť historického architektonického dedičstva mesta Poprad. I keď zostala zachovaná jej hmotná podstata, s časťou jej umelekohistorického odkazu sa i napriek nepopierateľnej snahe pamiatkových orgánov a snád' v dôsledku vplyvu nepriaznivých okolností, dnes môžeme oboznámiť už len prostredníctvom archívnych záznamov. ■

¹ *Dejiny Popradu*. Poprad : ORIENS, 1998. s. 102. ISBN 80-88828-12-0; ČOVANOVÁ-JANOŠÍKOVÁ, Zuzana. Zaniknutá výzdoba zvonice v Poprade. In *Pamiatky a múzeá*, 2014, roč. 63, č. 3, s. 49-50.

² Znenie nápisu: **IVNIVS APPOSITE POSVIT FVN DAMINA TVRRIS / PROSPE-RE AT AVGVSTVS CONTINNAVIT OPVS**, preklad: Jún úspešne položil základy veže, august zas dielo dokončil – preklad podľa ČOVANOVÁ-JANOŠÍKOVÁ, ref. 1, s. 50.

³ Napríklad DIVALD, Kornél. *Szepesvármegye művészeti emlékei*. 1. zv. Budapest, 1905, s. 81; ŠPIRKO, Jozef. *Umelecko-historické pamiatky na Spiši*. 1. diel. Spišská Kapitula, 1936, s. 143; WAGNER, Vladimír. *Dejiny výtvarného umenia na Slovensku*. Trnava, Spolok sv. Vojtecha, 1930, s. 145; *Súpis pamiatok na Slovensku*, zv. II. Bratislava, 1968, s. 504.

⁴ Vysvetlenie podáva ČOVANOVÁ-JANOŠÍKOVÁ, ref. 1, s. 50; Na tento omyl bolo poukázané tiež v článku Die Erhaltung des Glockenturmes in Deutschendorf. In *Kaprathen-Post*, roč. 45, 18. 10. 1924, č. 42, s. 1.

⁵ HAVIAROVÁ, Michaela – HAVIAR, Tomáš. *Spišské renesančné zvonice*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2011. s. 60.

⁶ Nápis boli identifikované na základe fotografií zo Zbierky negatívov Archívu PÚ SR č. n. 1419, 4349, 79056, 79057, 17543, 17544, 17545

⁷ Archív Pamiatkového úradu SR (ďalej A PÚSR), f. Pamiatkové orgány 1919 – 1951 (ďalej f. PO), Poprad, šk. 75, spisy č. 1531/20, 3111/21.

⁸ Bližšie k výzdobe zvonice pozri ČOVANOVÁ-JANOŠÍKOVÁ, ref. 1, s. 50-52.

⁹ A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spis č. 1216/20.

¹⁰ Jindřich Čapek sa v medzivojnovom období podieľal na obnove viacerých významných pamiatkových objektov na Slovensku, napr. renesančná zvonica v Kežmarku, r. k. kostol v Poprade, r. k. kostol v Prešove, trojičný stĺp v Banskej Štiavnici, súsošie Svätej Trojice v Kremnici, Spišský hrad a i.

¹¹ A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spis č. 1531/20; A PÚSR, f. PO, Kežmarok, šk. 45, spisy č. 1339/20, 3434/20.

¹² A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spis č. 1531/20.

¹³ A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spis č. 3111/21.

¹⁴ A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spisy č. 3111/21, 529/22, 559/22, 618/22, 792/22.

¹⁵ A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spisy č. 1597/22, 1065/22.

¹⁶ A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spisy č. 792/22, 1360/22.

¹⁷ A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spisy č. 1757/22, 268/23, 382/23.

¹⁸ A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spis č. 934/23.

¹⁹ A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spis č. 1875/23.

²⁰ A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spis č. 2600/23.

²¹ A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spis č. 879/24.

²² A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spis č. 2031/24, 2118/24. Mestský notársky úrad zaslal Štátnemu referátu mená osôb, ktoré mala obsahovať pamätná listina: okresný náčelník Michal Haviar, starosta mesta Alexander Bresel starší, notár Štefan Biacovský, r. kat. farár Štefan Mnohel, ev. farár Emerich Varga.

²³ A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spis č. 2232/24.

²⁴ A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spis č. 2338/24.

²⁵ A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spis č. 672/25.

²⁶ A PÚSR, f. PO, Poprad, šk. 75, spis č. 2508/25.

²⁷ A PÚSR, f. SPÚ, Poprad, šk. 68, inv. č. 1747-1748, spis č. 4853/56.

²⁸ A PÚSR, f. SPÚ, Poprad, šk. 68, inv. č. 1747-1748, spis č. 909/58.

²⁹ A PÚSR, f. SPÚ, Poprad, šk. 68, inv. č. 1747-1748, spis č. 4853/56.

³⁰ A PÚSR, f. SPÚ, Poprad, šk. 68, inv. č. 1747-1748, telegram MNV Poprad Dr. A. Cidlinskej na Slovenský pamiatkový ústav.

³¹ ÚRADNÍČEK, Vladimír. Stručný vývoj reštaurovania nástenných malieb na Slovensku od polovice 19. storočia podnes. In *Zborník prednášok druhého ročníka seminára reštaurátorov*, 2004, s. 44. Ako pôvodca rozhodnutia sa konkrétne spomína riaditeľ PÚ v Prešove, i keď krajské strediská štátnej pamiatkovej starostlivosti vznikli až v roku 1960.

Reštaurovanie Legendy sv. Ladislava vo Veľkej Lomnici v rokoch 1962 - 1967

PETER BUDAY

Sled troch výjavov v sakristii Kostola sv. Kataríny vo Veľkej Lomnici zaujíma v slovenskej historiografii umenia osobitné miesto. Náhodný objav cyklu v 50. rokoch minulého storočia vyvolal v kruhoch odborníkov nezvyčajne širokú odozvu, veď azda k žiadnej pamiatke stredovekého nástenného maliarstva u nás nevznikla tak rozsiahla spisba.¹ Malby boli, a dodnes sú, vnímané najmä optikou ich umeleckohistorickej hodnoty, na druhej strane, autori sa len okrajovo dotkli technologickej stránky diela a jeho reštaurovania.² Nasledujúci text venovaný procesu odkryvania a ošetrovania lomnickej fresky je súčasne príspevkom k poznaniu zabudnutej osobnosti dejín reštaurovania na Slovensku, akad. mal. Františka Sysla (1927 – 2013).³ Syslovo dielo sa u nás doposiaľ nedočkalo adekvátneho zhodnotenia, hoci početnosť a závažnosť jeho realizácií si priam žiadajú bližšiu pozornosť zo strany teoretikov i zástupcov reštaurátorskej praxe.

Rodák z moravského Prostějova patril k prvým bratislavským žiakom Karla Veselého (1912 – 1997), štúdiá však absolvoval v Prahe pod vedením Bohuslava Slánskeho (1900 – 1980). V priebehu 50. – 80. rokov 20. storočia sa pravidelne vracal na Slovensko, kde sa samostatne alebo v kolektívoch podieľal na reštaurátorských úlohách zahŕňajúcich širokú varietu pamiatok od architektúry cez nástennú a tabuľovú maľbu po prácu v štuke a drevenú skulptúru. Reštaurátorov prístup k jednotlivým úkonom od prvotného prieskumu po finalizáciu charakterizovala zodpovednosť, pojem obzvlášť často rezonujúci v jeho riadkoch. Neobmedzoval sa len na rozvíjanie klasického reštaurátorského remesla, ale systematicky overoval limity nových metód, technológií a materiálov. Svedectvom jeho vysokého odborného kreditu je fakt, že v 60. rokoch 20. storočia dostal možnosť reštaurovať Tizianovo plátno Apolón a Marsyas (po 1550) z kolekcií Arcidiecézneho múzea v Kroměříži. Dodajme, že priebeh tejto akcie mal i slovenskú „vedľajšiu líniu.“⁴ Sysel sa ako asistent Petra Mendela zúčastnil obnovy fasád paláca Oravského hradu (1954) a viedol kolektív reštaurátorov účastných na záchrane neskorogotického krídlového oltára v Chyžnom (1955 – 1957). V raných 60. rokoch začína jeho spolupráca s akad. mal. Máriou Spoločníkovou, s ktorou okrem malieb vo Veľkej Lomnici reštauroval tzv. husitský nápis v južnej predsieni Kostola sv. Jakuba v Levoči (1959 – 1961), stredoveké fresky v podkroví Kostola Všetkých svätých v Bijacovciach (1962) a oltár Narodenia Pána z Kostola sv. Egídia v Bardejove (1962 – 1966). Po Michalovi Staudtovi st. (1907 – 1970) prebral obnovu malieb a štukovej výzdoby na triumfálnom oblúku a v severnom ramene priečnej lode Kostola sv. Michala v Lančari (1969 – po 1973). V rokoch 1967 až 1973 reštauroval neskorogotický krucifix z Kostola sv. Martina v Lipanoch.

Akad. mal. F. Sysel pri reštaurovaní nástennej maľby vo Veľkej Lomnici. Foto: Archív PÚ SR, R. Kedro, 1957.

Okrem úloh objednávaných slovenskými pamiatkovými orgánmi F. Sysel riešil aj zadania domácich múzejných inštitúcií, Slovenského národného múzea-Múzea Červený Kameň a Východoslovenského múzea v Košiciach. S jeho menom sa spája reštaurovanie unikátne zachovaného horizontálneho retabula zo Šiby (1967 – 1972) i vytvorenie technologickej kópii fresiek z Veľkej Lomnice a Žehry. Pripomeňme, že vyššie uvedené práce tvoria „len“ segment Syslovho bohatého a rôznorodého reštaurátorského opusu.

V júli 1957 si farár Kubičár všimol na severnej stene sakristie farského kostola vo Veľkej Lomnici miesta s vydúvajúcou sa omietkou. Po jej odstránení sa ukázali fragmenty nástennej maľby, ktorú kňaz začal odkrývať bez upovedomenia kompetentných. Správa o náleze sa rýchlo rozšírila a priviedla do obce zástupy návštevníkov. Podľa Kubičárových slov boli medzi nimi aj členovia akadémie vied, bratia Kotrbovci (!), študenti výtvarných škôl i zahraničné delegácie.⁵ Časť maľby bola už v septembri 1957, keď na pôde pamiatkového ústavu vznikol koncept reštaurátorskej úlohy, odhalená. Odkrývanie nevhodnými postupmi a nástrojmi viedlo k poškodeniu niektorých partií stredovekej omietky. Fresky vo voľne prístupnom priestore zostali bez akejkoľvek ochrany pred samozvanými „výskumníkmi“ a deťmi ryjúcimi

Nástenná maľba v sakristii Kostola sv. Kataríny vo Veľkej Lomnici. Foto: Archív PÚ SR, Svatoň, 1966.

do nich kľincami. *Ponechať maľby napospas farára alebo času nemožno. Ohrozené maľby stavajú štátnu pamiatkovú správu do nepriaznivého svetla.*⁵ Podľa Pavla Fodora si význam diela žiadal akútny zásah, brzdu tohto zámeru však bol pevne stanovený plán akcií s obmedzeným rozpočtom, ktorý pravidelne komplikoval situáciu nielen v prípade mimoriadnych udalostí. Vypracovaním návrhu na reštaurovanie boli poverení Mikuláš Štalmach (1907 – 1990) a František Sysel. Elaborát rátajúci s komplexnou obnovou predložili v máji 1959.⁷ Keďže išlo v prvom rade o záchraný úkon, Fodor navrhol redukovať plán na nevyhnutné kroky. Daný návrh sa napokon nestal východiskom pre reštaurovanie, keďže neskôr sa od neho dištancoval i samotný F. Sysel.⁸ V auguste 1962 samostatne vypracoval nový podklad a spolu s ním prezentoval i návrh obnovy dvoch bočných oltárov.⁹

Omietku pokrývalo množstvo stôp po kľincoch, väčšie poškodenia sa javili v miestach kotvenia tiahel spevňujúcich klenbu. Povrch čiastočne prekryvali vrstvy vápenného náteru, nečistôt a zákalu. Pigmenty boli umývaním zotreté a vymyté. Otázniky vyvolával najmä stav malieb nachádzajúcich sa v dolnej časti steny, za vrstvou cementom nastavovanej omietky.

Reštaurátorský zásah bol podľa zámeru z roku 1962 rozdelený na dve etapy. V prvej sa rátaťo s rozborom zloženia omietky v dolnom páse a overením zachovalosti vrstiev pod ňou. Prieskum bol kľúčový na stanovenie technického postupu snímania sekundárnych omietok a náterov. Po ich odstránení malo nasledovať spevňovanie uvoľnenej omietky s malbou, injektáž vydutých miest a sňatie vápenného zákalu. Všetky uvoľnené a spráškovatené vrstvy pigmentov bolo potrebné uchytiť k podkladu. Sysel hodlal použiť najnovšie, v praxi už osvedčené syntetické reštaurátorské materiály, aplikovaniu ktorých mali predchádzať skúšky. S ukončením technologického prieskumu sa počítalo v druhej etape prác v roku 1963, keď sa malo pristúpiť aj k fixácii, tmeleniu a retušiam maľby.¹⁰

Zvyšky vápenných náterov sa odstraňovali skalpelom, vrstvy omietok dlátom. Pri odstraňovaní tvrdej omietky s prímiesou cementu bola použitá brúska s karborundovým kotúčom, čím sa minimalizovali otrasy pôsobiace na plochu maľby. Primárna vrstva omietky sa fixovala injektovaním, pričom sa dbalo na to, aby spojivo injektáže nepresýtilo vápenný povlak na povrchu fresky, ten totiž obsahoval v sebe nečistoty, zastieral ostrosť línií a skresľoval farebné tóny.¹¹ Práve snímanie tejto tenkej, no pevnej vrstvy spôsobovalo najviac problémov. Mechanický postup bol časovo a fyzicky náročný a prinášal so sebou zvýšené riziko poškodenia maľby. Kolektív sa preto rozhodol pre prístup overený na súbežne prebiehajúcej konzervácii fragmentov Ladislavovho cyklu v Bijacovciach.¹² Na detaile obrazu (hlave koňa) skúšobne aplikoval zriedený Syntron B. Na stenu napojenú vodnou fixážou reštaurátori naniesli roztok uvedenej látky, ktorý začal okamžite účinkovať. Vzápätí bol vymytý opakovanými postrekmi vody a vytupovaný.¹³ Hoci pamiatkový ústav žiadal kolektív o spresnenie materiálov a metód, ktoré zamýšľal použiť pri čistení povrchu fresky, upevňovaní pigmentov a záverečnej fixácii, odpovede sa ani po urgenciách nedočkal. Reštaurátorské oddelenie ústavu, obávajúc sa neskorších negatívnych účinkov, neodporúčalo aplikovať Syntron B na stredoveké nástenné maľby, práce vo Veľkej Lomnici boli preto v druhej polovici októbra 1962 prerušené. F. Sysel energicky obhajoval postup reštaurátorov. Domnieval sa, že za bezpečnosť použitých materiálov nesú zodpovednosť jedine znalci a reštaurátorská komisia Diela. Pripomienky Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP, pamiatkový ústav) k rýdzo odborným otázkam považoval za neprijateľné zasahovanie do záchranu diela. Konzultácie ohľadom matérií mali podľa jeho názoru prebiehať priamo s laboratóriami výrobných podnikov, t. j. bez zapojenia pamiatkových orgánov. Reštaurátori

boli presvedčení, že nimi uprednostnené látky boli na úrovni vtedajšieho poznania: *Jestli pracovníci rest. oddělení SÚPSOP o použitých materiálech ještě neslyšeli, je to jejich chyba, zůstali daleko za praxí a my nemůžeme čekat, až si i oni aspoň teoreticky ověří jejich vlastnosti.*¹⁴ Keďže práce boli pozastavené na prahu zimy, bolo nutné urýchlene sa dohodnúť na ďalšom postupe zohľadňujúcom predovšetkým požiadavky slovenskej pamiatkovej starostlivosti. Niekoľko dní po vydaní rozhodnutia o zastavení podujatia sa uskutočnilo rokovanie reštaurátorskej komisie Slovenského sväzu výtvarných umelcov (SSVU). Účastníci stretnutia za zväz a pamiatkový ústav vyzvali reštaurátorov na úzku spoluprácu. Ich zásahy sa mali až do príchodu zástupcov SÚPSOP do Veľkej Lomnice obmedziť iba na upevňovanie omietkových vrstiev. SÚPSOP si taktiež nárokoval posledné slovo vo veci technologických postupov a výbere konzervačných látok.¹⁵ F. Sysel a M. Spoločníková spracovali v novembri 1962 detailný záznam o dovedajšom postupe reštaurovania, doplnený o návrh na jeho dokončenie. V spise naďalej hájili spektrum použitých syntetických látok, ktoré svojou stabilitou a svetlostálosťou výrazne prevyšovali tie tradičné. Autori odporúčali laboratóriám pamiatkového ústavu, aby nadviazali kontakt s príslušnými podnikmi a podieľali sa tak na vývoji materiálov pre potreby reštaurátorov. Tento postup mohol prispieť k zhotoveniu materiálov s presne stanoveným, kontrolovaným zložením, čo pri priemyselnej produkcii nebolo možné spoľahlivo dosiahnuť. V priebehu prvej etapy sa ukázalo, že omietková vrstva nesúca maľbu je v horšom stave, než sa predpokladalo, čo znamenalo zložitejší postup pri jej upevňovaní. Komplikované bolo i odstraňovanie cementom nastavenej omietky v dolnom páse obrazovej plochy. Práce mali byť finalizované počas jarných a letných mesiacov roku 1963.¹⁶ 21. novembra 1962 sa vo Veľkej Lomnici uskutočnila kolaudácia prvej etapy reštaurovania malieb, avšak bez zastúpenia SÚPSOP. Neúplná komisia bez výhrad súhlasila s vykonanými a navrhovanými krokmi a odporúčala v nich pokračovať.¹⁷ Odpoveď pamiatkového ústavu na výsledky tohto rokovania nám nie je známa, práce v nasledujúcich mesiacoch však pričinením oboch strán stagnovali. V júli 1963 ústav navrhol zvolanie širšej odbornej komisie, ktorá mala diskutovať o využití Syntronu B.¹⁸ Riaditeľ SÚPSOP opakovane vyzval F. Sysla, aby svoje tvrdenia o kladných skúsenostiach s touto látkou v Čechách podložil konkrétnymi príkladmi. Od reštaurátora žiadal kópie protokolov s vyjadreniami zväzových orgánov a odborných ustanovizní a zoznam vedeckých pracovísk a relevantnej spisby odporúčajúcich použitie Syntronu B na stredovekých murálnych maľbách.¹⁹ Ani intenzívna korešpondencia, rokovania a výzvy však nepriniesli želaný posun. V júli 1964 sa na tvári miesta konalo ďalšie komisionálne rokovanie, opäť bez účasti pamiatkového ústavu. Prítomní – medzi nimi aj Vladimír Úradníček, Albert Leixner a Karol Kahoun – po obhliadke skonštatovali, že na maľbe nedošlo k žiadnym degradačným zmenám vyvolaným Syntromom B.²⁰ V reakcii na túto, ústavu zrejme neoznámenú komisiu, sa do Veľkej Lomnice dostavili riaditeľ SÚPSOP Hraško a P. Fodor. Ich názor na prácu reštaurátorov bol o poznanie skeptickejší. Povšimli si, že riadne neupevnená omietková vrstva s maľbou sa oddeľovala od pokladu. Časti ošetrované inými prostriedkami boli rovnako dobre vnímateľné ako detaily očistené Syntromom B.²¹

Takmer dvojročná pauza sa čoraz viditeľnejšie odrážala na stave fresky. F. Sysel a M. Spoločníková v snahe prekonať mŕtvoty bod, v ktorom reštaurovanie ustrnulo, ponúkli kom-

Detail nástennej maľby v Kostole sv. Kataríny vo Veľkej Lomnici. Foto: Archív PÚ SR, L. Borodáč, 1961.

Detail nástennej maľby v Kostole sv. Kataríny vo Veľkej Lomnici. Foto: Archív PÚ SR, L. Borodáč, 1961.

promisné riešenie, no naďalej trvali na správnosti svojho rozhodnutia z roku 1962. Použitá látka nespôsobila žiadne škody, keďže boli prísne dodržané technologické postupy,

Nástenná malba v sakristii Kostola sv. Kataríny vo Veľkej Lomnici. Foto: Archív PÚ SR, Svatoň, 1966.

výber materiálov na ďalšiu fázu reštaurovania však kolektív ponechal na SÚPSOP. Dokončovacie práce mali pozostávať z odstránenia druhotných omietok, vápenných náterov a zákalu, spevňujúcich a regeneračných fixáží, tmelenia, úpravy starých tmelov a nevyhnutných retuší. Murivo zavlhajúce dôsledkom nedostatočného odvodnenia vonkajšieho terénu a vrstvy cementovej omietky reštaurátori odporúčali vysušiť pomocou elektroosmózy, aby zmeny na malbe zapríčinené schnutím mohli byť ihneď korigované.²² Začiatkom decembra 1964 reštaurátorská sekcia Vedeckej rady SÚPSOP apelovala na F. Sysla, aby uzavrel akciu vo Veľkej Lomnici. Členovia sekcie si prezreli malby v sakristii, pričom na nich nezistili výskyt vápenného zákalu. Použitie Syntronu B (a chelátových látok všeobecne) preto pokladali za zbytočné riziko. Ústav ponúkol kolektívu pomoc pri laboratórnych rozboroch a krajskému pamiatkovému stredisku navrhol nariadiť vysušenie múrov.²³ Reštaurovanie v nasledujúcich mesiacoch brzdiť zdĺhavý administratívny proces. Krajské pamiatkové stredisko trvalo na uzavretí prvej etapy prác, tú však F. Sysel považoval za dokončenú a žiadal schválenie návrhu z roku 1964 pripraveného v spolupráci s M. Spoločníkovou.²⁴ Po mesiacoch neúspešných pokusov o opätovné rozbehnutie akcie sa koncom augusta 1965 konalo stretnutie F. Sysla a M. Spoločníkovej so zástupcami SÚPSOP, kde sa reštaurátori opäť zaviazali rešpektovať stanoviská pamiatkového ústavu. Podľa dohody mali upustiť od používania Syntronu B pri odstraňovaní vápenného povlaku, ako aj polyvinilacetátu pri fixácii. S cieľom zistiť prítomnosť ďalších malieb v sakristii ústav navrhol vykonať sondážny prieskum.²⁵ Dohoda umožnila pokračovať v prácach, ale iba na krátky čas. Pamiatkové stredisko v Prešove argumentujú tým, že prvá etapa reštaurovania nebola stále ukončená, odmietlo

schváliť zmluvu na ďalšiu fázu.²⁶ Stalo sa tak až v máji 1966, po vyjadrení SÚPSOP. V októbri 1966, po štyroch rokoch nútenej prestávky, bolo reštaurovanie cyklu z Veľkej Lomnice definitívne uzavreté.²⁷

Medzičasom sa v rámci generálnej obnovy pamiatky začala renovácia jej vonkajšieho plášťa. Prieskumom fasád a vypracovaním metodických pokynov bol poverený F. Sysel. V spise s názvom *Predbežné uzávery pre prvú etapu murárskych prác* navrhoval odstránenie všetkých mladších, nesúdržných a fragmentárne zachovaných omietkových vrstiev, vrátane renesančnej s pozostatkami rytého kvádrovania. Omietky na oporných pilieroch a sokli kostola mali byť odstránené až po zvetrané a oslabené murivo. Poškodenia kameňa Sysel odporúčal upraviť plombami z vápenej malty. Nová, vápenná omietka sa svojim povrchom mala prispôbiť primárnej gotickej s jej typickou nerovnosťou sledujúcou murivo. Oporné piliere ostali neomietnuté, omietku bolo možné dotiahnuť po okraj opracovaných kvádrov, no bez presiahnutia ich roviny. Reštaurátor trval na tom, aby drobné defekty v omietke a murive zostali zachované, keďže dotvárali pôvodný vzhľad exteriéru.²⁸ Práce napriek tomu pokračovali v rozpore s inštrukciami odobrenými aj pamiatkovými orgánmi. SÚPSOP v júni 1967 upozornil pamiatkový ústav v Prešove na obitie veľkej časti fasádnych omietok, na ktorých sa miestami črtali gotické malby. Obnova mala byť až do ukončenia výskumu prerušená.²⁹ Nepovolené zásahy sa však neobmedzili iba na exteriér. Návštevníci sa napriek zákazu dotýkali fresiek v lodi i oltárov.³⁰

Rok po ukončení reštaurovania Legendy sv. Ladislava sa F. Sysel podieľal na realizácii technickej kópie fresky pre Východoslovenské múzeum v Košiciach. Budúci exponát

s originálom porovnali a hodnotili reštaurátori Karel Veselý a Vladimír Úradníček a Norma Urbanová, zastupujúca pamiatkové stredisko v Prešove. Autori sa v maximálnej miere pridržovali pôvodného obrazu, rešpektovali charakteristický reliéf steny a techniku maľby.³¹

Pohľad do zákulisia obnovy výnimočnej pamiatky ponúkol prekvapujúci obraz. Zarážajúco skoro sa zabudlo (?) na peripetie sprevádzajúce túto, Tognerovými slovami príkladnú reštaurátorskú prezentáciu,³² ktorej výsledok vznikol takmer jedno desaťročie. K „vzorovému“ riešeniu viedla podstatne menej príkladná cesta, ktorá neprispievala ku kladnému vnímaniu činnosti pamiatkových inštitúcií. Poškodzovanie malieb nevhodným odkrývaním a údajne aj so súhlasom niektorých odborníkov, dodatočne realizované prieskumy, váhavý postoj pri riešení reštaurátorských problémov a dlhoročné stagnovanie prác aj s odstupom polstoročia vyvolávajú otázky.

Dokončením takmer paralelne uskutočňovaných obnov vo Veľkej Lomnici a Bardejove sa v zásade uzatvára etapa Syslovej intenzívnej spolupráce so slovenskými pamiatkovými orgánmi začínajúca v 50. rokoch 20. storočia. Od konca nasledujúcej dekády sú jeho aktivity spojené najmä s Východoslovenským múzeom v Košiciach, kde reštauruje pamiatky polychrómovanej drevorezby. ■

Detail nástennej maľby v Kostole sv. Kataríny vo Veľkej Lomnici. Foto: Archív PÚ SR, L. Borodáč, 1961.

¹ K prvým príspevkom reflektujúcim na nález patria: FODOR, Pavol – DVOŘÁKOVÁ, Vlasta. K novým objavom stredovekých nástenných malieb na Slovensku. In *Výtvarný život*, 3, 1958, s. 257, s. 258; KRÁSA, Josef. Zpráva o průzkumu středověkých nástenných maleb na Slovensku. In *Umění*, 8, 1960, s. 309. Doterajšiu spisbu sumarizujú: TOGNER, Milan. *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku: Súčasný stav poznania (Addenda et corrigenda)*. Bratislava 1988, s. 110; MT [Milan Togner], heslo Cyklus Ladislavskej legendy. In BURAN, Dušan a kol. *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*, Bratislava: SNG, 2003, s. 673-674.

² SPOLOČNÍKOVÁ, Mária. Neskororománska nástenná maľba vo Veľkej Lomnici. In *Ars* 1975-1976, č. 1-4, s. 159-177. Autorka zamýšľala nadviazať na túto štúdiu staťou opierajúcou sa o výsledky technologického prieskumu, ktorá však nevyšla tlačou.

³ Predložený text vznikol ako výsledok archívneho výskumu súvisiaceho s prípravou textov do katalógu výstavy venovanej reštaurátorskému dielu Františka Sysla (Olomouc 2017).

⁴ Sysla počas prác na nápis v južnej predsieni farského kostola v Levoči zaujala maľba na predele oltára sv. Kataríny nápadná ... *svým záhadným pôvodom*. V čase, keď na ňu upozornil P. Fodora, realizoval prieskum Tízianovho obrazu, mal tak k dispozícii špeciálnu techniku, ktorú hodlal využiť aj pri výskume tabuľovej maľby zo Slovenska. Vďaka Fodorovi sa podarilo vyvabiť prevoz obrazu do Kroměříža, kde mali byť zhotovené röntgenogramy a infrasnímkami, resp. realizovať analýza mikrozoriek. Výsledky tohto prieskumu podľa našich poznatkov neboli zverejnené, zmienky o nich absentujú i v dostupnej archívnej dokumentácii. Archív Pamiatkového úradu SR (APÚ), fond (f.) Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP), šk. č. 185, Levoča, Kostol sv. Jakuba, oltár sv. Kataríny 1960 – 1977 (f. SÚPSOP, Levoča, oltár sv. Kataríny), list F. Sysla krajskému stredisku pamiatkovej starostlivosti v Prešove zo 17. 4. 1964.

⁵ APÚ, fond Krajský úrad štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Prešov, fasc. Veľká Lomnica, r. k. kostol 1958 – 1986 (ďalej f. KÚŠPSOP, VL), Reštauračná úloha objektu. Reštaurovanie nástenných malieb v r. k. Kostole vo Veľkej Lomnici (1958), s. 4.

⁶ APÚ, f. KÚŠPSOP, VL, Reštauračná úloha ... (ref. 5), s. 7.

⁷ APÚ, f. SÚPSOP, reg. 26, Veľká Lomnica, r. k. kostol – nástenné maľby, odkrývanie a reštaurovanie, 1959 – 1969 (ďalej f. SÚPSOP, VL), Ponuka na akciu: Odkrytie a reštaurovanie stredovekých nástenných malieb v „sakristii“ rím. kat. kostola vo Veľkej Lomnici, zostavili M. Štalmach a F. Sysel, 6. 5. 1959.

⁸ APÚ, f. SÚPSOP, Levoča, oltár sv. Kataríny, list SÚPSOP krajskému ústavu pamiatkovej starostlivosti v Prešove zo 6. 7. 1962.

⁹ APÚ, f. SÚPSOP, VL, Návrh rozpočtu na restaurovaní got. nástenné maľby v sakristii kostola ve VEĽKÉ LOMNICI; Predbežný návrh rozpočtu na restaurovaní dvou bočných oltářů v lodi kostola ve Velké Lomnici (F. Sysel, 5. 8. 1962).

¹⁰ APÚ, f. SÚPSOP, VL, Návrh rozpočtu na restaurovaní ... (ref. 9).

¹¹ Súkromný archív Františka Sysla (AFS), Zápis o priebehu rešt. prác na gotickej nástennej maľbe Legendy o sv. Ladislava (sic!) vo V. Lomnici s vyúčtovaním a návrhom na dokončenie (strojopis, 5 s., 16. 11. 1962). Za poskytnutie kópií materiálov z reštaurátorovho archívu ďakujem pani Veronike Syslovej.

¹² APÚ, f. SÚPSOP, šk. č. 118, Bijacovce, Zpráva o priebehu prvej etapy reštaurátorských prác na gotickej nástennej maľbe legendy o sv. Ladislavovi v kostole v Bijacovciach (strojopis, 2 s., 17. 11. 1962).

¹³ AFS, Zápis o priebehu rešt. prác ... (ref. 11), s. 4. Podľa vyjadrenia Ing. J. Želinskej, PhD., Synttron B je štvorsodná soľ kyseliny etyléndiaminotetraoctovej. Kyselina etyléndiaminotetraoctová sa označovala aj ako EDTA alebo Chelaton 2 a používala sa v zmesi s destilovanou vodou a detergentami na buničine na dočistenie kameňa bez polychrómie. V súčasnosti nie je známe použitie pri reštaurovaní nástenných malieb.

¹⁴ APÚ, f. SÚPSOP, VL, list F. Sysla riaditeľovi KÚŠPSOP Prešov z 29. 10. 1962.

¹⁵ APÚ, f. SÚPSOP, VL, list SÚPSOP Krajskému ústavu pamiatkovej starostlivosti v Prešove, 1. 11. 1962.

¹⁶ AFS, Zápis o priebehu rešt. prác ... (ref. 11), s. 5.

¹⁷ APÚ, f. SÚPSOP, VL, kópia zápisnice zo dňa 21. 11. 1962.

¹⁸ APÚ, f. SÚPSOP, VL, list podniku Dielo pamiatkovému ústavu z 22. 7. 1963.

¹⁹ APÚ, f. SÚPSOP, VL, list riaditeľa SÚPSOP F. Syslovi zo 4. 9. 1963.

²⁰ APÚ, f. SÚPSOP, VL, Zápisnica zo dňa 15. 7. 1964 spísaná pri príležitosti obhliadky odkrytých fresiek v sakristii kostola vo Veľkej Lomnici.

²¹ APÚ, f. SÚPSOP, VL, Zápisnica ... (ref. 20), poznámky P. Fodora.

²² APÚ, f. SÚPSOP, VL, Návrh na dokončení restaurátorských prác na nástenných maľbách legendy o sv. Ladislavu ve Vel. Lomnici a návrh rozpočtu (strojopis, 2 s.)

²³ APÚ, f. SÚPSOP, VL, list F. Sysla a M. Spoločníkovej pamiatkovému ústavu z 30. 9. 1964 s poznámkami P. Fodora.

²⁴ APÚ, f. SÚPSOP, VL, list F. Sysla riaditeľovi SÚPSOP Hraškovi zo 7. 8. 1965.

²⁵ APÚ, f. SÚPSOP, VL, Zápisnica spísaná dňa 27. 8. 1965 v sakristii farského kostola vo Veľkej Lomnici.

²⁶ APÚ, f. SÚPSOP, VL, správa Pavla Fodora z pracovnej cesty 11. – 12. 10. 1965.

²⁷ APÚ, f. SÚPSOP, VL, Zápisnica zo 6. 10. 1966 spísaná pri príležitosti kolaudácie II. etapy reštaurovania nástenných malieb v sakristii r. k. kostola vo Veľkej Lomnici.

²⁸ APÚ, f. KÚŠPSOP, VL, Zpráva o prehliadke omietok exteriérnych. kat. kostola vo Veľkej Lomnici. Predbežné uzávery pre prvú etapu murárskych prác (16. 5. 1967).

²⁹ APÚ, f. KÚŠPSOP, VL, list SÚPSOP krajskému ústavu pamiatkovej starostlivosti v Prešove, 17. 6. 1967.

³⁰ APÚ, f. KÚŠPSOP, VL, list SÚPSOP r. k. farskému úradu v Huncovciach z 25. 10. 1967.

³¹ APÚ, f. KÚŠPSOP, VL, Zápisnica zo 17. 10. 1967 spísaná v sakristii r. k. kostola vo V. Lomnici pri príležitosti kolaudácie kópie nástennej maľby Legendy sv. Ladislava.

³² TOGNER 1988 (ref. 1), s. 110.

„Starý oltár menšej veľkosti hľadá sa...“

K dejinám obnovy pútnického miesta Skalka pri Trenčíne

TOMÁŠ KOWALSKI

Nová štátno-právna a politická situácia na Slovensku v roku 1918 nastolila i požiadavku na vlastnú cirkevnú správu. Rokovania medzi československou vládou a Svätou stolicou zavŕšila 13. februára 1921 vysviacka (konsekrácia) biskupov pre Nitriansku, Banskobystrickú a Spišskú diecézu. Dosiahlo sa tým uznanie samostatného československého štátu zo strany katolíckej cirkvi a zároveň aj priznanie práva na biskupov, ktorí vyšli zo *synov nášho drahého slovenského národa* (dr. Karol Kmeťko, Marian Blaha, dr. Ján Vojtaššák).¹

Slávnosť biskupskej vysviacky v Nitre vyniesla taktiež výzvu pre katolíckych Slovákov na *vystavenie pomníka našej cirkevno-národnej slobody*.² Deklarovaným, ale nerozvinutým úmyslom malo byť zvečnenie pamiatky na slávnosť priamo v „meste Metodovom“. Za cieľu primeranejšie sa vytýčilo v *utešenej župe Trenčianskej, krásnymi horami ovenčenej, na starobylej Skalke, kde prví slovenskí svätí pustovníci žili, nádherný chrám s misijným kláštrom vystaviť*. Mal sa stať *našou národnou katolíckou svätynou, pútnickým miestom – tých síce má slovenský národ viac, nemá však také, aké majú Moravia na Velehrade, Francúzi v Lurde, Poliaci v Censtochove*.³

Pútnické miesto Skalka pri Trenčíne – pôvodné nazývané len Skala⁴ – je späté s jaskynným pustovníčením a martýriom sv. Benedikta/Beňadika († 1034 alebo 1035, svätorečený 1083). Nad Váhom takto nasledoval príklad svojho učiteľa sv. Andreja-Svorada, benediktínskeho rehoľníka z nitrianskeho Zobora. Celok miesta sa člení na dve izolované súčasti. Tzv. Veľká Skalka pozostáva z areálu niekdajšieho stredovekého benediktínskeho, od roku 1664 jezuitskeho kláštora, obklopujúceho jaskynný komplex; počnúc polovicou 19. storočia je rozrúbená.⁵ Malá Skalka (tiež Nová Skalka) je situovaná južnejšie pri ceste na Zamarovce. Tvoril ju len kostol, v zachovanom stave vybudovaný trenčianskymi jezuitmi v roku 1745. Dvoježový barokový objekt je výrazným prvkom krajinného rámcu a vôbec identifikačným symbolom pútnického miesta. Lokalita spolu s trenčiansko-žilinským Považím patrila do územia Nitrianskeho biskupstva, v užšom regióne Trenčína to potvrdila úprava vymedzenia diecéz v roku 2008.

K naplňaniu zámeru *vystaviť veľkolepý chrám s misijným kláštrom a primeranými budovami* vyhlásil Biskupský úrad v Nitre milodary do základiny sv. Andreja a Beňadika. Spravovať ju mal šesťčlenný výbor zložený z duchovných i svetských osôb.⁶

V skutočnosti sa vzletne formulovaný cieľ vybudovania národnej katolíckej svätyně realizoval v značne pragmatickejšom rozsahu. V prípade oboch Skaliek sa javila ako nevyhnutná vôbec základná obnova stavieb, ich vnútorného i liturgického vybavenia. Zanedbaný stav objektov pútnického miesta v novembri 1921 ešte zhoršila víchrica. Spravujúca

Skalka pri Trenčíne, pútnický Kostol sv. Andreja-Svorada a sv. Beňadika. Foto: autor.

farnosť v obci Skala (dnes časť obce Skalka nad Váhom, okr. Trenčín) i novoustanovený nitriansky biskup dr. K. Kmeťko, resp. jeho biskupský úrad postupovali pri zabezpečovaní obnovy s rešpektovaním štátnej pamiatkovej správy, ktorej výkon na Slovensku patril Vládnemu komisariátu na ochranu pamiatok.

Prvý podnet na oživenie areálu Veľkej Skalky vzišiel už rok pred biskupskou vysviackou. Rozvinul ho dr. Ferdiš Juriga, aktívny účastník politického diania, poslanec Národného zhromaždenia aspirujúci na získanie biskupského úradu. Vládný pamiatkový komisariát, spočiatku pôsobiaci pod egidou ministra splnomocneného pre správu Slovenska, 25. mája 1920 hlásil Jurigovi, že na jeho žiadosť *vyšetрил* ruiny kostola a kláštora. Zistil potrebnosť konzervačných opatrení a skoncipoval ich program, ktorý zasiela. Juriga mal oznámiť, či táto úprava by zodpovedala jeho plánom a eventuálnym návrhom.⁷

Druhý deň po nitrianskej biskupskej slávnosti farský úrad v Skale, resp. tamojší farár Jozef Púchovský podal vládnemu komisariátu žiadosť, kde uvádza okolnosti a zámery pamiatkovej ochrany v predchádzajúcom, ale výrazne turbulentnom období. Slovenský ľud každoročne vyhľadával niekdajší kláštor pod Skalkou – *starodávny slovenský pomník*, napriek

jeho opustenosti a chýbajúcemu patronátu. Práve kvôli mohutnému záujmu pútnikov vláda maďarská prinútená bola i pred vojnu, udržiavať stred tých rumov kláštora ešte pozostalý malý kostolíček. Posledných časoch za maďarskej vlády sa vydobylo to, aby tieto ruiny boli vyhlásené za umelé pamiatky – múemlék –, a jako takéto sa aj opravovali,⁸ aby celkom nezahynuli. Nový štátnu správu preto žiadal tieto výhradne slovenské umel. pamiatky tiež do Vašej opatery vziať a opravy, ktoré sú tam potrebné prekonať. Upozornil aj na veľmi staré sochy a oltár: za maďarskej vlády už viackrát mali byť odvezené do pešťanského múzea, ale vždy som to zaprel a žiadal, pretože oltár je už až veľmi spráchnutý, aby ho tu opravili a zhotovili. Táto oprava už mala byť aj prevedená, ale v prevrate sa to zastavilo.⁹ Vládny komisariát upovedomil farský úrad o predchádzajúcej komisii na žiadosť poslanca F. Jurigu. Odporičanie zhovárať sa ohľadne tejto pamiatky s týmto pánom a oznámiť komisariátu návrhy s udaním potrebných trov¹⁰ – vyznieva stroho a cítiť z neho vnímanie záležitosti ako „Jurigovej akcie“.

Farár J. Púchovský v máji 1921 reagoval, že napriek oznámenému utvoreniu komisie doteraz ani krok sa neučinil. Čas sa míňa, sviatok sv. Beňadika sa blíži (17. júla): žiadano by bolo, keď by sa aspoň niečo učinilo, aby toto posvätné miesto, dejepisné miesto nebolo ešte i teraz na ostudu Slovákov.¹¹

Pohrdajúci náhľad štátu sa musel zmeniť v októbri 1921, keď nitriansky biskup v mene katolíckych Slovákov apeloval na pamiatkový komisariát ujať sa a zachrániť historické miesto Skalku pri Trenčíne – do času, kým národ sám nazibera prostriedky potrebné na vzkriesenie pamiatky. Ochranné práce sú podľa správy príslušného farského úradu súrne.¹² Komisariát v zmysle svojej odpovede už v lete sa obrátil na Štátny stavebný úrad v Trenčíne, aby i ten vyšetril stav zričenin a zařídil potrebné opatrení na jejich prospěch. Dostalo se mu vyzrozumění, že zabezpečovací práce byli již letos provedeny.¹³

V nasledujúcom mesiaci farár J. Púchovský potvrdzoval snahu obnoviť pútnické miesto pred svojim biskupom. Pri všetkej horlivosti vyjadruje odhodlanie miestnej cirkvi, ale aj trpkosť z vlažného postoja štátnych orgánov: *Dlhotrjavúca válka zastavila radikálnejšie opravy budov a oltárov Sv. Benedika na Skalke, ktorú opravu študijná základnina jako patronát, mala dať previesť. Po prevrate dlhý čas všetko stálo. Od nikoho som nemohol pomoc úfať, ani len k tomu, žeby aspon len tie najkritickejšie chyby usporiadať mohol. [...] Čakal som celý 1920-rok, ale nikto ani len prstom nehnuľ. Vidiac ale, že mnohé veci stávajú sa tam už nemožnima; vidiac, že ďalej čakať sa tam už nedá: dal som sa sám do práce. Premnohokrát som sa s týmto cieľom obrátil na cir. referát, aj na vládný komisariát pre zach. umel. pamiatok; všemožne som im do pozornosti odporučal tieto sväté miesta a prosil o opravy. – Od dňa 27-ho jan. 1921 až do 12-ho mája: 7 rázi som sa v tejto záležitosti obrátil s prosbami na spomenuté miesta, ba aj rozpočet som tam zaslal, výsledok ale sa len neukazoval. Opätne som sa tam obrátil, ale vládný komisariát ani odpovede nedal a cirkevný referát pod čís. 1192 mi to odpísal: „Vec Skalky vzal do rúk pod vedením Vášho najd. p. biskupa stávajúci výbor.“ Úprimne som sa tešil tejto zvesti, úfajúc, že vec už bude isto urýchlená; uspokojil som sa i v tom, že naďalej môja práca*

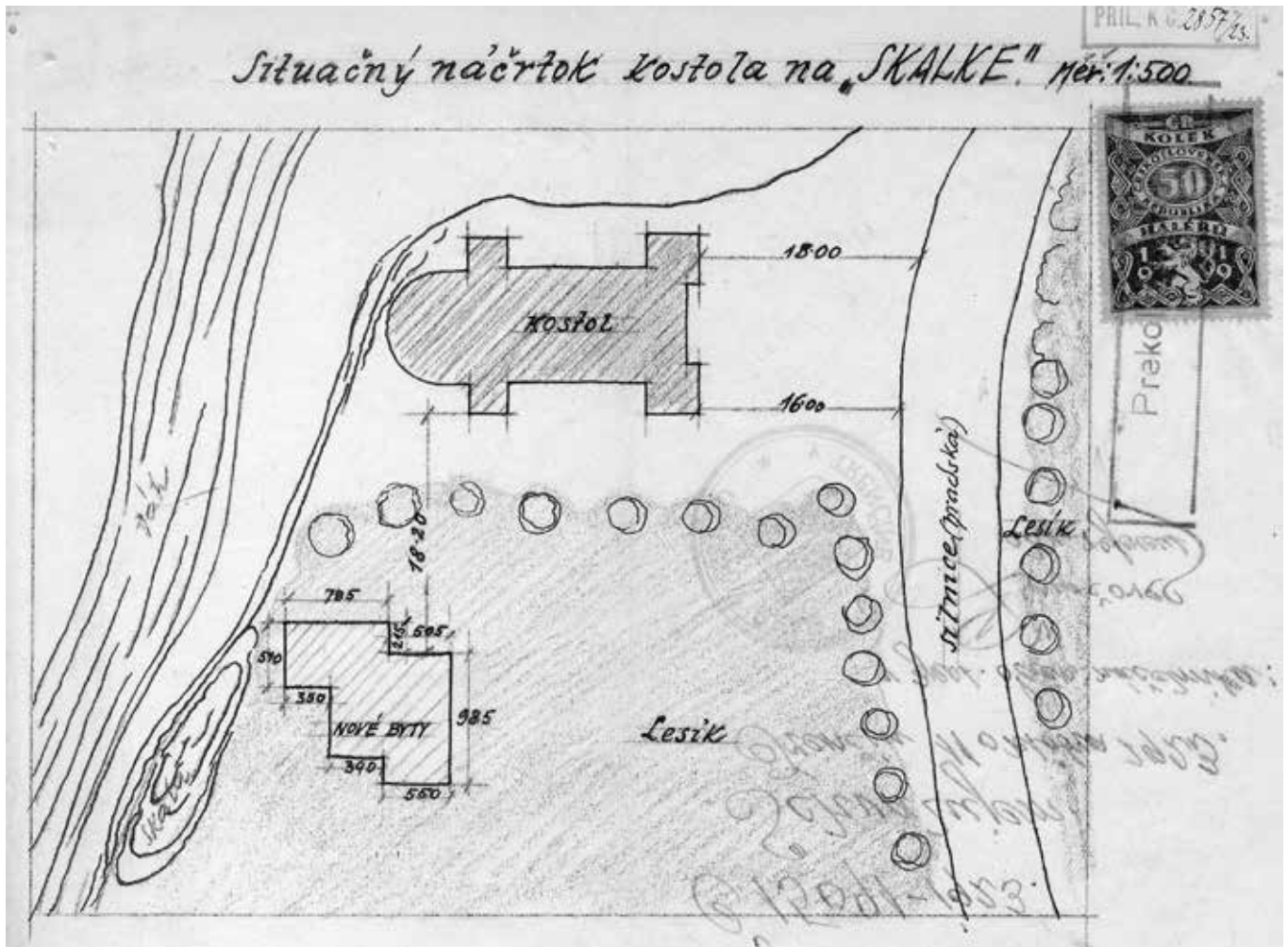
Vysvätení slovenskí biskupi pred Kostolom sv. Ladislava v Nitre, 13. február 1921. Zdroj a repro: Archív PÚ SR.

*tam stala sa už zbytočná. – Po tomto, prirodzené je, že od toho času som sa ani neopovážal s môjou maličkosťou miešať sa do opravných vecí [...].*¹⁴ Ďalej podrobnejšie opisuje škody na kaplnke Veľkej Skalky spôsobené víchricou, predovšetkým na oknách a ich rámoch.

Na havarijný stav reagoval vládný komisariát, ktorý najprv požiadal Štátny stavebný úrad v Trenčíne o preverenie a 20. decembra 1921 mu zaslal čiastku 300 korún.¹⁵ Stavebný orgán ešte pred koncom roka konštatoval nedostatočnosť na opravu okien a navrhol komisariátu, nech s rozpočtom oboznámi cirkevný referát i Nitrianske biskupstvo a poukážu na riadnu opravu 3 000 Kč.¹⁶ Dodatočne potom upovedomil, že nefunkčné okná medzičasom zadebnili a pýtal sa, či 300-korunová suma môže byť vyplatená farnosti v Opatovej, ktorá je novým správcom Skalky.¹⁷ Pamiatkový komisariát s tým súhlasil a zároveň požiadal, aby opatovská farnosť ju pripočítala ako príspevok do zbierky na opravu vnútorného zariadenia kostolíka na Skalke.¹⁸

Vládny komisariát so stavom pamiatok na Skalke skutočne oboznámil Referát pre záležitosti cirkvi katolíckej s požiadavkou na úhradu opravných prác z náboženského fondu.¹⁹ Súčasne stručnou formou a bez uvedenia spisového čísla oznámil „farskému úradu na Skalke pri Trenčíne“, že navrhne štátnu subvenciu pre reparáciu oltára a žiada, aby bolo oznámené, kolko môže sa prispieť pre zbierku.²⁰ Sledovanú „operatívnu“, a vo vzťahu k štátnemu financovaniu vlastne internú korešpondenciu, nedával na vedomie Biskupskému úradu v Nitre; preto muselo zaskočiť oznámenie biskupa Karola: *K prípisu č. 3379/21. odd.P. sdeľujem, že na tie najnutnejšie opravy chrámu sv. Andreja a Benedika na Skalke pri Trenčíne prislúbil som dp. farárovi opatovskému a skalskému zo zbierky 20,000 Korún. Ráčte na tento cieľ vládne tiež väčšiu štátnu subvenciu navrhnúť, aby značnejšie opravy prevedené byť mohli.*²¹ Nepochybne cirkev sa nemienila uspokojiť s podporou, iste predvídanou len vo výške niekoľkých tisíc korún. Zamýšľala uskutočniť práce v hodnote mnohých desiatok tisícov, preto neočakávane prislúbila vysoký príspevok ako priamu „výzvu“ pre štát.

V tejto situácii pristúpil pamiatkový komisariát k vecnejšiemu vybavovaniu záležitosti areálu na Veľkej Skalke. V marci 1922 vyžiadal na Štátnom stavebnom úrade v Trenčíne

Jozef Marek (arch.) – Ján Bleško (stav.): Situačný plán úpravy areálu na Malej Skalke, 1923. Zdroj a repro: Archív PÚ SR.

rozpočet na obnovu,²² a vykonaním kvalifikovanej obhliadky a najmä vnútorného zariadenia už skôr poveril rezbára a odborného reštaurátora Bohumila Beka z Kutnej Hory.²³ Ten navštívil Skalku 7. marca 1922 a v máji t. r. podal komisariátu podrobný popis jednotlivých objektov. V súlade so svojou profesiou i podľa poverenia venoval pozornosť oltárom a sochárskym prácam, pričom ich fotografoval. Návrhy rozpočtu reštaurátorských prác predostrel v desiatich prílohách. Tlmočiac žiadosť o morálnu i finančnú podporu zdôraznil, že *není treba zmiňovať sa o prírodnej krásy tohoto miesta i zaujímavých pamätiek, ktoré by chcela mať duchovná správa z úcty k nim, čo najľepšie upraveny.*²⁴

Bek s odstupom viac ako roka v júli 1923 zisťoval stav vecí a predovšetkým osud ním vypracovaných výkresov a rozpočtu.²⁵ Tie štátny pamiatkový referát medzičasom prijal späť od Biskupského úradu v Nitre, ktorý považoval opravy v navrhovanom rozsahu za *zbytočné a neprevediteľné.*²⁶ V rokoch 1922 a 1923 biskupstvo zabezpečovalo iba drobnejšie stavebné práce v hodnote desať-, resp. sedemtisíc korún. Financie uvoľnil cirkevný referát ministerstva pre správu Slovenska, resp. Centrálna správa katolíckych cirkevných veľkostatkov z tzv. študijnej základniny.²⁷ Oba orgány viedol kňaz Karol Anton Medvecký, jeden zo signatárov nitrianskej výzvy z 13. februára 1921, takto ju naplňajúci prostredníctvom vládneho úradu. Spôsob a rozsah opráv v roku 1922 však podľa vyjadrenia pamiatkového referátu išiel priamo proti smerniciam ochrany pamiatok. Vyčítal najmä prerážanie nových okien a ich „gotickú“ úpravu, hoci sa nezisťovalo,

či majú historické opodstatnenie; nemohol teda práce pokladať za reštaurovanie a ani ich schváliť.²⁸ Na potrebnosť tejto časti obnovy viacnásobne upozorňoval už B. Bek: *Hlavní vchod do kaple a jeskyně nutno opatřiti silnými dubovými dveřmi s náležitým okováním a řešením by odpovídali účelu. Jest zapotřebí i nové okno nad těmito dveřmi. [...] Poněvadž osvětlení kaple jest nedostatečné, doporučovalo by se poříditi do kaple okno.*²⁹

Až ďalšia etapa obnovy (1923) mala byť primeranejšou podľa zásad pamiatkovej ochrany. Činnosť sa presunula na zrúcaninu barokového kostola na Malej Skalke, v tom čase nemajúcej zastrešenie, strop či omietnutie stien. Stavebný projekt vypracoval a v mene Biskupského úradu predložil architekt Jozef Marek.³⁰ Štátny pamiatkový referát, konkrétne jeho vedúci Jan Hofman³¹ 9. apríla t. r. vydal biskupstvu súhlas a určil šesťbodové podmienky reštaurovania. Ohľadom vnútorného zariadenia kostola sformuloval návrh, *aby nebolo robené nové, avšak aby užili sa pre ten cieľ staré cenné objekty z kostolných depozitárov diecézy nitrianskej a aby bol vydaný cirkulár farským úradom, na ktorý bolo by oznámené, kde sú zodpovedajúce predmety, súčasť pre zariadenie kostola: Oltáre, obrazy, sochy, svietniky, večné lampy, paramenta, bohoslužobné nádoby a knihy atď.* Výslovne zdôraznil odporúčanie premiestňovať len uskladnené predmety, nie „živé“ súčasť liturgických priestorov. *Tým cieľom žiada sa, aby zástupca tunajšieho úradu mohol veci prezrieť a aby pre opravu vyvolených predmetov bola urobená offerta, na základe ktorej predostrie sa ministerstvu školstva návrh na subvenciu.*³²

Práve záverečnú časť podmienok namietal nitriansky biskup: nehodlal rekonštruovaný kostol vybaviť riadnym a stálym zariadením, *lebo však vylúpené bývajú kostoly v stredu obce a mesta, tým väčšmi hrozí toto nebezpečenstvo kostolu tak osamotenému, ako je Skalke*. Biskup súčasne overoval, či podmienenosť štátnej subvencie sa bude vzťahovať na obnovu vnútorného zariadenia, alebo stavebných opráv v celom rozsahu.³³ Referát potvrdil svoju ochotu navrhnuť podporu z Ministerstva školstva a národnej osvety, stavebník však bude musieť prijať *záväzok, že prestavba kostola a vnútorné zariadenie bude opatrené za súhlasu referátu pamiatok a subvencia vyplatená po kolaudácii hotových prác, o ktorej vyžaduje ministerstvo školstva predostretie zápisnice*. Návrh subvencie je ďalej podmienený predložením *detailovaného rozpočtu, vidimovaného stavebným oddelením okresného úradu v Trenčíne*.³⁴

Trenčiansky okresný úrad 20. júna 1923 začal stavebné konanie, kde štátny pamiatkový referát mal oznámiť súhlas s projektom *renovačnej stavby*. Okresný úrad upozornil na jeden z projektovaných stavebných objektov – *domček pre strážnika (kostolníka)*. Podľa úradu sa dotýka okolia kostola ako historickej pamiatky, preto zisťoval súhlas s umiestnením a vzdialenosťou odstavu. Zároveň prosil o úpravy, *či pri vnútornej zariadení kostola (lavice, oltár, varhan atď.) si Referát právo na ďalšie direktívy tiež vyhradzuje*.³⁵ Podľa odpovede referátu zo 4. júla 1923 sa zdá, že predtým nemal vedomosť o zamýšľanej novostavbe. Žiadal totiž o *dotatočné predloženie situácie a plánu, ale zásadne po tej stránke námietok nerobi*.³⁶

V neskoršom konaní *na udelenie stavebného povolenia novostavby obytného domu pre kostolného sluhu pri chráme Sv. Benedikta* však referát zmenil postoj – požadoval umiestniť objekt tak, aby *nekonkuroval pohľadu na izolovaný dominujúci kostol*. Preto *doporuča sa minimálne dimenzovanie a situácia na mieste čo najmenej exponovanom*.³⁷

Štátny referát 5. júla 1923 predložil ministerstvu školstva návrh na štátnu subvenciu. Vzhľadom na overený rozpočet obnovy vo výške 216 314,64 korún odporúčal 60-tisícový príspevok, teda menej ako tretinu celkového nákladu. Návrh súčasne obsahoval požiadavku na vnútorné zariadenie, ako ju predtým avizoval biskupskému úradu.³⁸

Ministerstvo pred záverom roka povolilo na zabezpečenie ruiny kostola sv. Benedikta subvenciu v odporúčanej hodnote. Vymedzilo pritom účel a podmienky, zdôrazňujúc záujem pamiatkového referátu: *Veškeré práce budou provedeny v dohodě s tamním úřadem, s tamním souhlasem bude vnitřní zařízení, jak co do výběru, tak i co do úpravy, opatřeno ze zásob starých církevních depositářů a konečně, rovněž v dohodě s tamním referátem bude zabezpečena klášterní ruina a kaple na Skalce*.³⁹

Úradnú prehliadku ukončenej obnovy predpokladal nitriansky biskupský vikár dr. Anton Bartoššik najskôr na jar 1924 – pretože *behom zimy sa totiž môžu vady vyskytnúť, ktoré sa budú musieť pred kolaudáciou odstrániť* –, ale biskup ju napokon zvolal na 21. decembra 1923.⁴⁰ Obhliadku so zjavným zámerom stavebníka urýchliť záležitosť vykonali napokon už 3. decembra, keď sa jej zúčastnil referent Jan Reichert a podal o tom odbornú správu.⁴¹ Protokol z tohto zisťovania však podľa referátu nemal overenie technického oddelenia Okresného úradu v Trenčíne, teda nemôže sa predložiť ako podklad na vyplatenie štátnej subvencie. Stavebný úrad zase videl chybu v neohlásení začiatku stavby, a len po *dotatočnej náprave pripúšťa riadne kolaudovanie*.⁴²

Pamiatkový referát až 11. marca 1924 pripomenul biskupskému úradu požiadavku na špecifické zabezpečenie vnútorného zariadenia kostola, vtelenú do subvenčného výnosu: *Po tieto dni je na Slovensku kvalifikovaný odborník pre odbor rezieb a kostolného nábytku Bohumil Bek*. Referát odporúča, *aby mu bolo umožnené prezrieť kostolné depositáre v Nitre a v prístupných miestach pri Nitre, aby urobil návrh, ktoré predmety pre tento cieľ boli by s úce a akým spôsobom by sa konzervácia mala prevádzať*. Kutnohorského rezbára odporúčal práve kvôli konzervátorskej praxi s uplatňovaním postupov impregnácie a petrifikovania. Poznámka na spisovom obale *Převzal osobně: Bohumil Bek* azda vyjadruje bezprostrednejšie osobné zainteresovanie.⁴³ Referát o potrebnosti správnosti stavebného kolaudovania upozornil biskupstvo samostatne 19. marca 1924.⁴⁴

Biskup dr. Karol Kmeťko neprehliadol dvojsmernosť, resp. podmienenosť agendy, ako to vyznieva z jeho súčasnej odpovede (14. marca 1924): *Povolená subvencia 60.000 Kč na opravu zrúcaniny kostola Sv. Beňadika na Skalke doteraz ešte nebola poukázaná a kým sa toto nestane, zaopatriť vnútorné zariadenie pre kostol vôbec nie je možné*. Akonáhle *ale spomenutá subvencia bude poukázaná, vlastne vyplatená, ochotný som v zmysle Vášho príspevu pokračovať*. Úctivo Vám *ďakujem, že ste ma na p. Bohumila Beka upozornili*. Ako Vami *odporúčaného odborníka dľa potreby poverím ho s potrebnými prácami*.⁴⁵

Bohumil Bek v správe o svojom pamiatkarskom poverení na Slovensku podal rozširujúce údaje: *Zajel jsem dne 12. III. 1924 [na nitriansky Biskupský úrad], ale k osobní rozmluvě s Jeho Milostí nejdůst. panem biskupem nebyl jsem připuštěn. Prostřednictvím biskupského tajemníka bylo mi však sděleno, že J. biskupské Milosti není známo, že by v Nitře nebo někde jinde v diecési byl ve farních depositářích odložen oltář, který by byl vhodným pro znovuzřízení kostel na Skalce. [...] Téhož dne poptával jsem se v Nitře po depositáři, kde by snad byly uloženy součástky oltářů, ale nedozvěděl jsem se o žádném*.⁴⁶

Superkolaudáciu v roku 1923 *vystavaného kostola na Skalke a k tomuže patriacej pútnickej budovy* určil Okresný úrad v Trenčíne na 1. mája 1924, ale termín *zkrátko z příčiny štátneho sviatku* odročil na 2. mája.⁴⁷ Pamiatkový referát *prejavil súhlas s prijatím prác na kostole a majúč vedomosť o ich vykonaní žiadal, aby toto konštatovanie bolo prijaté do protokolu*.⁴⁸ I na tomto základe okresný úrad vydal užívacie povolenie, kde poznamenal možnosť vysviacky chrámu po rozhodnutí biskupského úradu.⁴⁹

Bezchybnosť kolaudácie však nemala byť vyústením k vyúčtovaniu štátnej pamiatkovej subvencie. Ešte v máji 1924 referát opätovne pripomenul Biskupskému úradu v Nitre podmienku zariadenia kostola *starým, primerane reštaurovaným inventárom* i podmienku *opravy kaplnky v skale pri bývalom kláštore*. Žiadal určiť termín a miesto, kde by sa o týchto veciach mohlo pojednávať.⁵⁰ Biskupstvo k tomu nedalo žiadnu odpoveď, zato v júli t. r. urgovalo vyplatenie subvencie, zdôrazňujúc *správnosť uskutočnených opráv, takže všetkým žiadaným podmienkam sa vyhovel*.⁵¹ Za týchto okolností referát predložil nadriadenému ministerstvu doklady o pamiatkovej i stavebnej kolaudácii, z ktorých *jest patrno, že oprava byla skutečně provedena a že se tak stalo v dorozumění se zdejšími úřady a podle jeho návrhů*. Požiadal preto o *poukázanie povolenej subvencie*. *Ohledně podmínek, které tamní ministerstvo ustanovilo při výměru subvence požádal referát, aby biskupský úřad formálně projevil souhlas, že zařídí kostel*

konservovaným starým inventárom z depositárií a že bude zabezpečená susední klášterní ruina a skalní kaple.⁵² Túto správu zároveň poslal na vedomie nitrianskemu biskupstvu.

Obnovenie pútnického miesta sa nepochybne stalo udalosťou v živote katolíckej cirkvi na Slovensku. Posviacka kostola 13. júla 1924 mala charakter veľkolepej slávnosti s účasťou blízko 30.000 veriacich⁵³ i vysokého duchovenstva.⁵⁴ Trenčiansky piarista a profesor Jozef Branecký podal pri tejto príležitosti v denníku Slovák prehľad o dejinách Skalky, zdôrazňujúc príchod slovenských biskupov, medzi nimi najdôst. pán dr. Karol Kmeťko, ktorý svojou horlivosťou, obetavosťou a milodarmi veriacich z celého Slovenska dal krásne reštaurovať pútnický kostolík sv. Benedíka.⁵⁵ Štátny pamiatkový referát vyjadril Braneckému vďaka, ale aj upozornenie o účasti štátu, resp. ministerstva školstva na úhrade nákladov opravy peňažnou čiastkou takmer jednej tretiny. Preto aj bezodkladne doplnil návrh na vyplatenie subvencie, nech pri poukazu ministerstva vysloví práni, aby účasť štátu pri novom vybudovaní chrámu bola obsažená v pamätníom nápise na kostele.⁵⁶

Ministerstvo školstva a národnej osvety 14. októbra 1924 povolilo vyplatiť subvenciu na obnovu kostola sv. Benedíkta na Skalke do rúk nitrianskeho biskupa dr. Karola Kmeťka, osvojilo si pritom všetky podmienky vznesené štátnym pamiatkovým referátom.⁵⁷ Celkom súčasne Bohumil Bek zaslal referátu dva listy a zisťoval, v jakém stadiu se tato akce nalézá. Záujem vyjadril explicitne: *Hodlám se ucházeti o zadání řezbářských prací pro tento kostel, která byla, jak mi bylo dne 12. března 1924 v diecesní biskupské kanceláři v Nitře sděleno, vyplacením této subvence podmíněna.* V druhom liste pokračoval: *Na mé urgence u nejdůstojnějšího biskupského úřadu v Nitře nedostává se mi příslušných zpráv. Mám proto obavu, že práce moje s vypracováním návrhu, skizz a rozpočtu byla marnou. V tomto případě prosím o laskavé vrácení těchto mých nákresů, ježto mají pro mne jistou cenu. Milejší by mi ovšem bylo, když došlo by ku provedení zmíněných prací.*⁵⁸

Nitriansky biskup napokon prijal požiadavky pamiatkového referátu. Potvrdzujúc vyplatenie subvencie odpovedal 3. novembra 1924 ministrom školstva a národnej osvety: *1) Naložil som Predstavenému kláštora Redemptoristov v Kostolnej pri Trenčíne, ktorým je zverené národné pútné miesto i s chrámom,*⁵⁹ *aby dľa Vašich intencií pokračovali pri zaobstaraní vnútorného zariadenia chrámu a zachovaní kláštornej ruiny a kaplnky na Skalke; 2) nariadil som, aby na dvoch mramorových pamätných tabuľkách vložených do múru chrámu zvečnená bola aj účasť a zásluha vlády československej Republiky pri obnove tohože historického kostola.* Okrem toho vyzval štátny pamiatkový referát, nech je nápomocný pri vnútornom zariadení chrámu svojimi radami a upozornením na predmety jemu známych starých cirkevných depositárov, ktoré by sa dali na tento cieľ zakúpiť.⁶⁰ Biskupský úrad po výzve pamiatkového referátu⁶¹ vystavil žiadosť a poverenie, aby ste depositáre niektorých kostolov nitr. diecézy cieľom vyhľadania niektorých prípadne z neporozumenia odložených súčiastok cirkevných inventárov (oltár, lavice, organová skriňa, skriň paramentová a pod.) prezreli.⁶²

Referát súčasne vyzval biskupstvo vykonať primerané ďalšie stavebné opravy na kaplnke pri bývalom kláštore na Skalke. Navrhol, aby sa opravovalo jej vnútorné zariadenie podľa ponuky rezbára Beka z roku 1922. K tomu je ochotný navrhnuť ešte menšiu subvenciu s ohľadom na veľký obnos rozpočtu. Pri odrátaní nového oltárika by reparačné robili zo 31.000 Kč, na čo by referát navrhoval podporu zo 10.000 Kč, s pod-

mienkou, že bez jeho povedomia a dobrej mienky nebude sa nútrajšok kaplice premeňovať lebo doplňovať.⁶³ Nitriansky biskup vyjadril ochotu pristúpiť k opravám na jar 1925, ich rozsah bude ale závisieť aj podľa milodarov dovtedy získaných. Uzavrel, že s plánom p. rezbára Beka v podstate súhlasím.⁶⁴

Vyhľadanie vnútorného zariadenia kostola, podnietené J. Hofmanom, medzičasom bezúspešne podniknuté Bekom v Nitre, ale opätovne prikázané ministerstvom narazilo na doteraz nezohľadnený problém: *Cestovné trovy a skícý kresbné odborníka by robili azda 1 600 K. Akonáhle tamojší spolok [sv. Vojtecha] vysloví súhlas uhradiť tento obnos, vyšle referát otázneho odborníka, ktorý pod dozorom úradným materiál pripraví.*⁶⁵ Podľa poznámky na spisovom obale referát i telefonicky dožadoval cirkevnú ustanovizeň. Odpoveď nie je zachovaná, prípadne písomná ani nevznikla...

Národná svätyňa na Skalke napriek vynaloženej stavebnej obnove a posviacke mala ďaleko od podmanivosti. Miestny týždenník Trenčan pred druhou hlavnou púťou (19. júla 1925) poznamenal ako snád' najdôležitejšie: *chrám ešte nie je vymalovaný. Do toho chrámu tak sa pýta maľovka, jako ryba do vody! V kostole dodnes niet riadne postaveného oltára, niet žiadnej sochy, ale ani obrazu tam niet. Teraz dočasne je tam jedna mariánska socha, ktorú tam umiestnil horlivý kostolník. Niet tam ešte zvonov, chór je prázdny, aspoň harmónium by tam bolo potrebné.*⁶⁶

V zmysle biskupského príkazu superior redemptoristov z Kostolnej František Polepil vyhľadal štátny referát, aby rokoval o sochách sv. Andreja a Beňadika, majúcich sa postaviť na oltári v Skalke, pričom nitriansky biskup privolil odborníka v tejto veci na návštevu prijať a podporovať. Informáciu potvrdil biskupský ceremoniár 12. septembra 1925⁶⁷ a referát ju sprostredkoval B. Bekovi. Je konkrétnejšia: *Biskupský úrad povolil obnos 600 K na cestovné výlohy spojené s vyhľadaním vhodných objektů pro výzdobu kostela na Skalce a chce přijmouti Vaši návštěvu za účelem této věci. Věc velmi spěchá. Referát žádá, aby ste se při své cestě zastavil předem v Bratislavě za účelem informací.*⁶⁸ Superior redemptoristov začiatkom októbra t. r. urgoval návštevu odborníka (B. Bek) u biskupa ešte pred jeho cestou do Ríma 14. októbra. Zároveň vyjadril i vlastnú prosbu, nech odborník na svých cestách by se poohlížel i po obrazech křížové cesty, bychom je mohli v kostele umístiti, jak na každém poutním místě zvykem bývá.⁶⁹

Bohumil Bek napokon podnikol pamiatkový prieskum a 30. októbra 1925 podal štátnemu referátu rozsiahlu správu:

V úctě podepsaný vyhovuje ctěnému tamnímu připsu z dne 25. IX. 25 č. 2001, podnikl jsem 4. t. m. žádanou cestu. Po obdržení informací v tamním úřadě a na nejdůst. biskupském úřadě v Nitře, pokračoval jsem na cestě a dovoluji si oznámiti: V Nitře obešel jsem všechny tamní kostely bez výsledku. Ani při jednom není depositáře s odloženými předměty. V Topolčanech při farním kostele s původním zařízením není odložených součástí. Dozvěděl jsem se, že v kapli župní nemocnice odstranili oltář. Shlédl jsem jej – jest to barokní práce novější, asi 45 let stará, jednoduchá – pro Skalku se nehodící. Doporučil jsem jim, by oltář nechali v kapli. V Solčanech majitel zámku odjel na několik dní do Bratislavy. Jak jsem se dozvěděl, oltářik zrušené zámecké kaple jest prý novější, zcela jednoduchý bez umělecké neb historické hodnoty. Ve farním kostele nalézá se sešlé barokní zařízení, volající po záchraně. Téhož dne navštívil jsem řezbáře Sikleie v Novákách.⁷⁰ Má tam silně poškozený oltářik z Velkého Uherce, který prý na přání továrníka Thoneta

pro jmenovaný kostel opravuje.⁷¹ – Z Nováka zašel jsem do Prievidze. Piaritský kostel barokně komplet v přepychu zařízený. Na oratorium v dnešním klášterním skladišti jest krásný oltář barokní, který by se do Skalky hodil. Škoda, že pro různé předměty v cestě nahromaděné, nemohl jsem oltář fotografovati. Veleďst. pan rektor piaristů vyjádřil se ale, že tam oltář potřebuje?! – Možná že by bylo možno výměnou oltář tento získati. Domnívám se totiž, že by veleďst. pan rektor pod vlivem nejďst. biskup. úřadu a úřadu tamního své stanovisko změnil. Dnes nechtěl v odebrání oltáře z oratorium se mnou jednati. – V Prievidzi ve farním kostele barokní oltáře před nedlouhým časem všechny vyměněny. Součástě architektury spáleny. Figurální zbytky jsou v kostele a v sakristii po různu rozestavěny. Z Prievidze zajel jsem do Chynoran. Kostel nově zařízen p. Sikleiem.⁷² Ze starých barokních oltářů jest na povale pouze malý tabernakul. V komoře odložena jsou stará roucha mešní. – V Žabokrekách též vše nově zařízeno, ale bývalé oltáře barokní zmizely úplně.⁷³ V Bánovci⁷⁴ farní kostel má původní zařízení, odložených oltářů nemají, též v Bobotě nemají ničeho.⁷⁵ – V Dolné Motěšici⁷⁶ mají odložené zbytky hlavního oltáře barokního. Mnoho toho není, ale jest z nich patrné, že oltář musel býti velmi pěkná práce řezbářská. Ze soch jsou zde sochy sv. Trojice, Sv. Petra a Pavla, 4 kleč. andělů, 80 cm vysoké. Pro Skalku mohly by se snad použít sochy andělů na oltář a sochy sv. Petra a Pavla na stěnu. – V Trenčíně k mému překvapení odstranili původní oltář barokní, nahradili jej novým od pana Sikleie.⁷⁷ Z hlavního oltáře tabernakul, 2 řezby a sochy 4 andělů nalézají se na sýpce při farním kostele. Mimo toho jest tam socha Bolestné P. Marie, ale sochu sv. Jana nemohl jsem nalézt. Dále ohořelá socha P. Marie. V kostele piaritském mají původní oltáře. Byl jsem upozorněn, že z bývalé oratoře klášterní mají oltářík. Nemohl jsem ale nalézt veleďst. pana rektora a tak k mé lítosti nemohl jsem jej přehlédnouti. – Ve Velké Bytči farní kostel v původním zařízení. Odložených předmětů zde není. – Ve Štiavniku při V. Bytči mají pěkný oltář a kazatelnu z r. 1771. Vrch oltáře chybí, a proto rozhodli se osadníci oltář z kostela odstraniti a objednali jej již od p. Sikleie. Fotografie oltáře obou jsem si dovolil se svým dopisem ze dne 14. X. 25 poslati.⁷⁸ Sochy andělů ze stran tabernakulu chybí. Kam se poděli, nemohl jsem zjistiti. Povážská Bystřica: nové oltáře,⁷⁹ ale ze starých oltářů nemají zde nic. Zajel jsem i do Kostolné za účelem dalšího dohodnutí. Veleďstojný pan Superior Polepil žádá s rozhodností, by kostel byl do konce dubna již zařízen a naléhá na rychlé zadání práce. – V Novém Městě nad Váhom ve farním kostele s krásnými původními oltáři, bohaté architektury z počátku 18. století nemají odložených předmětů. V době dohledné dojde asi ku opravě zajímavé sculptury oltáře Božího Hrobu. Přihlížeje k negativnímu výsledku mé cesty, zajel jsem též do Zvoleně, bych prohlédl oltářík v zámecké kapli. Vzдор ohromné tmě učinil jsem si snímky oltářů a kazatelny, které přikládám. Mimo těchto předmětů nalézá se v kapli 18 lavic ve dvou řadách 270 cm dl. Za jakých podmínek bylo by možno tyto předměty získati nemohl jsem zjistiti. Dozvěděl jsem se však, že náhradou za tuto zámeckou kapli má stát zbudovati při farním kostele novou část, kde by se snad mohlo zařízení zámecké kaple Zvolenské upotřebiti. Přišel by tedy v úvahu oltář v piaritském

Vit Stadler: Oltář Bolestnej Panny Márie v kaplnke Zvolenského zámku, dnes SNG Bratislava, značené 1650. Foto: Archiv PÚ SR, M. Jurík, 1963.

oratoři v Prievidzi a oltář ve Štiavniku s lavicemi Šenkvičskými. Ze stránky ochránářské doporučovalo by se ovšem, by oltář Štiavnický zůstal na místě.⁸⁰ Když by nebylo možno získati oltář z Prievidze, bylo by nutno dále hledati. Obtížná a nákladná práce s hledáním snad se ulehčí s plněním dotazu v úředním listě diecesním. Na zpáteční cestě doslechl jsem, že v Prašici u Topolčan⁸¹ a Beckově, kamž jsem se již nemohl vrátiti, odstranili oltář. Učinil jsem v těchto místech písemný dotaz a čekám odpověď.⁸²

Bek 15. novembra 1925 opětovne zisťoval stanovisko štátneho pamiatkového referátu k výsledkom svojej cesty. Ako odborný konzervátor zhrnul, že najvhodnejším pre Skalku je oltář z oratoře piaristů v Prievidzi, kam by se mohl postavit odložený oltář ze župní nemocnice v Topolčanech anebo event. z farního kostela ze Štiavniku u V. Bytče, když ovšem bude jeho odstranění připuštěno. Ako rezbár je však ochoten pripraviti náčrt nového oltáře. I dovoluji si požádati o laskavé sdělení adresy architekta Marka, který dle doslechu v kostele na Skalce postavil kamenný oltářní stůl. V případě, že byste měli po ruce plán onoho stolu s příslušnými rozměry, račte mi jej laskavě zapůjčiti. Rád bych věděl jeho přesné rozměry. Poněvadž má býti oltář do dubna 1926 hotov a já mohl bych pro nedostatek jiné práce na něm nebo jeho úpravě začíti, prosím uctivě o laskavé brzké zprávy.⁸³

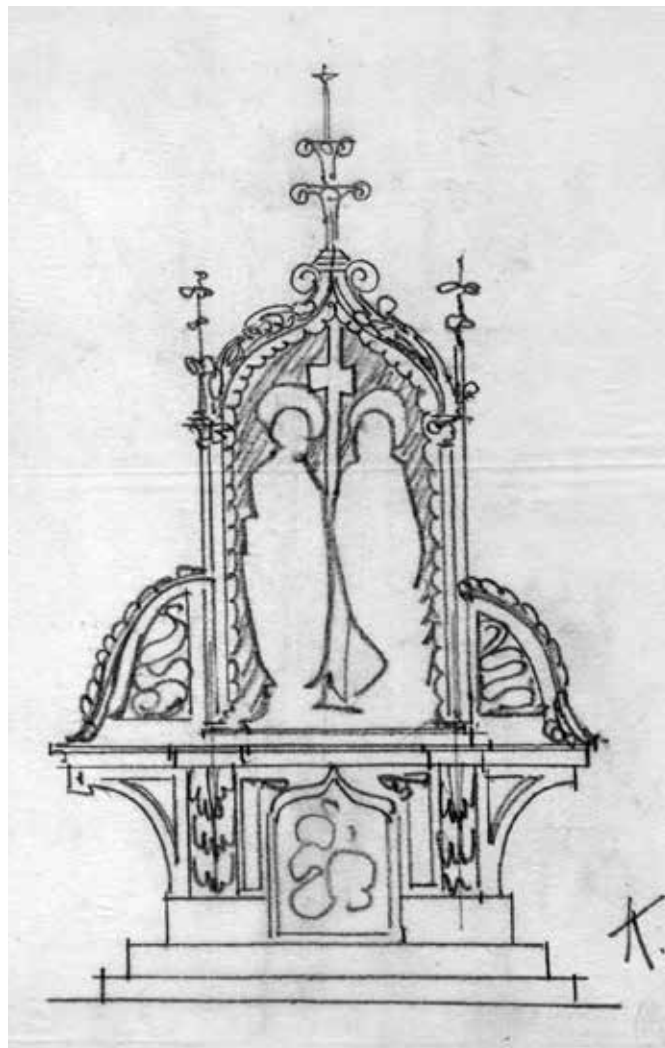
Pamiatkový referát v prvej odpovedi 30. novembra 1925 súhlasil s výberom oltára z oratória piaristov v Prievidzi, žiadal len doplniť údaj, či je postavený na pôvodnom mieste alebo rozobratý.⁸⁴ Dodatočne však zmenil názor a rozhodnul se pro adaptaci oltářika z kaple zrušené na zámku zvolenském – neboť přenesení oltáře z Prievidzi by bylo komplikované a nebylo by tím dosaženo vlastně původního sledovaného cíle a oltář ve Štiavniku jest značně velký. Račte tedy vypracovat návrh na úpravu uvedeného oltáře doplněného žádaným od biskup. úřadu: Při úpravě třeba do středu vložit novou řezbu Sv. Beňadika dle dodaného modelu. Pieta snad byla by možná do nástavce. Sochy 3 svatých na konzoly do kostela. Přikládají se 2 plány kostela na Skalce.⁸⁵ Podľa vyjadrenia Bek v tejto etape predložil biskupstvu svoj model sochy sv. Beňadika, ktorá mala vyplniť skriňu vyhladávaného oltára. Na zobrazení titulárneho

Bohumil Bek: Oltár sv. Andreja-Svorada a sv. Beňadika v pútnickom kostole na Malej Skalke, 1927. Foto: autor.

svätca obnoveného kostola nástojilo biskupstvo.

Na samom konci roka 1925 superior F. Polepil sa dožadoval od pamiatkového referátu vydať pre Skalku cenné vyrezávané lavice zo XVII. storočia. Informáciu mu sprostredkoval Biskupský úrad v Nitre, preto prosí o určenie podmienok a kde sa nachádzajú, by som ich pozreť mohol.⁸⁶ Odpoveď referátu je opäť konkrétna vo vzťahu k jednotlivej pamiatke: *Ponúknuté cenné barokové lavice pre kostol na Skalku sú v depozite Štátneho múzea v Bratislave. Z týchto lavíc čiastka bola reparovaná pre farný kostol vo Svätom Juri⁸⁷ a je možné v tomto kostole obzreť tieto opravené lavice. V ďalšom zdôrazňuje: Lavice pre Svätý Jur reparaoval špeciálny konzervačný odborník, rezbár Boh. Bek, ktorý súčasne sa vyzýva, aby vyrájal trovy. Pre obnovu lavíc je potrebný tento špeciálny znalec, pretože normálne remeselnícke znalosti tu nestačia, čoho dokladom je, že veľmi cenné tieto lavice boli od rezbára, ktorý reparaoval kostol v Šenkviaciach, von vypratane a označené ako nepotrebné, ač exempláre vo Svätom Juri dosvedčujú, že dobrý konzervátor umie z týchto starých rezbárskych diel spraviť vzácnu ozdobu akéhokoľvek kostola.*⁸⁸ Referát zároveň vyjadril ochotu navrhnúť subvenciu na umeleckoremeselnú obnovu. Upovedomil tiež nadriadené ministerstvo o výsledkoch doterajších snáh a vytipovaní oltára zvolenskej hradnej kaplnky. Žiadal schváliť postup a uznať za napĺňanie podmienok udelenej subvencie. Súhlas s premiestnením oltára má vydať referát verejných prác ako správca zámku, kým Biskupský úrad v Nitre už sám požiadal⁸⁹ o súhlas územne príslušného biskupstva

Karel Kühn: Skica oltára pre Malú Skalku (tvarové „zjednodušenie“), 24. máj 1927. Zdroj a repro: Archív PÚ SR.

v Banskej Bystrici. Referát uzavrel intenciou svojho konania: *Staré časti kostelního zařízení při odborné opravě a pomocí znalostí moderní techniky konzervační mohou se téměř v každém případě zachrániti a to s úsporou peněz a na prospěch ideálního i hmotného interesu církevního.*⁹⁰

Ministerstvo školstva a národnej osvety nenamietalo proti preneseniu zvolenského zámockého oltárika do kostola na Skalke, za podmienky obdobného súhlasu z referátu verejných prác v Bratislave.⁹¹ Avšak banskobystrický biskup Marian Blaha – ktorého ordinariátu výlučne prináleží právo disponovať s predmetmi zvolenskej kaplnky, ktorá i s jej zariadením tvorí vlasťnosť mojej právomoci podliehajúcej r. kat. cirkvi zvolenskej –, nemôže povoliť, aby spomenutý oltár pre Skalku prepustený bol, keďže oltár ten je zvolenskej r. kat. cirkvi vzácnym a upotrebitelným.⁹² V priamej odpovedi nitrianskeho ordinariátu potom zvýraznil, že ani ministerstvo školstva a národnej osvety, ani št. referát na ochranu pamiatok, ani št. technická správa zvolenského zámku nemá práva disponovať s predmetmi ku zvolenskej zámockej kaplnke patriacimi. Spomenutý oltár má historickej ceny a je vzácnym upotrebitelným predmetom r. kat. cirkvi vo Zvolene.⁹³

Superior Fr. Polepil z Kostolnej na tomto základe prosil pamiatkový referát poradiť, ako a kde najpotrebnejšie zariadenia pre Skalku zaopatríť.⁹⁴ Referát odporučil, aby tiež tamojšia duchovná správa súkromnými stykmi vypýtala informácie, kde na kostolných povaloch lebo depozitároch sú staré oltáre, ktoré tunajší úrad dá dohľadať.⁹⁵

V marci 1926 už kostoliansky superior naliehal na rezbára Beka – o okamžité posláni náčrtů na nový oltář, pričom referát mal oznámiť podmienky jeho stvárnenia.⁹⁶ Bek i sám zastával presvedčenie, že *pro Skalku starý oltář se již asi nenajde, preto jsem ochoten načrtnouti nový oltář.*⁹⁷ Zaujímala ho výška subvencie od štátu: *Nejdůst. pan biskup hodlá věnovati na tyto práce 20.000 Kč. Na slušnější oltář počítati mohu asi 27 tisíc Kč a na jednu řadu lavic asi 7.400 Kč, takže by s vedlejšími výlohami činil rozpočet asi 35.000 Kč. Lze doufati, že by stát přispěl na nový oltář a opravu lavic 15.000 Kč?*⁹⁸ Explicitne žiadal referát o dobrozdanie rozpočtu na lavice, *neboť potřebuji práci.*⁹⁹

Napriek nátlaku chýbal nielen oltár, ale i projekt usporiadania nových lavíc s integrovaním starších prvkov. Bek ho doplnil po výzve referátu až koncom marca 1926.¹⁰⁰ Pritom referát zároveň vyjadril, že *státní subvence na tento účel by nebyla, zopakoval podmienky už udelenej, proto ve věci oltáře také trvá na oltáři starém, neboť nelze mysliti, že by na celém Slovensku takový objekt se nenašel.*¹⁰¹ K objaveniu starého oltára menšej veľkosti mala napomôcť verejná výzva referátu, zaslaná 28. marca 1926 redakciám 36 titulov celoslovenskej i regionálnej politickej a katolíckej tlače.¹⁰² Bezprostredne ju zverejnil časopis Duchovný pastier, vychádzajúci v prvý deň mesiaca.¹⁰³

Pamiatkový referát v apríli rozprúdil novú iniciatívu. Kontaktoval Biskupský úrad v Nitre a rekapituloval doterajší bezúspešný vývoj záležitosti oltára pre Skalku. Vyjadril ochotu *vyslať zástupcu, ktorý by prezrel ešte ďalšie cirkevné inventáre v sprievode zástupcu najd. konzistória. S ohľadom na ekonómiu času a na možnosť prezretia kostolov ďalej položených od železničných staníc predostiera referát žiadosť, či by bolo možné, aby takové prezretie s tamojším zástupcom stalo sa povozom, ktorý by láskavo zapožičala tamojšia hospodárska správa.* Mal za cieľ nepodávať žiadosť ministerstvu o vynechanie „oltárnej“ podmienky a *aby krásny cieľ umiestnenia starej cirkevnej pamiatky na Skalke bol v skutočnosti prevedený.*¹⁰⁴ V ten istý deň však požiadal i architekta J. Mareka o návštevu ohľadom postavenia oltára kostola na Skalke.

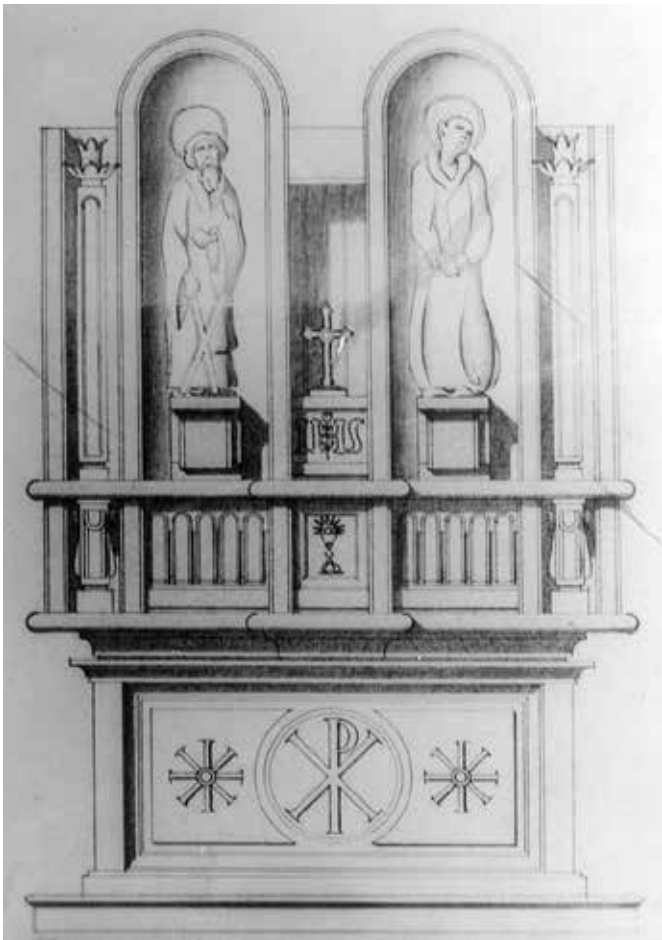
Biskup dr. Karol Kmeťko súhlasil s návrhom, aby s jeho zástupcom *na aute biskupského hospodárstva prezreli ďalšie inventáre cirkevné.* Štátny referát mal uviesť termín v trvaní niekoľkých dní, nech prehliadku môžu presnejšie ustáliť.¹⁰⁵ Referát však prekvapivo nereagoval na biskupov návrh – azda si uvedomujúc dôsledky potenciálneho neúspechu expedície, ale možno len prozaicky zisťujúc nedostatok času vzhľadom na rozsiahlosť vlastnej agendy. Poskytol odpoveď, že *na Skalku bolo by možné preniesť pekný barokový oltár z kláštora Piaristov v Prievidzi, ktorý teraz je v skladisku. Tam pre bohoslužobné účely pravidelne sa neužíva, lebo je zaplnené objektmi ako depozitár. Oltár je možné preniesť a miesto obrazu zadovážiť rezbu sv. Benedika a Svorada. Pre prípad, že kláštorná správa žiadala by na mieste preneseného oltára iný oltár, je možné taký oltár postaviť pre najnutnejšie ciele bohoslužobné celkom snadno a tunajší referát tiež by bol ochotne nápomocný.* Prievidzským piaristom zaslal odpoveď vo veci oltára v skladisku tamojšieho kláštora na vedomie.¹⁰⁶

Nitriansky biskup podľa vlastných slov skutočne požiadal predstavenstvo kláštora Piaristov v Prievidzi o oltár nachodiaci sa na oratoriume ich kostola a nabídnul som zámenu s oltárom v župnej nemocnici topolčianskej v zmysle návrhu p. Bohumila Beka z dňa 29. X. 1925.¹⁰⁷ Avšak predstavenstvo kláštora Piaristov mňa upovedomilo, že *otázny oltár prepustiť nemôže. Dľa tohto by i táto kombinácia odpadla.*¹⁰⁸

Pavel Janák – školský ateliér(?): Návrh na oltár pre Malú Skalku, variant č. 2, február 1927. Zdroj a repro: Archív PÚ SR.

Rektor piaristického kolégia v Prievidzi Michal Segeš (Szegess) rozsiahle vysvetľujúce stanovisko podal 27. apríla 1926 i priamo pamiatkovému referátu: *Predovšetkým musím opraviť, že to menované skladište, v ktorom sa otázky oltára nachádza je riadna domáca kaplnka, kde sa odbavujú Renovacie Votorum. Počas tuhej zimy – keďže náš kostol je veľmi studený – tam si odbavujú každodenne svoje sväté omše naši starší, alebo i nemocní a slabší páni (členovia rehole), ktorým lekár nedovolí do studeného kostola ísť omšu slúžiť, – odbaviť však riadne musia, lebo ináč by sme neboli v stave omše základinskej (fundacionálnej) odbaviť. K týmto povinnostiam je nám potrebná domáca kaplnka, ktorá samozrejme bez oltára byť nemôže, trebárs i keď by bol iným oltárom zamenený, lebo odporovalo by to nielen symetrii a štýlu kaplnky, ale aj tradíciám rádu Piaristického, ktorý vo svojich kollegiumoch a kostoloch podľa možnosti vždy len piaristikum umiestniť sa usiloval. Oltár tento má byť tradičné tiež piaristikum, preto by sa to priecilo so slušnosťou, keď by sa táto tradícia rádu podkopala. Všetkým ale aj ten nám ponúkaný oltár (umiestnený v Topolčanoch) môže byť pre Skalku zodpovedný a tým by sa neurazila ani tradícia ani symetria, nadovšetko ale vlastníctvo rádu. V ďalšom namietal poprevratové zabratie svojho kolégia zo strany referátu pre školstvo v Bratislave, s povinnosťou vyprázdniť všetky jeho priestory: *Žiadna miestnosť sa nám nenechala, v ktorej by sme boli náradie z izieb pre hostov a iné objekty aspoň na čas preložiť mohli, museli sme ich nachytro do oratoriumu, do domácej kaplnky umiestniť s tým úmyslom, že akonáhle naj-**

Pavel Janák – školský ateliér(?): Návrh na oltár pre Malú Skalku, variant č. 1, február 1927. Zdroj a repro: Archív PÚ SR.

deme iné vhodné miesto pre tieto veci, hneď ich tam preložíme a oratorium zachováme len k tomu cieľu, ku ktorému je určené a vyznačené. Uzavrel, že jestvujúci stav nič neodobral z charakteru oratoriuma a nemôže sa za skladište považovať, lebo sa tam predsa vo výnimočnom páde aj omša svätá slúži. My preto nemôžeme, že terajšia situácia nás k tomu prinútila a že proti tomu pomôcť sme si nemohli.¹⁰⁹

Po ďalšom mesiaci superior Fr. Polepil, nadväzne na oznámenie biskupa dr. Kmetka o peripetii s piaristickým oltárom dôrazne naliehal na pamiatkový referát: *Nezbýva lež prikrčiť k postaveniu nového oltára podľa nákresu p. Becka a to čím skôr. Svätyňa na Skalke je už dva roky restaurovaná a vysvätená a dosiaľ stále prázdna. Pútnici sa ustavične pýtajú, kedy už bude nový oltár hotový. Je to na výsosť súrne, aby sa tam dačo stalo. Prosím teda snažne, aby P. T. Referát poveril p. Becka by oltár navrhnutý za 20.000 Kč ešte tento rok zhotovil, by svätyňa nezela prázdnotou.*¹¹⁰ V súkromnom liste Bekovi rozvíja situáciu a svoje rozhorčenie: *Slíbil mi Dr. Hofman, že predloží Vaše plány p. architektovi Markovi, ale brzy na to mi psal, že se pro Skalku výborně hodí oltář v Prievidzi, který je pry k dispozici. Zámery štátneho pamiatkového referátu nakladať s cirkevným majetkom sa však ukázali nepriechodnými. Proto psal jsem znovu p. Dr. Hofmanovi, by schválil Váš plán, byste se mohl dáti do práce. Je to smutné, už dvě léta je kostel opravený a doposud zeje prázdnotou. To má být národní svatyně Slováků!? Už jsem nad tím všecek roztrpčen. Poutníci přicházejí a kostel stále bez oltáře. – A příčina? Umíněnost pánů v památkovém úřadě, resp. p. Dr. Hofmana! Prosím Vás – žiada od Beka – napište mu, by s tím neodkládal, nebo tak se nedočkáme nikdy oltáře. [...] Učiňte vše, co učiniti můžete. Dr. Hofman jinak si Vás velice váží. Popožeňte to.*¹¹¹

Bohumil Bek v liste určenom Jeho Blahorodí, velevážený Pán, pan Dr. JEZEK HOFMANN, tajemník památkového úřadu státního pro Slovensko v BRATISLAVI sa celkom stotožnil s ponosou správcu kostola na Skalke: *Mohu-li býti upřímným, tož toto mínění jest odůvodněno. Jsem totiž přesvědčen, že se Vašemu Blahorodí nepodaří sehnati odložený oltář starožitný; proto, když veled. pán rektor Piaristů v Prievidzi nechce hodící se oltář vydati ani za náhradu jiným, prosím Vás, pane doktore, dovoluňte poříditi oltář – ten za 20.000 Kč. Bylo by sice krásné, když by se podařilo do kostela na Skalce získati starožitné zařízení, ale já o tom velmi pochybuji. Jsem totiž přesvědčen o tom, že při odstraňování celých oltářů se tyto, při jejich sundávání zničily, a potom pokažené anebo i dobré spálily. Obvyčejně zůstaly jen sochy a význačnější řezby. Vzhledem k tomu, prosím Vás, velevážený Pane doktore, dejte laskavě sankcu onomu jednoduššímu oltáříku. Račte to třeba považovati za provizorium. Vždyť když se později najde přece nějaký starožitný pěkný oltář, J. M. [nitrianský biskup] najde již místo, kde tento nový oltář umístí. Sochy sv. Andreje a Benedika by jistě mohly zůstatí. Račte tuto podmínku si třeba vyhraditi. – Račte tak učiniti již pro vyhovění lidu. Shodou okolností, stalo se, že bych mohl po odvedení velké sochařské práce pro St. Boleslav oltář vzíti ihned do práce, a poněvadž bych získal práci a tím zase peníze co zálohu byl bych Vašemu Blahorodí velmi povděčen, když byste ráčil záležitost možno-li obratem laskavě vyřídití. Ovšem hlavní věcí jest zde vyhověti žádosti veled. pana Superiora, by i on nenařikal na republikánské úřady.*¹¹²

21. júna 1926 rezbár B. Bek predložil náčrt nového oltára, ktorý ve snaze vyhověti naléhavému požadavku celé zúčastnenej zde slovenské veřejnosti, jsem ochoten, v případě, že by snad později skutečně se našel nějaký starožitný oltář do Skalského kostela se hodící, tento oltář (ovšem bez soch) za cenu 75 % vzítí zpět. To ovšem za předpokladu, že postavení starožitného oltáře bude mi svěřeno. Mám zde opravdu nejlepší úmysle; neboť mi velmi na tom záleží, by tato práce mi byla laskavě svěřena, a jsem ochoten přinést i jistou obět. Letos prováděl jsem též velmi zajímavou práci pro poutní kostel sv. Václava ve St. Boleslavi.¹¹³ – Byl bych tedy opravdu velmi poctěn, když by mi i tato poutní práce laskavě byla zadána.¹¹⁴

Zo zamietnutia návrhu na pamiatkovom referáte (7. júla 1926) je zrejma navrhovaná podoba: *gotický návrh na oltář pro Skalku, jak byl sem předložen prostřednictvím řezbáře Beka nemůže doporučiti, protože i pro případ zřízení nového oltáře by musil trvati na návrhu v duchu moderním.*¹¹⁵ Podľa rezbárovho dodatočného vyjadrenia mali na hornej rímse oltára byť sošky anjelíkov – *považuji jej za velmi vhodný, a napriek cene až 30-tisíc korun byl by pro kostel na Skalku opravdu případný.* Reagujúc na požiadavku súčasného umeleckého výrazu reagoval: *Řezby představuji si moderně vypracované. Celkové pojetí jest zvláštní, a jest mi velmi líto, že takové myšlenky jsou přehlíženy. Zo situácie vyplynul zatím zase odklad, já čekám dále, P.T. pan Superior čeká dále. Byl jsem na tuto práci již uchystán! Vždyť lid jest již velmi rozjitřen! Nevím co tomu řekne P.T. pan Superior.*¹¹⁶ Do záveru augusta 1926 prijal pamiatkový referát ďalšie tri Bekove urgencie.¹¹⁷ Podľa nich s arch. Marekom samostatne korigoval a upravoval variant podoby oltára, už skôr predložený na schválenie.

V rovnakom čase prehľbil hrozby aj správca pútnického miesta František Polepil: *Nestane-li se tak v brzké době, požádám p. sekčního šéfa Dr. Z. Wirtha, by nám dovolil, bychom směli bez památkového úřadu oltář dáti zhotoviti. Je to přímo neuvěřitelné, že za celé tři roky nemohl býti nákres vypracován*

a schválen. Potom budu nucen uverejniť v novinách našu ob-
ranu, ponévadž ľud, ktorý je již nad tým rozhorčený, viní nás, že
svatyně tato stojí již tak dlouho prázdna.¹¹⁸

Pamiatkový referát 1. septembra 1926 zaslať B. Bekovi ná-
črt oltára v *nové úpravě moderního rázu*. Návrh nie je známy.
Podľa záznamu na spise plány *dle dohody s p. Dr. Hofmanem*
predložil Jozef Marek už 5. augusta, žiadajúc ich schválenie.
Referát ďalej usmernil Beka obstaráť od duchovnej správy
v Kostolnej písomné zadanie práce, a vôbec počas práce jej
podať *včasné informácie o novém vzhledu oltáře*.¹¹⁹

V ten istý deň adresoval svojmu ministerstvu prehľad do-
terajšieho postupu záležitosti. Priniesol výsledok, že *žádaný*
oltář jest velikosti poměrně značné a výběr takových starších
kusů není veliký. Tým aj plnenie podmienky subvencie pokla-
dá za splnené *potud, že byla položena „dle možnosti“ a dosa-*
vadní průběh věci ukázal, že při nejlepší vůli t. č. splnění možné
není. V záujme eliminovať nespokojnosť a prípadné výčitky
vydal súhlas k *pořízení oltáře nového a to dle návrhu arch.*
Marka ve formách moderních a přiměřených formovému rázu
novější doby. [...] *Ohledem dalšího inventáře bude pravděpo-*
dobně výsledek lepší, ježto je domluvena s církevní správou již
předběžná dohoda o použití starých opravených lavic pro kos-
tel.¹²⁰ Ministerstvo schválilo predchádzajúci súhlas pamiat-
kového referátu.¹²¹

O najnovšom vývoji podal nitriansky biskup dr. Karol
Kmeťko 15. októbra 1926 svoj komentár: *Tento návrh [J. Ma-*
reka] bol predložený tak pp. Redemptoristom, akožto správce
kostola, ako aj viacerým znalcom cirkevného umenia. Všeti
tito jednomyselne odmietavé stanovisko zaujali a návrh za
nehodný uznali. Navyše, sám vyhodnotil rozpočet tohto ná-
vrhu za príliš vysoký. *Vzhľadom na toto dal som vypracovať*
nový návrh pre tento oltár, ktorý prítomne účtovo postupujem.
Návrh tento je v starokresťanskom štýle podaný a všeobecne sa
za súci a dobrý pokladá. Rozpočet tohto oltára v prvotriednom
prevedení by činil 17.000 kčs. Poznámam, že není som proti
tomu, aby s vyhotovením oltára p. Bohumil Beck bol poverený,
jestli si to P.T. Referát žiada.¹²²

Referát v rozsiahlejšej odpovedi z 27. októbra 1926, čís.
2092/26 vyjadril ochotu *posúdiť vec nového oltára pre Skalku,*
avšak doposlaný projekt nie je možné pri najlepšej vôli odobriť.
Pre referát *jedná sa o moderný oltár samostatnej umeleckej*
konceptie; zatiaľ čo predložený návrh je zostavenie bežných
historizujúcich motívov. Odporúčal – *keď kostolná správa pra-*
je si ako vzor výzdobnejší návrh – aby sa pojednalo o inom mo-
dernom návrhu, konkrétnejšie, či by bolo možné žiadať napr.
oltár tepaný z bronzu s ozdobou zo slovenského mramoru
a polodrahokameňov. Tento príklad ponúka oltár sv. Václava
v pražskom Chráme sv. Víta. Pôvodne zmienil firmu Anyž s fi-
liálkou v Bratislave ako uvažovaného dodávateľa diela, túto
pasáž ale preškrtol. Naopak takýto oltár za *náhradu materiá-*
lu by sa snadno zadarmo spravil v kovorobnej škole v Banskej
Bystrici. Vyloženie drahými kameňmi z celého Slovenska malo
by tiež krásny symbolický význam.¹²³

K návrhu podal *úprimné vyjadrenie B. Bek, rezbár v Hore*
Kutnej, dňa 25. Novembra 1926 – výrazné slovakizmy svedčia
o skoncipovaní najskôr v nitrianskej biskupskej kancelárii:
Kovový nástavec v prípade tohto nebude mištu svému a účelu
zodpovedať. Pre kostol pútni, na odpust, hodí se výhradne len
oltár ze dřeva, oltár zlacený. V prípade, že by tamný p. t. úrad
trval na oltáru kovovém, buď mi prominuto, že si dovoluji po-
znamenati, že byl bych značně poškozen. Né len ztráta času,
ale hotové výlohy mi vznikly, jak priložený dopis p. architekta

Oltár sv. Václava v rovnomennej kaplnke pri Katedrále sv. Víta v Prahe,
posvätená 1367, výzdoba 1373. Foto: autor.

Marka dosvedčuje. Pán architekt hrozí mi aj i advokátom. Pro-
sím pre to, keď by oltár byl kovový, by mi poskytnuta, a lebo
navrhnutá bola náhrada výloh. [...] *Konečne prosím p. t. tamný*
úrad, by zmenil své stanovisko ohledom kovového oltára, ježto
tím barokní kostol sv. Beňadika neziská. Dovolují si prohlásiti,
že ten oltár dla mého nákresu se soškami andilků na vrchu, byl
by velmi vhodný. Těšilo by mne slyšeti výrok vysokého minister-
stva školství a nár. osvěty. Prosím, by p. t. tamní úrad otázku
tuto podrobil novému laskavému uváženíu.¹²⁴

Štátny pamiatkový referát 17. decembra 1926 konšta-
toval Bekovi, že *není vina na referátu, že se záležitost utvářila*
bohužel ve Váš neprospěch. Schválil návrh oltára vypracovaný
arch. Marekom, ktorý odmietla správa kostola. Naproti tomu
referát nemohol prijať súčasne predložený návrh v román-
skom slohu, obstaraný priamo biskupským úradom, odporú-
čal preto rokovať o *vhodné též eventualitě postavení pouhých*
soch na predelu, tepané z plechu a ozdobené mramory a polo-
drahokamy. Referát ešte neprijal biskupovu odpoveď na svoj
prípís čís. 2092/26, vyznenie ministerstva v tejto veci tiež
ešte nedošlo.¹²⁵ Vysvetlenie ministerstvu podal 9. decembra,
uvádzajúc najnovší vývoj záležitosti. Rozšíril len okruh po-
tenciálnych zhotoviteľov oltára podľa vlastnej predstavy,
keď popri banskobystrickej kovorobnej škole uviedol i ume-
leckopriemyselnú školu v Prahe.¹²⁶

V závere roka 1926 vstúpilo do záležitosti samotné Minis-
terstvo školstva a národnej osvety. Predovšetkým vyžiadalo
na preskúmanie list pamiatkového referátu pre Biskupský
úrad v Nitre z 27. októbra – ideovo „projektujúci“ výtvarno-
technického riešenie.¹²⁷

Ministerstvo 13. januára 1927, so zreteľom na nesúlad

Jozef Sziklai: Hlavný oltár Kostola Nepoškvrneného počatia Panny Márie v Trenčíne, 1909. Foto: Archív PÚ SR, P. Fratrič, 2011.

požiadaviek zúčastnených strán usmernilo, že *nelze zatím uvažovat o způsobu provedení a materiálu nového oltáře v kostele sv. Benedikta na Skalce u Trenčína, pokud nebude vypracován návrh, který by nejen referát schválil, ale který by i zároveň vyhověl biskupskému úřadu v Nitře*. Preto ministerstvo nemůže dosud projeviť souhlas s tamním návrhem, aby byl opatřen tepaný oltář bronzový, zdobený slovenskými mramory a polodrahokamy, ukládá však úřadu, aby i dále trval na svém požadavku pořízení oltáře v soudobých formách, tedy na opatření nového návrhu, který by vyhovoval tamním požadavkům. Zároveň se ukládá referátu, aby sem předložil návrh na oltář, vypracovaný firmou Sziklai.¹²⁸

Ešte pred vydaním citovaného výnosu zašiel na ministerstvo B. Bek – *protože jest do Prahy pro mne cesta lacinější* –, a na základe rozhovoru s dr. Novotným pokúsí se o návrh oltáře, který by vyhovoval intencím pamiatkového referátu i nitrianskeho biskupa.¹²⁹ Niet pochýb, že kutnohorský rezbár mal záujem na usmernení záležitosti tak, aby sa presadilo uplatnenie drevozrebarskej práce, podľa možnosti objedanej práve v jeho dielni. Na drevený oltár predsa vypracoval už varianty...

Podľa odpovede však referát *za souhlasu ministerstva školství a národní osvěty* stále rokuje s biskupským úradom o kovovom oltári, ktorý by zhotovila vybraná štátna škola; v tomto štádiu rokovani musí referát zotrvať na požiadavke až do ďalšieho.¹³⁰ Bek dúfal, *jestliže ani nejdůstojnější pan biskup, ani správce kostela, a ani (dle vyjádření p. t. dra Novotného) vys. ministerstvo nebylo pro kovový oltář nadšeno, změňte Vaše stanovisko nebude tak obtížno. Prosím Vás o to!!!* Uvedomujúc si však možnosť straty zadania, ak vrch oltáře provedla

by některá škola *na úkor samostatných živností*, prosil referát, aby pamätal na jeho závod, prideliť mu inú prácu i nahradil doterajšie výdavky, presahujúce už 1 500 korún.¹³¹

Aký mal byť *návrh vypracovaný firmou Sziklai*, prvýkrát konkrétne zmieneny a vyžiadany na preskúmanie ministerstvom školstva? Odpoveď poskytuje časovo súvisiace vyjadrenie referátu z 19. januára 1927: *Návrh došiel ešte pod čís. 2092/26 priamo z Biskupského úradu v Nitre*. V liste (výtvaryný náčrt nie je známy) však biskup neuviedol autorstvo, len popis v *starokresťanskom štýle podaný*. Referát vyhodnotil ministerstvu, že *návrh Sziklaiův mal naprostý nedostatek kvality*.¹³²

Pamiatkový referát 3. februára 1927 rozsiahlo zopakoval Biskupskému úradu v Nitre doterajšiu genézu záležitosti. Dôvodil vlastnú angažovanosť najmä po neúspechu vyhládavania nepoužívaného oltára. Vtedy zabezpečil návrh moderného oltára od arch. J. Mareka a neskôr aj myšlienku kamenno-kovového oltára, pričom ako *úrad naozaj má nárok očakávať, že jeho odborná mienka má tu váhu, aby farská správa autoritu tohto dobrozdania rešpektovala*. V poslednom čase však *cirkevné úrady* viedli samostatné rokovania s rezbárom B. Bekom o variante, ktorý referátu nie je známy. V závere sa dožadoval jednoznačného vyjadrenia farnosti v Kostolnej, či prijíma návrh umiestniť do kostola *pozlátenú predelu so slovenskými polodrahokamami a s drevenými, pozlátenými sochami svätcov*.¹³³ Žiadosť poslal na vedomie B. Bekovi a farskému úradu v Kostolnej.

Nitriansky biskup dr. Kmeťko i rezbár Bek v odpovediach poskytli tri náčrty oltára na preskúmanie a schválenie (Bek zo svojich označil za odsúhlasený variant č. 3).¹³⁴ Biskup k petitu žiadosti poznamenal, že *údajne Ministerstvo a správa kostola s navrhovaným mramorovým oltárom nesúhlasí* – a týmto spôsobom i sám definitívne odmietol tento variant. K vyjadreniu priložil aj list od Fr. Polepila, nabádajúceho, nech vo veci počkajú na odpoveď poslanca Mičuru.¹³⁵ Polepil ďalej uviedol údaj sprostredkovaný B. Bekom, že *ministerstvo v Prahe nie je oduševnené pre kovový oltár, a myslí, že je to len myšlienka Dr. Hofmana. Tým zasa sa celá záležitosť strašne pretiahne*.¹³⁶

Pamiatkový referát 11. februára 1927 vyjadril Bekovi, že jeho návrh č. 3 *pro kostel na Skalku nelze přijmouti, protože na oltáři jsou zejména přímo kopírované gotické details*. Referát se domnívá, že by věci nejlépe vyhovělo, jakož již oznámil, kdyby se pořídila kovová predela s pozlacenými sochami, které případně mohly by býti z dřeva. [...] O návrh predely referát současně píše prof. Janákovi; předložený náčrt honoruje referát 300 K a poukazuje, aby se s Vámi přímo dohodli. Pripustil skoršie vyhotovenie sôch a ich postavenie na provizórnu predelu z dreva.¹³⁷

Architekt Pavel Janák, profesor pražskej umeleckej priemyslovky, obdržal požiadavku pamiatkového referátu z toho istého dňa o vypracovanie predbežného náčrtu na oltár, ktorý má *soustředovati ve skupině 2 svatých Benedikta a Svoráda*. Podľa *přání zdejšího úřadu má býti ve formách moderních, přičemž případné použití volně traktované reminiscence motivové není vyloučeno*. Referát navrhl predelu z *tepaného plechu se slovenskými polodrahokamy a mramory, na predele skupina obou soch dřevěných*. Výslovne žiadal, aby návrh mal primeranú výrečnosť bez kresbových skratiek, pretože bude ho „čítať“ a schvaľovať predovšetkým miestna cirkevná správa a členovia cirkevnej obce. Návrh mal byť predložený ešte ten mesiac, do 25. februára.¹³⁸ Architekt Marek mal na útraty referátu poskytnúť pozdĺžny a priečny prierez kostola. Stručnú žiadosť koncipoval nový pracovník referátu Vladimír Wagner.¹³⁹

Pamiatkový referát rozvinul svoje predchádzajúce odôvodnenia aj Nitrianskemu biskupstvu. Odmietol ostatne predložený farebný (Sziklaiov) návrh ako *kompromisné dielo s motívmi gotickými aj novšími*. Naproti tomu pre posúdenie predstavy referátu o kovovej predele s polodrahokamami nemá byť prekážkou, že niet poruke nákres tohto riešenia; náčrt na svoje náklady už objednal. Má za cieľ zadovážiť *dielo skutočnej hodnoty, význačnej ceny* a žiada biskupstvo apelovať na trpezlivosť správcu kostola. *Každá vec podobného rázu, ktorú vybavuje viac inštancií prirodzene trvá dlhšiu dobu, avšak je potrebné uvedomiť si, že ide o ďalekú budúcnosť celého kostolného výzoru. Terajšie pojednávanie nebolo bezcieľne, lebo celá vec bola svedomite preskúšaná z viacerých hľadísk a teraz zreje ku konečnému a vážnemu vybaveniu.* Odporúča prihladať na vzájomné písomné oznámenia a menej na údajné ústne informácie a na poznámky osobného rázu. Dáva sa na vedomie farskému úradu v Kostolnej a B. Bekovi.¹⁴⁰

Nitriansky ordinariát v odpovedi z 8. marca 1927 zmenil dovtedajší postoj: *zásadne nemá námietok proti zamýšľanému kovovému oltáru pre chrám na Skalku, žiadal len predložiť jeho návrh, prislúbený do 25. februára.*¹⁴¹

Poslucháči školy architektúry pražskej umprumky v určenej lehote vypracovali tri varianty oltára, takto opísané ich profesorom: *Co do pojetí jsou návrhy drženy spíše v přísných formách a ve vážném rozvrhu. Návrh č. 3 má uspořádání, které jest při dnešních oltářích dosud tradiční. Na mense nalézá se tabernákl volně stojící, se dvěma přidruženými postamenty světců. Návrh č. 1 a 2 blíží se pojetí oltářů středověkému, každý z nich je ale jinak prostorově řešen. U oltáře č. 1 stojí architektura oltáře samostatně za mensou, jako jednotná stěna v horní části prolomená a tvořící prázdný rám, objímající oba světce a kříž. Soudím, že by to bylo výtvarně velmi zajímavé a nové řešení, toto umístění plastik ve zcela volném prostoru, ale ohraničené rámem. Návrh č. 2 zachovává podstatu středověkého oltáře ještě důsledněji. Architektura oltáře za mensou je utvářena jako pevný podstavec, na němž umístěna je archa s oběma světci a kříž. Světci jsou zde tedy umístěni skříň, jak to bylo u oltářů gotických. Vnitřek skříň byl by vyložen tepaným, po příp. zlateným plechem.*

Materiálovo-druhé zloženie diela – podstatný faktor predchádzajúcich úvah – videl Janák ako *provedeno ve dřeve (dub), bude v hlavních částech ponecháno v přirozeném materiálu (voskovaný, po případě přímořený), z části pak bylo by použito zlatení, event. i další barvy, linkování nebo v některých plochách. Kovu by bylo použito jako tepaného plechu při tabernáklu. Stupně byly by z kamene a právě zde bylo by na místě obrátiti se k domácímu materiálu.*¹⁴²

Referát telegraficky vyzval farský úrad v Kostolnej, aby prišiel 4. marca 1927 do Bratislavy nahliadnúť návrhy, keď tu bude prítomný aj profesor Janák. Rovnakým spôsobom však prišla odpoveď, že *superior Polepil niet doma, ráčte návrhy poslať.*

Medzičasom reagoval na situáciu aj B. Bek. Pociťoval strácanie zmyslu jeho návrhov zaslaných 8. februára, preto žiadal ich vrátenie. Rezignujúco vyjadril prianie, *by tamní úsudek ohledně kovového oltáře pro kostel na Skalku byl odůvodněný a rozhodnutí to šťastné. Já o tom po mých zkušenostech v jiných místech pochybuji. V zámere vyhotovit' pre Skalku vyhovujúci oltár spočíva zodpovednosť nemalá a snad by se vyplatilo učiniti zkoušku s provizoriem improvizovaným. Dovolují si na tento požadavek výslovně poukázati, neb mi na této věci, snad právě pro to šikanování, nemálo záleží. Jde zde jistě o dalekou*

Jozef Sziklai: Hlavný oltár Kostola Navštívenia Panny Márie v Považskej Bystrici, 1924. Foto: Archív PÚ SR.

*budoucnost celého kostelního vzhledu, jako kostela poutního, což by nemělo býti přezíráno.*¹⁴³ Hofmanova odpoveď znela stručne: *Referát k Vašemu dopisu připomíná, že se stále počítá s tím, že byste převzal provedení oltáře.*¹⁴⁴

Stretnutie pamiatkového referátu s Fr. Polepilom podľa telegrafického potvrdenia sa uskutočnilo 18. marca 1927.¹⁴⁵ Výsledok je zrejmy z následného oznámenia referátu B. Bekovi: *Duchovní správa kostela bude vyjednávati dále s Vámi. Referát vyhrazuje si schválení příslušného návrhu.*¹⁴⁶

Pamiatkový referát pre ďalšie rokovania a posudzovanie požiadal ministerstvo o delegovanie technika pražského pamiatkového úradu. Mal prísť do Bratislavy po veľkonočných sviatkoch. Požiadavka vyplynula z viacnásobného cirkevného odmietnutia návrhov, hoci predtým ich odporúčal, prípadne i skoncipoval pamiatkový referát.¹⁴⁷ Vnimanie súdobých adresátov diela azda lapidárne vyjadril B. Bek: *Oltář moderní, který by na místě v kostele byl znalcem jistě uznán za tvorbu přiměřenou, ale pro lid slovenský přeče jen ještě ve formě cizí.*¹⁴⁸

V tejto situácii ďalší postup referátu vyjadrujú listy, vypravené koncom apríla 1927. Pavlovi Janákovi oznamoval, že cirkev nevybrala žiadny zo školských návrhov namietajúc, že *tyto jsou pro slovenský poutní kostel málo ozdobné a vybrala si návrh řezbáře B. Beka z Kutné Hory, který neodpovídá zase zdejšími požadavkům.* Samotnému Bekovi preto navrhol: *Jestliže Vám záleží na úspěšném zadání práce, mohl byste sám event. k tomu napomoci tím, že byste požádal profesora uměl. prům. školy P. Janáka, aby upravil Váš návrh č. 1 do té míry, že by přizpůsoben byl formálně modernímu rázu s vynecháním historických slohových detailů a mohl tak vyhověti i zdejšími*

Jozef Sziklai: Hlavný oltár Kostola Panny Márie Kráľovnej anjelov v Žabokrekochoch nad Nitrou, 1913. Foto: autor.

požadavkům.¹⁴⁹ Predtým (2. apríla) Bek opätovne upomínal bratislavský referát: *Poněvadž potřeboval bych pro své spolupracovníky v závodě práce, byl bych velmi povděčen, když by bylo vyhověno žádostim veled. pana Superiora Polepila*. Podobne ako už pred rokmi, urgenciu spojil s blížiacou sa púťou, pre ktorú by oltár mohol byť vyhotovený.¹⁵⁰ Vybavujúci referent však do 16. apríla bude čerpať dovolenku, akurát vyžiadal delegovanie technického odborníka z Prahy...¹⁵¹ S tým vyjadril súhlas nitriansky biskup, *ak to nebude s veľkým nákladom finančným spojené*.¹⁵²

Rezbár Bek podľa usmernenia referátu začiatkom mája 1927 vyhľadal profesora Janáka. Ten síce prisľúbil opraviť (korigovať) návrh, ale počas troch týždňov tak nespravil.¹⁵³ Medzičasom (13. mája) už prebehlo ďalšie rokovanie medzi pamiatkovým referátom a superiorom Polepilom, tentoraz v Trenčíne u piaristu J. Braneckého.¹⁵⁴ Po Bekovej správe referát 23. mája 1927 telegraficky usmernil: *Jestliže náčrt neposlala Janáková škola, navštivte ihned zemského konzervátora Kühna Praha*.¹⁵⁵

Štátny pamiatkový úrad pre Čechy 24. mája oznámil do Bratislavy: *Rezbář Bek z Hory Kutné dnes jednal se zdejšími technickým konzervátorem zemským, Drem Kühnem ve věci oltáře*

v kostele na Skalce a byly mu dány pokyny na vypracování nového výkresu tohoto oltáře.¹⁵⁶ Bek v ten istý deň rozvinul, že na stretnutí vyšla *z rukou pana dra skyza oltáře, a zaslala ju referátu*.¹⁵⁷ Ten vyjadril o náčrte súhlas, Beka ale zároveň usmernil, *abyste ujednal s panem zemským konzervátorem Kühnem, že by pod jeho dozorem pořídil na věc detaily pan arch. Winter*.¹⁵⁸

S náčrtom oboznámil Bek i nitrianskeho biskupa, ktorý proti nemu nenamieta. Ordinárovo stanovisko sprostredkovali a tiež svoj úplný súhlas vyjadrili redemptoristi z Kostolnej, vedení novým predstaveným v osobe Bernardína Čáku. Požadovali schválenie návrhu, aby mohli zadať vyhotovenie oltára, nech toho roku je hotový.¹⁵⁹

Pamiatkový referát 18. júna 1927 oznámil Biskupskému úradu v Nitre, že *súhlasí v zásade so zjednodušením návrhu na oltár pre Skalku. Predostrený náčrtok však nemůže byť základem prevádzania. Referát dorozumie sa priamo s rezbárom Bekom ohľadom potrebných detailov*.¹⁶⁰

8. júna 1927 Bek vyhľadal v Prahe profesora Janáka a zisťoval osud svojho návrhu, resp. ako podľa prisľuby bol upravený. Janák mu oznámil, že na výkresoch sa pracuje a za niekoľko dní ich dokončia. Úprava spočívala v doplnení *řezbami (stuhami) ze stran a náboženským (symbolickým) dekórem, ozdobením dvířek, jakož i případným koloritem se zlatem*. Bek priznal pamiatkovému referátu, že takýto oltár *byl by docela pěkným dílem. Aby se však záležitost nezdržovala, mám za to, by tohoto námětu bylo použito jinde. V tom případě jej rád budu honorovati, a záležitost s panem profesorem již sám vyřídím*.¹⁶¹

Janák osobitne pre pamiatkový referát vyjadril, že návrh po úprave poslucháčmi jeho školy *zůstává v zásadě při rozvrhu p. Becka, ale slohově se upravuje, takže nebude historickým napodobením*.¹⁶²

Podľa úpravy nechal Bek vypracovať detailné nákresy oltára, ktoré 14. júna 1927 zo strany dr. Kühna *byly osobně opraveny a schváleny. Dle těchto detailů byl oltář vzat do práce, a doufám, že se mi podaří do stanovené lhůty 11. září t. r. oltář na místě postavit, což prosím by bylo laskavě vzato na vědomí. Bratislave ponechal možnost, v případě, že by tamní úřad měl pro provádění oltáře ještě nějaké přání, budiž mi laskavě co možná obratem pošty oznámeno, ježto na oltáři se již pracuje, a nemohl bych pro velké již režijní zatížení tohoto oltáře svým nákladem změny hraditi*. Reálnejšie vzťah ale vzniká z vlastnej požiadavky: *Byl bych opravdu rád, by vypravení oltáře ponechalo se mi pod dohledem pana konzervátora [dr. Kühna], který mi přislíbil oltář před polychromii a zlacením v mém závodě prohlédnouti*.¹⁶³

Referát napriek zásadne výtvarno-remeselnej povahe tejto záverečnej etapy vydal Bekovi pamiatkové pokyny: *Pro provádění je třeba, aby detaily byly od pana konzervátora potvrzené písemně a s razítkem a dále, aby při dohotovení byl zaveden formální protokol s jeho vyjádřením, který by se sem poslal*.¹⁶⁴ Takisto *kolaudovat hotový oltář v dílni Beckovej v Kutnej Hore bude konzervátor Kühn, čím je tunajší dozor zabezpečený*.¹⁶⁵ Pamiatkový referát dokonca vypracoval potvrdenie, kde zemský technický znalec mal dosvedčovať vyhotovenie detailov oltára v jeho intenciách.¹⁶⁶

Potvrdenie malo zároveň byť dokladom na vyplatenie príspevku 200 korún ako honoráru pre P. Janáka za korigovanie návrhu. Kühn však nereagoval na rezbárove žiadosti, zatiaľ čo ten *doma je úplně bez peněz a nemůže záležitost vybavit, aby vážené přizně pana profesora udržel*.¹⁶⁷ Bek podľa požiadavky referátu pred vyplatením musel predložiť i predložil kolkovanú kvitanciu...¹⁶⁸

Dozor štátneho pamiatkového úradu v Prahe mal v skutočnosti priebeh celkom opačný: podľa jeho listu z 30. novembra 1927 mal Bek podať *zprávu o postupu prací na novém oltáři kostela sv. Benedikta v Trenčíně (!). V případě, že práce jsou skončeny, mohla by býti vykonána ještě během příštího měsíce prohlídka.*¹⁶⁹

Potvrdenie na účely 200-korunovej kvitancie vydal český pamiatkový úrad až 13. januára 1928. Prílohou je samostatné potvrdenie zemského konzervátora dr. Karla Kühna z 23. septembra 1927 o jeho účasti na diele, uzavreté slovami: *Slíbil jsem také, že oltář v dílně, dříve než bude na místo odeslán, prohlédnu.* Dodatočné pripísanie rukou však uzatvára: **Oltář nebyl před expedicí prohlédnut, poněvadž zpráva došla opožděně.*¹⁷⁰

Bek mienil postaviť oltár na Malej Skalke v lehote určenej do 11. septembra 1927.¹⁷¹ Termín zrejme nedodrжал, 13. októbra uvádza, že na oltári sa ešte pracuje.¹⁷² Z agendy pamiatkového referátu nemožno zistiť, kedy sa oltár presne inštaloval. Je pravdepodobné, že otázka stratila pre referát a jeho vedúceho pracovníka dôležitosť po dosiahnutí usmerňujúcej ingerencie pražského pamiatkového úradu.

Mimoriadne komplikované získavanie starožitného a utváranie nového výtvarného diela pre Skalku je diapa-zónom postojov štátneho pamiatkového referátu na Slovensku, resp. Jana Hofmana. Žiadny z krokov tohto procesu – hľadanie odloženej pamiatky; požadovanie nového diela v modernistickom tvare, resp. nezvyčajnej materiálovej skladbe; viacnásobné usmerňovanie rezbárskeho návrhu – nepriniesol výsledok v zhode s predstavou pôvodcu. Postup naopak znamenal vždy mnohomesačné odďalovanie dosiahnutia cieľa. Možno len tušiť rozsah skúšok trpezlivosti dotknutých subjektov i priamo zainteresovaných osôb. Prinášal im prinajmenšom trpkosť; rezbár B. Bek neustále *dlouhá nová a nová jednání*, ktoré *mne opravdu již unavuje*,¹⁷³ výslovné pociťoval ako šikanovanie.¹⁷⁴ Sotva to mohlo odčiniť dobrozdanie, vydané na jeho žiadosť pamiatkovým referátom: *Prevádzal ste na Slovensku opravy kostolného inventára, ktoré boli tunajším úradom ako náležite prevedené schválené (napr. Handlová, Ladomírová, Sv. Jur, Skalka). Súčasne sa potvrdzuje, že ste bol účastný pri kurze rezbárskom v Turč. Sv. Martine roku 1927, ako demonstrátor pre konzerváciu rezieb. V Bratislave dňa 14. IV. 1932, č. 152/32. Za št. referát na ochranu pamiatok: Dr. J. Hofman, radca s. o. služby.*¹⁷⁵

Hofman sledoval cieľ legitímny z hľadiska ochrany pamiatok. Vyznával postuláty „klasickej“ viedenskej školy dejín umenia.¹⁷⁶ Jej tézy medzičasom už dosiahli značný vývoj,

prešli overovaním. Vznikli a našli aplikovanie zásadne v prostredí s vyšším stupňom vzťahu voči kultúrnemu dedičstvu, ale aj otvorenosťou k novotám. Tento predpoklad na Slovensku chýbal, preto adaptácia v našich podmienkach nemohla byť úspešná.

Požiadavku na vyhľadávanie starého, nepoužívaného liturgického zariadenia možno v istom zmysle ponímať ako „súpis“ hnutelných pamiatok, i keď obmedzený na užší región horného Ponitria a stredného Považia. Zjavne mal byť určitým doplnením inventarizovania, rozvinutého referátom v spolupráci s Maticou slovenskou práve v súčasnom období (1924 – 1927). Akcia však nenaplnila cieľ, najmä kvôli absolútnemu nedostatku odborne spôsobilých osôb.¹⁷⁷ Otvorenou je otázka oprávnenosti prepojenia čo len „čiasťkového“ prieskumu so zámerom obnovy konkrétnej (jednotlivej) cirkevnej pamiatky.

B. Bek na svojej ceste v októbri 1925 navštívil viaceré kostoly zariadené len počas predchádzajúcich dvadsiatich rokov z dielne J. Sziklaia (Chynorany, Žabokreky nad Nitrou, Trenčín, Považská Bystrica) – azda očakávajúc zachovanie súčasť predchádzajúcich oltárov. Novácky rezbár napíňal objednávky z farností na Ponitri a Považí, kde získali vysokú popularitu. Pramenila v zrozumiteľnom štýlovom stvárnení a cenovej prístupnosti, danej veľkou vzdialenosťou od sídla dielne. Napokon, nitriansky biskup práve v Sziklaiovej dielni obstaral pre Skalku návrh oltára v *starokresťanskom štýle*, ako jednu z alternatív voči štátom presadzovanej modernej forme a umeleckému výrazu súčasnej doby.

Hofmanova aktivita menom Štátneho referátu na ochranu pamiatok, osobitne pri faktickom vytváraní nového diela, ktoré nemalo povahu pamiatky, výrazne pôsobila na percepciu *ochranárskych úradných snáh* medzi verejnosťou. Zacielenie na trenčiansku Skalku, proponovanú za národné pútnické miesto katolíckych Slovákov, zvyšuje dosah tohto procesu. Veď štátny referát, ako rezumoval Vladimír Wagner (1939), *bol úrad vo verejnosti nenávidený, robili sa naň rozličné vtipy – najmä v súvislosti s jeho bývalým prednostom –*, *hovorilo sa o ňom, že je na to, aby hneval občanov a hatil iniciatívnosť. Uplatňované metódy a spôsoby ochrany nemali tej príťažlivosti, ako by si to vyžadovalo naše prostredie a pomery, ba ako by si to vznešenosť tejto úlohy prirodzenou zrejmou našej kultúrnej prosperity želala.* Situácia pramenila v skutočnosti, že *pre pánov, ktorí o ochrane rozhodovali, Slovensko a jeho pamiatky boli len objektom; za celých 20 rokov nemohli sa dostať bližšie k duši, k subjektu.*¹⁷⁸ Okolnosti zariadenia kostola na Skalke to výrečne preukazujú. ■

¹ Širšie dejiny tejto udalosti spravidla uvádza výskum venovaný osobnostiam jednotlivých biskupov, najmä spišského; pozri napr. CHALUPECKÝ, Ivan. Obsadenie spišského biskupského stolca po roku 1918. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). *Spišský biskup Ján Vojačák. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie.* Spišská Kapitula – Spišské Podhradie, 2003, s. 7-24. – Predstaviteľia cirkvi na Slovensku pôvodne požadovali aj zmenu usporiadania diecéz. Najvýznamnejším je návrh povýšiť Nitrianske biskupstvo na arcibiskupstvo.

² Slováci! Katolíci! In *Slovenské ľudové noviny*, apríl 1921, č. 14, s.1-2; znovu odtlačené In JUDÁK, Viliam. *Z múdrosti našich otcov. Sv. Beňadik a Skalka.* Nitra, [2007], s. 158-161; 2. vyd. Nitra, 2012, s. 164-167.

³ Ref. 2 (1921), s. 1.

⁴ Lokalita na pravom brehu rieky Váh sa nachádza v katastrálnom území Opatová, od intravilánu je však vydelená tokom Váhu a Kočkovským kanálom. Obec Opatová zanikla k 31. 12. 1984 pričlenením k mestu Trenčín. Tým lokalita Skalky nadobudla s Trenčínom bezprostredný územnospráv-

ny vzťah. – Pomenovanie „Skalka“ je novoveké, pôvodný stredoveký názov znel Skala.

⁵ Literatúra k dejinám pútnického miesta sa koncentruje spravidla na túto časť, napr. BUDAY, Jozef V. *Život sv. Andreja a Benedika, slov. pustovníkov. S opisom miest, ich životom posvätených.* Trnava, 1924; – BRANECKÝ, Jozef. *Skalka podľa historických dokumentov.* Trnava, 1929 (pôvodne vyšlo na pokračovanie v týždenníku *Trenčan*, IV, 1927); – ZREBENÝ, Alexander. K dejinám Skalky. In *Vlastivedný časopis*, XVII, 1968, č. 4, s. 182-185; – MARSINA, Richard (ed.). *Skalka pri Trenčíně. Miesto legend a púti. Zborník z vlastivedného seminára 23. mája 1996.* Trenčín, 1997; – GAJDOŠOVÁ, Ingrid – PAULUSOVÁ, Silvia. Kláštor na Veľkej Skalke. In *Pamiatky a múzeá*, 1997, č. 3, s. 41-44; – JUDÁK, 2007, ref. 2.

⁶ Ref. 2 (1921), s. 2.

⁷ Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951 (ďalej len A PÚSR, f. PO), šk. 86, Skala (ďalej

len Skala) – Minister s plnou mocou pre správu Slovenska, č. 1625 ai 1920 z 25. 5. 1920.

⁸ Ide o opravy v hodnote 3 000 korún, na podnet správcu farnosti Jána Heveru (BUDAY, 1924, ref. 5, s. 19) ich v roku 1906 zabezpečila Uhorská pamiatková komisia a viedol Otto Sztehló. Podrobnejšie A PÚSR, f. PO, Skala – Rím. kat. farský úrad Skala, list č. 18/1928 z 26. 1. 1928 (v záležitosti zručaniny kláštora); tiež JUDÁK, 2007, ref. 2, s. 95.

⁹ A PÚSR, f. PO, Skala – Rím. kat. farský úrad Skala, list z 15. 2. 1921.

¹⁰ A PÚSR, f. PO – Minister s plnou mocou pre správu Slovenska, č. 432 ai 21 z 21. 2. 1921.

¹¹ A PÚSR, Skala – Rím. kat. farský úrad Skala, list Vládneho komisariátu, 12. 5. 1921.

¹² A PÚSR, Skala – Dr. Karol Kmeťko, biskup, č. 2429 z 19. 10. 1921.

¹³ A PÚSR, Skala – Minister s plnou mocou pre správu Slovenska, č. 2557 ai 1921 z 25. 10. 1921.

¹⁴ A PÚSR, f. PO, Skala – Jozef Púchovský, farár, č. 522/1921 z 19. 11. 1921.

¹⁵ A PÚSR, f. PO, Skala – Minister s plnou mocou pre správu Slovenska, č. 2908/21 zo 17. 12. 1921; č. 3336/21 z 20. 12. 1921.

¹⁶ A PÚSR, f. PO, Skala – Československý štátny stavebný úrad v Trenčíne, č. 5529/1921 z 30. 12. 1921.

¹⁷ A PÚSR, f. PO, Skala – Československý štátny stavebný úrad v Trenčíne, č. 372/1922 z 26. 1. 1922.

¹⁸ A PÚSR, f. PO, Skala – Vládny komisariát, č. 249/22 z 3. 2. 1922.

¹⁹ A PÚSR, f. PO, Skala – Vládny komisariát, č. 3379/1921 zo 18. 1. 1922 (referátu pre záležitosti kat. cirkvi).

²⁰ A PÚSR, f. PO, Skala – Vládny komisariát, č. 3379/1921 zo 18. 1. 1922.

²¹ A PÚSR, f. PO, Skala – Dr. Karol Kmeťko, biskup, č. 221 z 3. 2. 1922.

²² A PÚSR, f. PO, Skala – Vládny komisariát, č. 335/22 z 11. 3. 1922.

²³ A PÚSR, f. PO, Skala – Vládny komisariát, č. 249/22 z 3. 2. 1922 (ref. 18). – Bohumil Bek (1879 – 1951), český rezbár a reštaurátor, absolvent c. k. odbornej školy pre spracovanie dreva. Zakladateľ a majiteľ rezbárskej dielne v Kutnej Hore, zamestnával viac ako dvadsať spolupracovníkov. Po roku 1918 dodával práce i na Slovensko, rozsiahly je súbor krížovej cesty pre pútnické miesto v Marianke (okr. Malacky, 1930 – 1936).

²⁴ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Vládneho komisariátu, 10. 5. 1922 (prílohy nezachované).

²⁵ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu na ochranu pamiatok na Slovensku, 15. 7. 1923; Štátny referát, č. 1640/23 z 24. 7. 1923.

²⁶ A PÚSR, f. PO, Skala – Biskupský úrad v Nitre, č. 1345 z 26. 8. 1922.

²⁷ A PÚSR, f. PO, Skala – Cirkevný referent pri ministerstve s plnou mocou pre Slovensko, č. 12895.pres. zo 14. 11. 1922; Centrálna správa katolíckych cirk. veľkostatkov v Bratislave, č. 1319-2h-922 zo 7. 3. 1923.

²⁸ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 534/23 z 23. 3. 1923.

²⁹ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Vládneho komisariátu, 10. 5. 1922 (ref. 24).

³⁰ Jozef Marek (1889 – 1965), český architekt na Slovensku. Absolvent Vyššej školy stavitelskej v Brne (1909) a štúdiá architektúry na AVU v Prahe (1912 – 1914), medzitým praktikant v ateliéri Dušana Jurkoviča. Od roku 1919 referent vládneho pamiatkového komisariátu, 1922 – 1925 samostatný architekt v Trnave, potom v Bratislave.

³¹ Jan Hofman (1883 Praha – 1945 Poděbrady, okr. Nymburk, ČR), historik umenia, publicista a pamiatkar. Na Karlovej univerzite študoval 1902 – 1905 právo a 1906 – 1912 dejiny umenia, súčasne konateľ Klubu Za starú Prahu. 1919 – 1939 referent, vedúci pracovník, od 1931 prednosta Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku.

³² A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 630/23 z 9. 4. 1923.

³³ A PÚSR, f. PO, Skala – Biskupský úrad v Nitre, č. 737 z 3. 5. 1923.

³⁴ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 862/23 z 9. 5. 1923.

³⁵ A PÚSR, f. PO, Skala – Okresný úrad v Trenčíne, č. 8794/1923 z 20. 6. 1923.

³⁶ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 1428/23 zo 4. 7. 1923.

³⁷ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 2346/23 z 10. 10. 1923.

³⁸ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 1445/23 zo 5. 7. 1923.

³⁹ A PÚSR, Skala – Ministerstvo školstva a národnej osvety, výnos č. 86410/23-V. zo 17. 11. 1923.

⁴⁰ A PÚSR, f. PO, Skala – Biskupský úrad v Nitre, č. 2399 z 30. 11. 1923; č. 2538 z 18. 12. 1923.

⁴¹ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 2842/23 z 3. 12. 1923.

⁴² A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 235/24 z 15. 2. 1924.

⁴³ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 482/24 z 11. 3. 1924.

⁴⁴ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 514/24 z 19. 3. 1924.

⁴⁵ A PÚSR, f. PO, Skala – Biskupský úrad v Nitre, č. 590 zo 14. 3. 1924.

⁴⁶ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 2. 4. 1924.

⁴⁷ A PÚSR, f. PO, Skala – Okresný úrad v Trenčíne, č. 6375-924 z 5. 4. 1924; z 24. 4. 1924.

⁴⁸ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 808/24 z 30. 4. 1924.

⁴⁹ A PÚSR, f. PO, Skala – Okresný úrad v Trenčíne, č. 9689-924 zo 16. 5. 1924.

⁵⁰ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 929/24 z 12. 5. 1924.

⁵¹ A PÚSR, f. PO, Skala – Biskupský úrad v Nitre, č. 1088 z 8. 7. 1924.

⁵² A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 1426/24 z 24. 7. 1924.

⁵³ BRANECKÝ, 1929, ref. 5, s. 125.

⁵⁴ Zo slovenských ordinárov sa okrem diecézne príslušného biskupa zúčastnil i spišský biskup dr. J. Vojtáššák. Prítomný bol taktiež Andrej Hlinka, vystupujúci ako poslanec Národného zhromaždenia. Por. BRANECKÝ, 1929, ref. 5, s. 131-133; JUDÁK, 2007, ref. 2, s. 89.

⁵⁵ BRANECKÝ, Jozef. O sv. Ondrejovi, sv. Benediktovi a o Skalke pri Trenčíne. In *Slovák*, VI, 13. júl 1924, č. 158, s. 3-4. – Prehľad darcov uvádza BRANECKÝ, 1929, ref. 5, s. 128-131.

⁵⁶ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 1575/24 zo 4. 8. 1924.

⁵⁷ A PÚSR, f. PO, Skala – Ministerstvo školstva a národnej osvety, č. 94039-V-24 zo 14. 10. 1924.

⁵⁸ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, listy Štátnemu referátu, 13. 10. 1924 (Št. ref. č. 2320/24, 2321/24).

⁵⁹ Hlavné poslanie Kongregácie najsvätejšieho Vykupiteľa – redemptoristov je vykonávať ľudové misie a exercície. V Kostolnej (obec Kostolná-Záriečie, okr. Trenčín), v niekdajšom kaštieli – letnom sídle nitrianskych biskupov, pôsobili od roku 1923. Starostlivosti o Skalku sa vzdali v roku 1940, následne ju biskup zveril trenčianskym dominikánom. Por. JUDÁK, 2007, ref. 2, s. 98.

⁶⁰ A PÚSR, f. PO, Skala – Biskupský úrad v Nitre, č. 2229 z 3. 11. 1924.

⁶¹ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 2320/24 z 19. 11. 1924.

⁶² A PÚSR, f. PO, Skala – Biskupský úrad v Nitre, č. 2415 z 27. 11. 1924.

⁶³ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 2321/24 z 19. 11. 1924.

⁶⁴ A PÚSR, f. PO, Skala – Biskupský úrad v Nitre, č. 2420 z 3. 12. 1924.

⁶⁵ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 697/25 z 30. 3. 1925.

⁶⁶ Druhá púť na Skalke. In *Trenčan, ľudový týždenník*, II, 25. jún 1925, č. 26, s. 2.

⁶⁷ A PÚSR, f. PO, Skala – Biskupský úrad v Nitre, bez č., 12. 9. 1925.

⁶⁸ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 2001/25 z 25. 9. 1925.

⁶⁹ A PÚSR, f. PO, Skala – František Polepil, superior, list Štátnemu referátu, 5. 10. 1925.

⁷⁰ Jozef Sziklai (1853 – 1934), umelecký rezbár, pravdepodobne od 1906 viedol dielňu v Novákoch (okr. Prievidza). K osobnosti a dielu por. KOWALSKI, Tomáš. Jozef Sziklai - stavitel' oltárov a rezbár z horného Ponitria. In *Monument revue*, 3, 2014, č. 1, s. 30-36.

⁷¹ Veľké Uherce (okr. Partizánske), v obci sa zmieňovaný oltárik nezachoval. Jestvujúci hlavný oltár sv. Michala Archanjela je novostavbou od Sziklaia z roku 1912. – KOWALSKI, 2014, ref. 70, s. 31-32.

⁷² Chynorany (okr. Partizánske), hlavný oltár Nanebovzatia Panny Márie, 1908. – KOWALSKI, 2014, ref. 70, s. 31.

⁷³ Kostol Panny Márie Kráľovnej anjelov v Žabokrekochoch nad Nitrou (okr. Partizánske) vybudovali v rokoch 1911 – 1913 a posvätil ho nitriansky biskup Viliam Batán (Batthyány). Vnútorne zariadenie v rozsahu troch oltárov, kazateľnice a ďalších súčastí vyšlo z dielne J. Sziklaia.

⁷⁴ Bánovce nad Bebravou.

⁷⁵ Pre kostol v obci Bobot (okr. Trenčín) do záveru dvadsiatych rokov obstarali oltár u Sziklaia. – KOWALSKI, 2014, ref. 70, s. 33-34.

⁷⁶ Dolné Motešice, dnes časť obce Motešice (okr. Trenčín).

⁷⁷ J. Sziklai pre farský Kostol Narodenia Panny Márie v Trenčíne dodal hlavný oltár, oltáre sv. Imricha a Najsvätejšieho Srdca Ježišovho a spovednice. Okrem toho vybavil oltármi, kazateľnicou a spovednicou aj tamojší Kostol Nepoškvrneného počatia Panny Márie (kláštorňý kostol sestier rehole Notre-Dame), postavený v roku 1909. – Por. údaje v nekrológu † Jozef Sziklay. In *Trenčan, ľudový týždenník*, XI, 8. december 1934, č. 50, s. 3.

⁷⁸ V skutočnosti list z 15. 10. 1925, por. Ref. 80.

⁷⁹ Vtedajší hlavný oltár Navštívenia Panny Márie dohotovil J. Sziklai koncom roku 1924. – KOWALSKI, 2014, ref. 70, s. 32-33.

⁸⁰ Hlavný oltár v Kostole sv. Františka z Assisi v Štiavniku (okr. Bytča) napokon ostal zachovaný v rozsahu architektúry po tabernákulum. Podstatné doplnenie oltárnej stavby o vyššie časti, nadstavec a sochy objednali v júni 1925 a zaplatili už 13.000 Kčs Sziklaimu. – Por. A PÚSR, f. PO, šk. 97, Štiavnik – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 15. 10. 1925; Rím. kat. farský úrad v Štiavniku, č. 322/1925 z 15. 11. 1925; Biskupský úrad v Nitre, č. 667 z 30. 4. 1926.

⁸¹ Bočné oltáre Kostola sv. Jakuba st. v obci Prašice ešte v decembri 1919 mienila tamojšia farnosť prepustiť štátu cestou vládneho pamiatkového komisariátu, s cieľom získať časť prostriedkov na obstaranie nových. Od výmeny napokon ucúvla, pretože všetky peniaze zužitkovala na prístavbu kostola, ukončenú 1927. Por. A PÚSR, f. PO, šk. 77, Prašice – Rím. kat. farský úrad v Prašiciach, č. 238/1919 z 26. 12. 1919; č. 75/1924 z 28. 3. 1924; Bohumil Bek, listy z 28. 10. 1925 a 7. 5. 1926.

⁸² A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 30. 10. 1925.

⁸³ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 15. 11. 1925.

⁸⁴ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 2439/25 z 30. 11. 1925.

⁸⁵ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 2550/25 z 9. 12. 1925.

⁸⁶ A PÚSR, f. PO, Skala – František Polepil, superior, list Štátnemu referátu, 30. 12. 1925.

- ⁸⁷ K laviciam v presbytériu farského kostola vo Svätom Jure (okr. Pezinok) – GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.). *Súpis pamiatok na Slovensku, zväzok prvý*. Bratislava, 1967, s. 528 (Jur pri Bratislave); KOWALSKI, Tomáš. *Kostolné lavice od neskej gotiky po rany barok na západnom a strednom Slovensku*. Diplomová práca, Filozofická fakulta UK, Bratislava, 2005, s. 46, 114-115.
- ⁸⁸ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 2758/25 z 15. 1. 1926.
- ⁸⁹ Urobil tak žiadosťou č. 279 z 5. 2. 1926.
- ⁹⁰ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 95/26 z 15. 1. 1926.
- ⁹¹ A PÚSR, f. PO, Skala – Ministerstvo školstva a národnej osvety, č. 6753/26-V z 21. 1. 1926.
- ⁹² A PÚSR, f. PO, Skala – Marian Blaha, biskup banskobystrický, č. 459/1926 z 13. 2. 1926.
- ⁹³ A PÚSR, f. PO, Skala – Marian Blaha, biskup banskobystrický, č. 459/1926 z 13. 2. 1926, podľa opisu Biskupského úradu v Nitre, č. 279/1926, 16. 2. 1926. – Oltár Bolestnej P. Márie zostal súčasťou inventára Zvolenského zámku do prevodu pod správu Slovenskej národnej galérie. Potom deponovaný a vystavovaný v Bratislave (inv. č. P 2721 – 2727). Lit.: KELETI, Magda. *Neskorá renesancia, manierizmus, barok v zbierkach SNG*. Bratislava, 1983 (= Fontes, zv. 2), kat. č. 249-254, s. 209-211.
- ⁹⁴ A PÚSR, f. PO, Skala – Fr. Polepil, superior, list Štátnemu referátu, 18. 2. 1926.
- ⁹⁵ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 336/26 z 5. 3. 1926.
- ⁹⁶ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 17. 3. 1926.
- ⁹⁷ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 8. 3. 1926.
- ⁹⁸ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 17. 3. 1926.
- ⁹⁹ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 8. 3. 1926.
- ¹⁰⁰ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, dátum nečitateľný (Št. ref. prijal 27. 3. 1926).
- ¹⁰¹ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 578/26 z 19. 3. 1926.
- ¹⁰² *Starý oltár menšej veľkosti hľadá sa pre umiestnenie po primeranej reparácii v kostole sv. Beňadika pri Trenčíne, ktorý kostol na trovy biskupstva nitrianskeho a zo zbierok a pomocou štátnej subvencie bol zo zrúcanín novovytváraný. Vnútroň zariadenie tohto kostola, vzácného pre slovenský ľud ako miesto, kde žil sv. Svorad, má sa previesť zo starých objektov, aby opravená stará stavba a opravené staré zariadenie bolo príkladom úcty k tradíciám minulosti a k pamiatkam starého cirkevného umenia. Oltár by mal byť približne vysoký zo 5 metrov. Pripomína sa, že je možné takový oltár na tento cieľ oddať, napríklad tiež z depozitárov kostolných, lebo nežiada sa, aby oltár bol v takom stave, aby zaraz mohol sa postaviť na nové miesto, avšak zamýšľa sa tento oltár dľa potreby opraviť. Správy o veci možno doposlať farmému úradu v Kostolnoch (!) pri Trenčíne, ktorý porobí, čo je potrebné pre dohodu s konzistoriálnymi úradmi a so štátnym referátom na ochranu pamiatok. Zadováženie starej umeleckej výzdoby pre kostol sv. Beňadika bude krásnym skutkom piety pre tento kostol i pre staré cirkevné umenie.*
- ¹⁰³ Starý oltár... In *Duchovný pastier*, VIII, 1. apríl 1926, č. 4, s. 13 (so správnym uvedením sídla farského úradu).
- ¹⁰⁴ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 657/26 z 1. 4. 1926.
- ¹⁰⁵ A PÚSR, f. PO, Skala – Biskupský úrad v Nitre, č. 586 z 9. 4. 1926.
- ¹⁰⁶ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 764/26 z 15. 4. 1926 (Biskupskému úradu v Nitre; Duchovnej správe kláštora piaristov, Prievidza).
- ¹⁰⁷ Tento údaj azda preukazuje, že Bek spísal a poskytol zistenia zo svojej cesty najskôr nitrianskemu biskupovi. Správu pre štátny pamiatkový referát podal až nasledujúceho dňa, 30. 10. 1925 (ref. 82).
- ¹⁰⁸ A PÚSR, f. PO, Skala – Biskupský úrad v Nitre, č. 666 z 23. 4. 1926.
- ¹⁰⁹ A PÚSR, f. PO, Skala – Rektorát Piaristického kolégia v Prievidzi, č. 20/1926 z 27. 4. 1926.
- ¹¹⁰ A PÚSR, f. PO, Skala – Fr. Polepil, superior, list Štátnemu referátu, 21. 5. 1926.
- ¹¹¹ A PÚSR, f. PO, Skala – Fr. Polepil, superior, list B. Bekovi, 7. 6. 1926.
- ¹¹² A PÚSR, f. PO, Skala – B. Bek, list J. Hofmanovi, 9. 6. 1926.
- ¹¹³ Bazilika sv. Václava v Starej Boleslave (okr. Praha-východ, ČR), obnovu areálu uskutočnili včas pred miliónom mučeníckej smrti sv. Václava († 28. 9. 929 alebo 935), oslavovanom v roku 1929.
- ¹¹⁴ A PÚSR, f. PO, Skala – B. Bek, list Štátnemu referátu, 21. 6. 1926 (príloha nezachovaná).
- ¹¹⁵ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 1084/26 z 7. 7. 1926 (Fr. Polepilovi); č. 1311/26 z 7. 7. 1926 (B. Bekovi).
- ¹¹⁶ A PÚSR, f. PO, Skala – B. Bek, list Štátnemu referátu, 16. 7. 1926.
- ¹¹⁷ A PÚSR, f. PO, Skala – B. Bek, listy Štátnemu referátu, 11. 8., 25. 8., 28. 8. 1926.
- ¹¹⁸ A PÚSR, f. PO, Skala – Fr. Polepil, superior, list Štátnemu referátu, 27. 8. 1926.
- ¹¹⁹ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 1593/26 z 1. 9. 1926 (B. Bekovi).
- ¹²⁰ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 1593/26 z 1. 9. 1926 (Ministerstvu školstva a národnej osvety).
- ¹²¹ A PÚSR, f. PO, Skala – Ministerstvo školstva a národnej osvety, č. 100.784-V-26 z 7. 9. 1926.
- ¹²² A PÚSR, f. PO, Skala – Biskupský úrad v Nitre, č. 2101 z 15. 10. 1926.
- ¹²³ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 2092/26 z 27. 10. 1926.
- ¹²⁴ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 25. 11. 1926.
- ¹²⁵ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 2333/26 z 17. 12. 1926.
- ¹²⁶ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 2372/26 z 9. 12. 1926.
- ¹²⁷ A PÚSR, f. PO, Skala – Ministerstvo školstva a národnej osvety, č. 150.357-V-26 z 17. 12. 1926; Štátny referát, č. 2575/26 z 31. 12. 1926.
- ¹²⁸ A PÚSR, f. PO, Skala – Ministerstvo školstva a národnej osvety, č. 1156-V-27 z 13. 1. 1927.
- ¹²⁹ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 15. 1. 1927.
- ¹³⁰ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 120/27 z 21. 1. 1927.
- ¹³¹ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 31. 1. 1927.
- ¹³² A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 132/27 z 19. 1. 1927.
- ¹³³ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 261/27 z 3. 2. 1927.
- ¹³⁴ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 8. 2. 1927.
- ¹³⁵ Dr. Martin Mičura (1883 – 1946), právnik a politik, 1910 – 1918 advokát v Bytči, 1919 – 1920 nitriansky a tekovský župan, 1920 – 1922 minister s plnou mocou pre správu Slovenska, 1923 – 1931 prezident súdnej tabule v Košiciach. 1925 – 1939 poslanec Národného zhromaždenia za Čs. stranu lidovú, organizoval jej slovenský výkonný výbor, nedosahujúc väčšiu priazeň voličstva (poslanectvo získal len za pomoci českej zložky strany).
- ¹³⁶ A PÚSR, f. PO, Skala – Biskupský úrad v Nitre, č. 326 z 10. 2. 1927; P. Fr. Polepil CSsR, list nitrianskemu biskupovi, 29. 1. 1927.
- ¹³⁷ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 311/27 z 11. 2. 1927 (list B. Bekovi).
- ¹³⁸ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 311/27 z 11. 2. 1927 (list P. Janákovij); Architekt prof. Pavel Janák, list Štátnemu referátu, 12. 2. 1927.
- ¹³⁹ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 347/27 z 12. 2. 1927.
- ¹⁴⁰ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 348/27 z 19. 2. 1927.
- ¹⁴¹ A PÚSR, f. PO, Skala – Biskupský úrad v Nitre, č. 448 z 8. 3. 1927.
- ¹⁴² A PÚSR, f. PO, Skala – Architekt prof. Pavel Janák, list Štátnemu referátu, 25. 2. 1927.
- ¹⁴³ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 9. 3. 1927.
- ¹⁴⁴ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 605/27 z 18. 3. 1927.
- ¹⁴⁵ A PÚSR, f. PO, Skala – Fr. Polepil, telegram, pošta Prievidza, 17. 7. 1927; Štátny referát, ev. č. 663/27.
- ¹⁴⁶ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 675/27 z 22. 3. 1927.
- ¹⁴⁷ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 752/27 z 28. 3. 1927.
- ¹⁴⁸ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 28. 3. 1927.
- ¹⁴⁹ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 1036/27 z 29. 4. 1927 (P. Janákovij, B. Bekovi).
- ¹⁵⁰ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 2. 4. 1927.
- ¹⁵¹ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 831/27 z 6. 4. 1927.
- ¹⁵² A PÚSR, f. PO, Skala – Biskupský úrad v Nitre, č. 677 z 4. 4. 1927.
- ¹⁵³ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 21. 5. 1927.
- ¹⁵⁴ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 1146/27, telegram, 12. 5. 1927.
- ¹⁵⁵ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 1256/27, telegram, 23. 5. 1927.
- ¹⁵⁶ A PÚSR, f. PO, Skala – Státní památkový úřad pro Čechy v Praze, č. 2085/27 z 24. 5. 1927.
- ¹⁵⁷ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 24. 5. 1927.
- ¹⁵⁸ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 1287/27 z 1. 6. 1927.
- ¹⁵⁹ A PÚSR, f. PO, Skala – Bernardín Čáka CSsR, kláštor redemptoristov, list Štátnemu referátu, 2. 6. 1927.
- ¹⁶⁰ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 1482/27 z 18. 6. 1927.
- ¹⁶¹ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 9. 6. 1927.
- ¹⁶² A PÚSR, f. PO, Skala – Architekt prof. Pavel Janák, list Štátnemu referátu, 4. 6. 1927.
- ¹⁶³ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 17. 6. 1927.
- ¹⁶⁴ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 1495/27 z 18. 6. 1927.
- ¹⁶⁵ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 1592/27 z 30. 6. 1927 (Biskupskému úradu v Nitre).
- ¹⁶⁶ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 1549/27 z 24. 6. 1927 (Št. pamiatkovému úradu v Prahe).
- ¹⁶⁷ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, listy Štátnemu referátu, 25. 8. 1927, 13. 10. 1927.
- ¹⁶⁸ A PÚSR, f. PO, Skala – Štátny referát, č. 2111/27 z 12. 9. 1927; Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 13. 10. 1927.
- ¹⁶⁹ A PÚSR, f. PO, Skala – Státní památkový úřad pro Čechy v Praze, č. 4059/1927 z 30. 11. 1927.
- ¹⁷⁰ A PÚSR, f. PO, Skala – Státní památkový úřad pro Čechy v Praze, č. 125 ai 1928 z 13. 1. 1928.
- ¹⁷¹ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 17. 6. 1927, (ref. 163).
- ¹⁷² A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 13. 10. 1927.
- ¹⁷³ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 21. 6. 1927.
- ¹⁷⁴ A PÚSR, f. PO, Skala – Bohumil Bek, list Štátnemu referátu, 9. 3. 1927, (ref. 143).
- ¹⁷⁵ A PÚSR, f. PO, šk. 92, Strážky – propagačný prospekt odborného závodu Bohumil Bek, Kutná Hora, nedat. (1937), s. 13.
- ¹⁷⁶ CIULISOVÁ, Ingrid. Jan Hofman a slovenská pamiatková starostlivosť. In *Pamiatky a múzeá*, 1993, č. 2, s. 41.
- ¹⁷⁷ K akcii bližšie JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In *Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok*, 10, 1973, s. 39-40.
- ¹⁷⁸ WAGNER, Vladimír. Ochrana pamiatok v Slovenskej republike. (Čo sa urobilo tohto roku). In *Slovák*, XXI, 30. december 1939, č. 300, s. 7.

Nitriansky hrad

Náčrt budovania mýtického obrazu pamiatky v 20. storočí

RICHARD E. PROČKA

Pred časom do *Monument revue* prispel článkom *Obnova „Pribinovho kostola“ na Nitrianskom hrade v rokoch 1931 až 1933* kolega Peter Buday.¹ Pomenoval dobové úsilie obnoviť Kaplnku sv. Emeráma na základe presvedčenia, že práve ona je prvým známym kostolom, ktorý si mal dať podľa zachovaných písomných prameňov asi v roku 828 posvätiť na svojom majetku istý Pribina.² Z Pribinu sa postupnou mýtizáciou stalo knieža Slovákov a z aktu posvätenia kostola „doklad“ o viac než tisícročnej kresťanskej tradícii v Nitre. Hrad s kaplnkou sa nestali len kulisou udalostí preduhorských dejín – popri posviacke aj ďalších, spájaných s pôsobením sv. Cyrila a Metoda a Svätopluka – ale skutočným posvätným miestom.

Do Pribinových slávností, usporiadaných pri príležitosti 1100. výročia posvätenia k roku 1933,³ sa od začiatku premietali aj politické ciele slovenských autonomistov. Kaplnka mala byť na slávnostiach pred zrakmi zástupcov čechoslovakistickej pražskej vlády prezentovaná ako neotrasiteľný, vedeckým výskumom podložený hmotný dôkaz o ranej histórii svojbytného slovenského národa.

Ako preukázal Peter Buday, úpravu kaplnky mal navrhnuť slovenský architekt Milan Michal Harminc.⁴ Teoretický základ bol povolaný pripraviť cirkevný historik Juraj Hodál. Popri finančných a organizačných ťažkostiach však realizácii zabránil predovšetkým Štátny referát na ochranu pamiatok.⁵ Vo veci sa vtedy významne angažoval český historik umenia a pamiatkar Václav Mencl. Spoločne s archeológom Jaroslavom Böhmom preukázali pôvod stavby v 13. storočí,⁶ a dostali sa tak do názorovej opozície s Hodálom. Kaplnka bola následne obnovená v duchu puristickej metódy pamiatkovej obnovy.⁷

Juraj Hodál naďalej obhajoval svoju interpretáciu pôvodu pamiatky. V roku 1933 nadviazal na svoju skoršiu prácu *Kostol kniežaťa Privinu v Nitre* z roku 1930 publikáciou *Kostol Privinov v Nitre v pravom svetle: k Privinovým oslavám v Nitre*.⁸ *Áno, mal som pravdu!*, napísal v úvode, *Nitrianske vykopávky potvrdili na celej čiare moje stanovisko. Páni vykopávatelia ten kostol dobre síce odkryli, ale ho nespoznali*.⁹ Hodálova teória bola postavená na analógiách, ktoré nachádzal medzi Kaplnkou sv. Emeráma a karolínskymi stavbami z 9. a 10. storočia. (...) *zaujal som v tejže (veci – pozn. autora) stanovisko, že malý starý chrám, stojací pri biskupskej katedrále na hrade nitrianskom a známy pod menom kostola sv. Emmeráma, je s tým kostolom Privinovým totožný. Učinil som tak na základe niektorých historických dokladov, spomínajúcich už k r. 1030 jeden kostol sv. Emmeráma na tomto mieste, ktorý dľa tradície zachoval sa až podnes a to v tomto malom starom kostole, a tiež na tom základe, že tento jestvujúci kostol svojím stavebným štýlom vymyká sa z typu bežného v XI. storočí, ba i neskorších storočiach, naopak zhoduje sa nápadne s prvot-*

Kaplnka sv. Emeráma na Nitrianskom hrade počas archeologického výskumu. Foto: Archív PÚ SR, 1931.

ným kostolom sv. Emmeráma v Regensburgu (Georgkapelle), pochádzajúcim ešte z VIII. storočia, ktorý Privina, chodiac v Regensburgu iste videl a v Nitre napodobnil.¹⁰

Juraj Hodál v úvode tejto práce demonštroval, že sa svojich zistení neplánuje vzdať a spolu s niektorými najvyššími predstaviteľmi duchovenstva bude ďalej obhajovať cenný náboženský status Nitrianskeho hradu. Juraj Hodál sa problematike preduhorských dejín nášho územia venoval už predtým. Pod názvom *Prehľad dejín slovenského kniežatstva počas moravského nadpánstva* mu v roku 1927 vyšla štúdia, v ktorej si ako hlavnú úlohu vytýčil vyvrátiť predstavu o spoločných veľkomoravských dejinách. Jednoznačne delil „Pribinovo kniežatstvo“ ako „slovenské“ a „Moravské kniežatstvo“ ako cudzie, ktorého právoplatnými dedičmi sú Moravia.¹¹ Táto selekcia dejín na „toto bolo vaše a toto patrilo nám“ možno vyvierala z opačných snáh Prahy využiť veľkomoravský odkaz ako základ na legitimizáciu čechoslovakistických snáh. Kuriózne bolo, keď sa závery Hodálovho výskumu v roku 1933 objavili hneď veľa protirečivých výsledkov výskumu Václava Mencla v autorských príspevkoch do výpravnej publikácie *Katolícke*

Slovensko 833 – 1933.¹² V kolektívnej monografii *Nitra – dejiny a umenie nitrianskeho zámku s podtitulom Na pamiatku kniežaťa Pribinu*, ktorý vydal Spolok sv. Vojtecha, však už príspevok Juraja Hodála chýbal.¹³ Do „zápasu“ o pravosť Pribinovo kostola sa v letnom čísle *Slovenských pohľadov* z roku 1933 zapojil aj slovenský historik umenia Vladimír Wagner článkom *O Pribinovom kostole v Nitre*. Krátkou analýzou primárnych textov a architektúry Kaplnky sv. Emeráma zaujal totožné stanovisko ako Václav Mencl. Wagner predpokladal Pribinovo hradisko s kostolom na hradnom návrší. To, že ho nezachytili prieskumné sondy, doviedlo Wagnera k názoru, že jeho pozostatky boli úplne zničené pri veľkej prestavbe fortifikácie hradu v 17. storočí.¹⁴ V tom istom čísle časopisu uverejnil svoj článok *Knieža Pribina* aj historik František Hrušovský. Na základe Menclovho výskumu vyjadril skeptickú otázku, či vôbec onen kostol stál na hradnom návrší.¹⁵

K plánovaným oslavám v tom čase vznikol celý rad literárnych a výtvarných diel, ktoré priamo napomáhali budovať mýtický obraz pamiatky nielen v úzkom kruhu inteligencie, ale aj u širšej verejnosti. Uvedme napríklad propagačnú publikáciu *Slnce nad Nitrou s podtitulom Príručka na usporiadanie slávností pri príležitosti 1100-ročnej pamiatky založenia prvého kresťanského chrámu slovenským kniežaťom Pribinom v Nitre*.¹⁶ Jej ústredná časť je zbierkou príležitostných básní, do ktorej ťažiskovo prispel predstaviteľ katolíckej moderny Rudolf Dilong. V jednej z nich, nazvanej *Pribinov chrám*, možno nájsť priamu identifikáciu kostola s kaplnkou na hrade: *Na Hrade sviatok v záplave / spev hučí zo svätyne / zaspieva Slovač jasave... / Pomiluj, Hospodine!*¹⁷ Nitriansky maliar Maximilián Schurmann vytvoril tematickú kompozíciu *Posviacka Pribinovo chrámu* a maliar Alojz Struhár zase *Pribinu stavajúceho chrám* či *Sv. Metoda v chráme Pribinovo*. Vo všetkých je vzhľad chrámu explicitne odvodený z architektúry hradnej kaplnky.¹⁸ V prípade ideového plagátu k slávnostiam, rovnako z dielne Maxa Schurmana, bola dokonca zobrazená celá hradná architektúra v podobe z počiatku tridsiatych rokov 20. storočia, pričom sa nad ňou vznáša mohutný dvojkríž.¹⁹ Hoci sa nepodarilo interiér Kaplnky sv. Emeráma upraviť podľa plánu, priestor v rámci pamiatkovej obnovy, vedenej manželmi Menclovcami,²⁰ dotvorili práce výtvarníkov Ladislava Majerského, Jozefa Pospíšila, Elemíra Jozefa Mészároša a Ľudovíta Fullu.²¹ Jedna z Fullových vitráží dopĺňala priestor štylizovanými portrétmi svätcov v medailónoch.²² Bolo to zrejme prvýkrát, keď sa súčasťou architektúry hradu stal obraz sv. Cyrila a Metoda. V roku 1948 však bola táto vitráž vážne poškodená. Podľa dostupných informácií ju zničili zloději pri pokuse vykradnúť katedrálu.²³

Nové príležitosti na uskutočnenie nerealizovaných plánov upraviť kaplnku adekvátne jej slávnej minulosti so sebou priniesol vznik vojnového Slovenského štátu so silne nacionalisticky orientovanou politikou. Popri každoročne usporiadaných Pribinových slávnostiach²⁴ vznikla v roku 1940 iniciatíva postaviť v Nitre pomník inej historickej osobnosti, Svätoplukovi. Vytvorený *Prípravný výbor pre postavenie pomníka kráľa Svätopluka* do sochárskej súťaže vyzval aj sochára Jána Koniarka. Súťaž sa však nakoniec nezrealizovala.²⁵ Zrejme v roku 1941 sa v Nitre sformoval tzv. *Pribinov fond*. Členmi jeho kuratória boli najvyšší predstavitelia kompetentných štátnych a cirkevných inštitúcií, do ktorých správy patrila Nitra. Predsedom sa stal nitriansky župan Štefan Hašík. Popri generálnom vikárovi a neskoršom nástupcovi biskupa Karola Kmeťka Eduardovi Né-

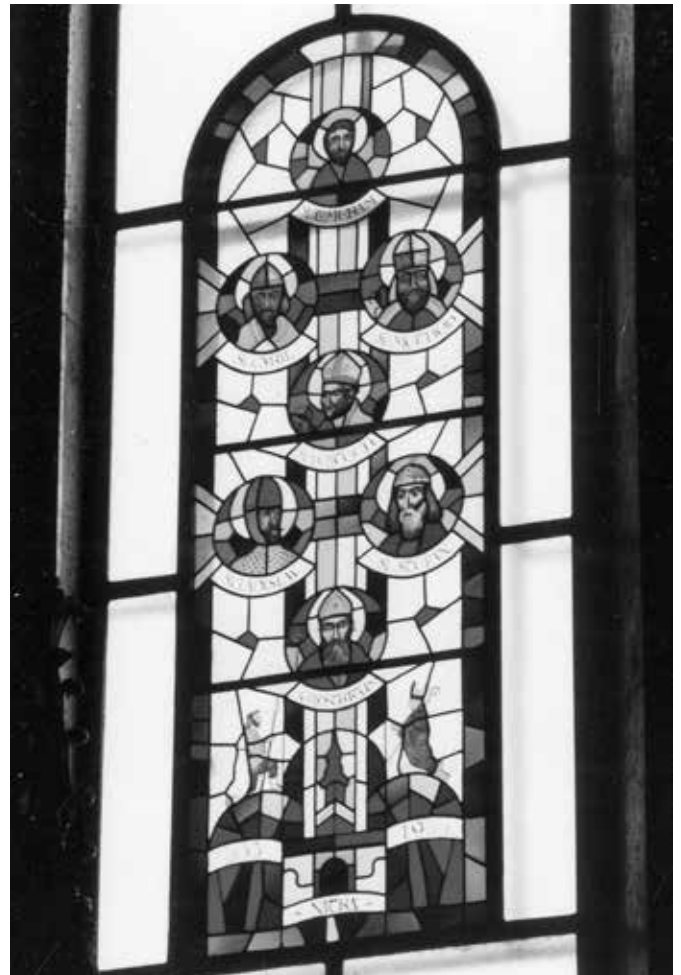
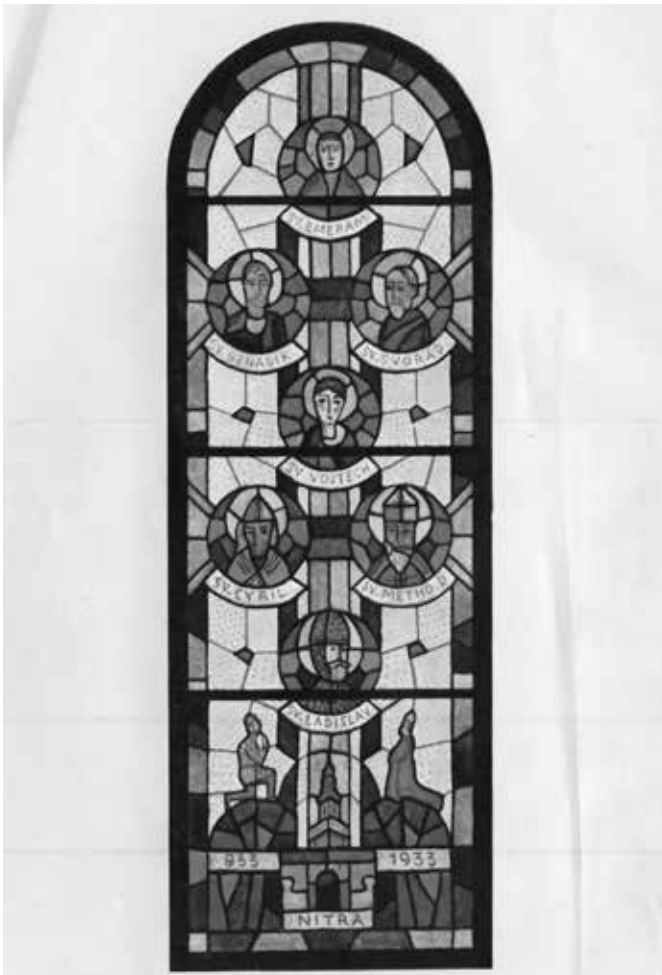
cseyovi bol členom aj František Mojto ako vládny komisár mesta Nitra a predstavitelia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Úlohou špecializovanej ustanovizne mala byť starostlivosť o Nitriansky hrad a iné pamiatky z čias „Pribinovo kniežatstva“ a „Veľkej Moravy“ na území mesta, ako aj výstavba niekoľkých pamätníkov, z ktorých niektoré si kedysi predsavzal vybudovať už Prípravný výbor Pribinových

Okno na južnej strane Kaplnky sv. Emeráma. Foto: Archív PÚ SR, J. Müller, 2000.

slávností v roku 1933: *V samostatnom slovenskom národnom a štátnom živote javí sa nutná potreba upraviť v prvom rade nitrianske hradište, ako predpoklad k zachovaniu tých hodnôt, ktoré náš národ v rade ostatných kultúrnych národov kresťanských v strednej Európe postavili medzi prvých a potom ozdobiť upravené hradište monumentálnymi sochami staroslávnych dejateľov slovenskej štátnosti. Postaviť pomník kniežaťu Pribinovi, sv. Cyrilovi a Metodovi a kráľovi Svätoplukovi*. Citované prehlásenie Kuratória Pribinovo fondu v Nitre zo 14. júla 1941 končí nasledovnou výzvou: *Osobná a národná česť a hrdosť každého verného syna slovenského národa káže, aby sa činne zúčastnil na obnovení týchto slovenských národných svätých a pamätníc. Obnovíme viditeľne a rukolapne základy našej národnej histórie pre všetky veky*.²⁶

Rekonštrukčné práce na biskupskom paláci a opevnení hradu, ktoré v štyridsiatych rokoch fond realizoval pod dohľadom Ministerstva školstva a národnej osvety (MŠaNO), dotovalo Ministerstvo financií.²⁷ Zvlášť prispel aj prezident republiky Jozef Tiso a niektorí vládni činitelia.²⁸ V prehlásení Kuratória z roku 1941 je Nitriansky hrad už explicitne nazva-

Návrh vitráže so svätcami pre jedno z okien „Pribinovo kostola“ od Ľudovíta Fullu (zdroj: Eisner, Ján et al.: Nitra – dejiny a umenie nitrianskeho zámku, 1933) a vitráž zhotovená podľa tohto návrhu vo farskom Kostole sv. Ondreja v Ružomberku (foto: Archív PÚ SR, P. Fratrič, 2007).

ný „Pribinov hrad“ a je považovaný za jednu zo „slovenských národných svätýň“.²⁹ V jednom z listov predsedu Kuratória zase hrad identifikoval ako sídlo sv. Metoda.³⁰

Presvedčenie o tom, že na hrade skutočne stojí Pribinov kostol, je už zjavné aj z korešpondencie vo veci obnovy odoslanej Prezidiom MŠaNO Ministerstvu financií a Kuratóriu Pribinovo fondu a pretrváva aj v povojnovom období.³¹ Oddelenie pamiatok MŠaNO v tom čase viedol Vladimír Wagner,³² ktorý za ministerstvo aj osobne dohliadal na prebiehajúcu obnovu hradu.³³ Napriek počiatočným sympatiám k záverom Menclovo výskumu nakoniec prešiel do názorovej opozície. V roku 1948 vydal publikáciu *Vývin výtvarného umenia na Slovensku*, svoju poslednú väčšiu prácu o starom umení, kde napísal, že *čiasťku starého Pribinovo chrámu vidíme na podkovovitej apside nitrianskej románskej kaplnky*.³⁴

Pomerne krátke trvanie Slovenskej republiky však naplneniu cieľov Kuratória Pribinovo fondu neprišlo. Keďže v prvej fáze svoju činnosť sústredilo predovšetkým na opravy hradu, na výstavbu pamätníkov nezvýšil čas.

Po februárovom prevrate

Zmenou politického režimu v Československu po februárovom štátnom prevrate v roku 1948 došlo k zásadným kultúrno-spoločenským zmenám a k zmenám v nazeraní na minulosť národov opäť žijúcich v spoločnej republike. Keďže bol hrad od stredoveku takmer nepretržite sídlom nitrianskych biskupov, ktorí v očiach komunistických ideológov po celý čas podporovali vykorisťovanie alebo sami vykorisťovali ľud,

ocitol sa aj on v skupine cirkevných pamiatok poznačených tienistou minulosťou. Zároveň však, podobne ako pri iných historicky významných pamiatkach, jestvovala zvláštna bariéra, ktorá nedovoľovala adaptovať hrad pre nové funkcie, ktoré by ho z hľadiska ideologického dehonestovali. Jeho pozícia na prírodnej vyvýšenine v samom jadre rozsiahlejšieho urbanizmu krajského mesta, no predovšetkým jeho zvláštny kultúrny význam spätý s preduhorskými dejinami boli predpokladom k jeho ďalšiemu využitiu pre kultúrne účely.

Už v roku 1952 dal Krajský národný výbor v Nitre po zasadnutí Rady Krajského nitrianskeho múzea so sídlom v Bojniciach podnet na adaptáciu hradu pre okresné vlastivedné múzeum.³⁵ Neskôr, na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov, to mal byť už celý súbor kumulovaných kultúrnych inštitúcií, popri okresnom vlastivednom aj samostatné hradné múzeum a tiež galéria.³⁶ Ešte pred začiatkom prác sa v roku 1951 do priestorov dočasne nastahoval Štátny archeologický ústav. Popri vlastnej činnosti prevzal aj zodpovednosť za rekonštrukčné práce a adaptáciu, nadväzujúce na záchranné opravy vojnou vážne poškodeného hradu, začaté biskupom Karolom Kmeťkom.³⁷ Do adaptačných procesov boli, samozrejme, zapojení aj pracovníci pamiatkovej ochrany. Odborná komisia, ktorá sa v apríli roku 1953 zišla na obhliadke hradného areálu v súvislosti s pokračovaním rekonštrukčných prác, prijala zámer opätovného výskumu základov Kaplnky sv. Emeráma. Komisia vychádzala z vyjadrenia Vladimíra Wagnera, ktorý účastníkom na stretnutí vysvetlil, že chrám je pôvodnou karolínskou architektúrou.³⁸ Interpretáciu prijala ako pravdepodobnú a uznala za potrebné opätovne preskú-

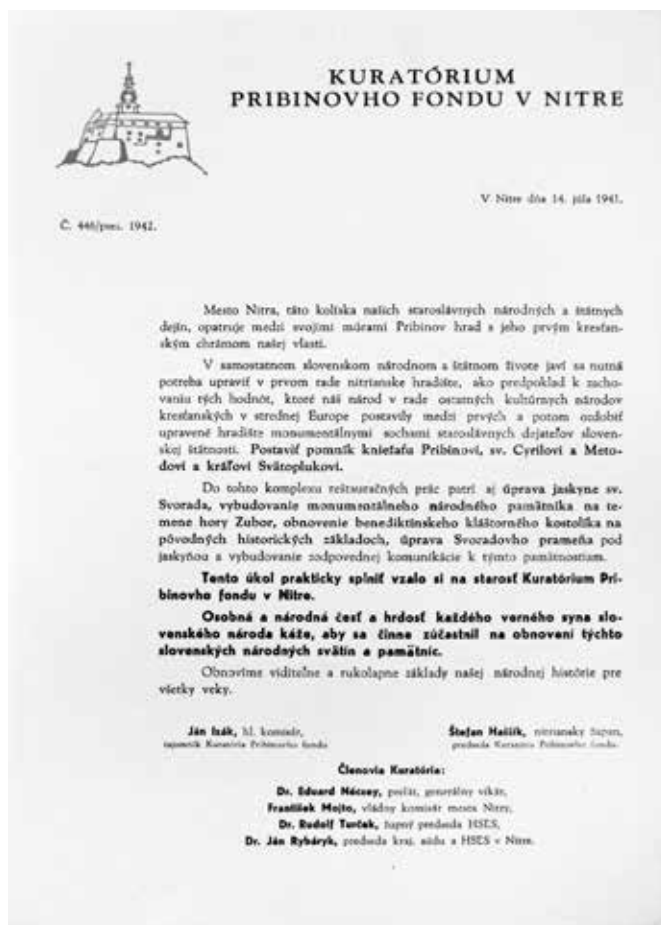
mať základy kaplnky. Wagnerov názor však narazil na rovnaký problém ako dávnejšie tvrdenie Juraja Hodála, pretože ho iniciovaný archeologický prieskum opäť nepreukázal.³⁹

K ďalšiemu spochybňovaniu mýtu prispeli aj nové archeologické objavy, ktoré okrem iného priniesli poznatky o slovanských hradiskách na Martinskom vrchu a Na Vřšku.⁴⁰ Dejinné väzby Pribinu na hrad sa začali transformovať na zmierlivejšie väzby na územie dnešného mesta Nitry a jeho okolie. U niektorých členov odbornej verejnosti sa aj preto rozširoval názor, že na hradné návršie sa politické a cirkevné centrum mesta presídlilo až po páde „Veľkej Moravy“ a zániku objavených slovanských hradísk.⁴¹ Nový historický scenár rýchlo prenikol aj do popularizačných textov. Dosvedčuje to napríklad úvodná *Úvaha o Pribinovom kostole* z novej monografie mesta pochádzajúcej z polovice šesťdesiatych rokov. Autor Jozef Lajoš v nej Pribinov kostol stotožnil s novoobjavenými základmi kostola na Martinskom vrchu a domnieval sa, že práve on bol aj pôvodným biskupským kostolom.⁴²

Dve výročia v uvoľnených šesťdesiatych rokoch

Apoštolský administrátor Eduard Nécsey⁴³ a jeho úrad mohli na hrade napriek zmene štátneho režimu zostať, no v pomerne obmedzených podmienkach.⁴⁴ O samotnú katedrálu sa aj naďalej staralo biskupstvo. V roku 1965 sa na Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave obrátil správca Katedrálneho chrámu kanonik Jozef Randík so žiadosťou o pomoc pri tvorbe ideového programu výtvarnej výzdoby „Pribinovho kostola“, ktorej obsahom mali byť výjavy zo života sv. Cyrila a Metoda.⁴⁵ Výzdoba mala byť realizovaná ako pridružená činnosť pri sanácii omietok v interiéri kaplnky a výmene elektrického vedenia. V súvislosti s uplynulým 1100. výročím príchodu sv. Cyrila a Metoda na územie „Veľkej Moravy“ (1963) si sťažoval, že v celej Nitre niet ani len jednej sochy alebo obrazu pripomínajúcich činnosť zakladateľov našej slavianskej kultúry.⁴⁶ Správca pôvodne v žiadosti uviedol záujem vyhotoviť nástenné maľby znázorňujúce najstaršie dejiny „Veľkej Moravskej ríše“.⁴⁷ Neskôr plán zmenil a ako techniku uviedol mozaiku.⁴⁸ Stredisku zaslal ideový program, v ktorého predhovore interpretoval dejiny kaplnky. Okrem iného napísal, že tento „Pribinov kostol“ používali aj sv. Cyril a Metod a „kráľ Svätopluk“ a preto k výjavom cyrilo-metodským navrhol ďalšie, venované tak Pribinovi, ako aj Svätoplukovi.⁴⁹ Zakrátko zaslal Slovenskému ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave fotografie hotových nákrsov obrazov *historického diania, ktoré sa okolo kostola zohrálo* a doplnil ich svojím popisom.⁵⁰ K šiestim výjavom zo života solúnskych bratov pribudla kompozícia venovaná výstavbe a vysväteniu Pribinovho kostola a kompozícia venovaná Svätoplukovi a inštalácii prvého biskupa novej diecézy.⁵¹ Podoba predložených nákrsov nateraz nie je známa, fotografie nákrsov sa žiadateľovi vrátili a v Archíve Pamiatkového úradu SR zostal ich popis.⁵² Plány Jozefa Randíka najskôr narazili na odmietavé stanovisko krajského pamiatkového strediska, opierajúce sa o stále platné závery Menclého výskumu. Stredisko požadovalo, aby zostala dodržaná pôvodná prezentácia kostola z tridsiatych rokov bez ďalšej figurálnej výzdoby.⁵³ Na naliehanie správcu chrámu však stredisko nakoniec pripustilo inštaláciu menších závesných obrazov alebo gobelínov, ktoré nemali byť v interiéri kaplnky osadené fixne.⁵⁴

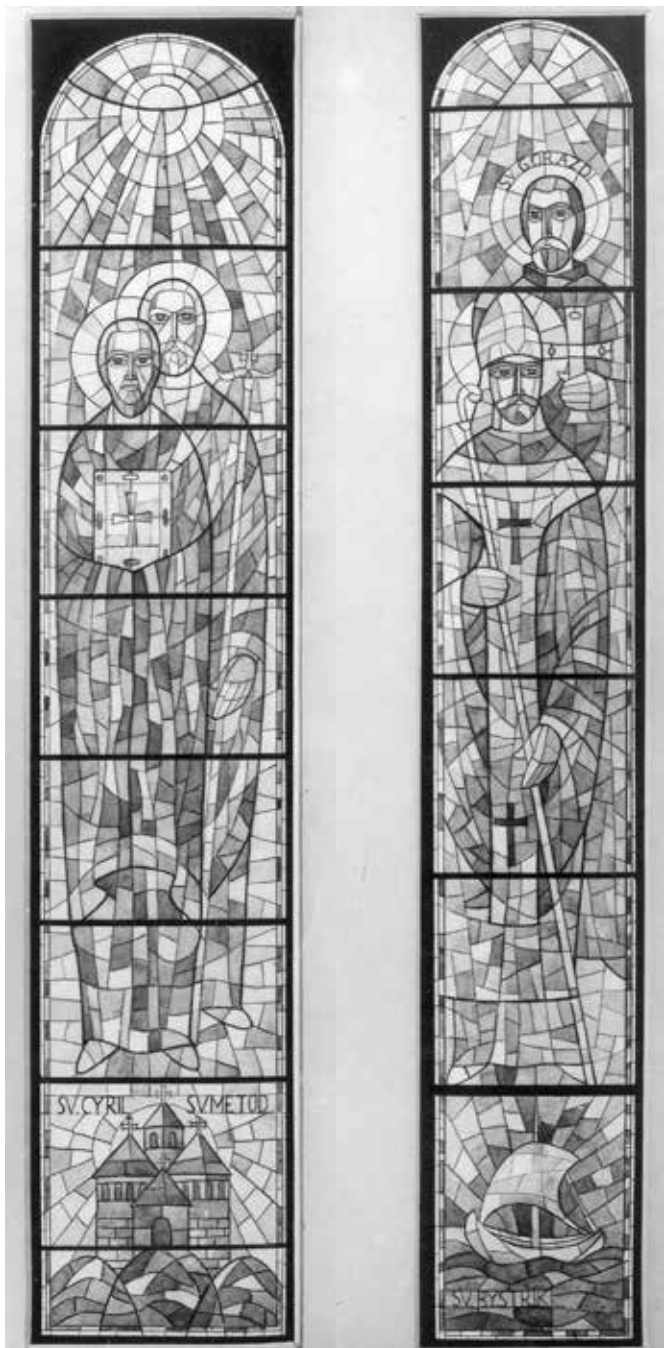
Nová iniciatíva Správy katedrálneho chrámu Nitra, zacieľená na doplnenie kaplnky takýmito obrazmi, je dokladom

Prehlásenie Kuratória Pribinovho fondu v Nitre z roku 1941.
Zdroj: Archív PÚ SR.

Juhozápadný pohľad na Kaplnku sv. Emeráma. Foto: Archív PÚ SR, 1931.

Návrh vitráží so svätcami pre hradnú katedrálu od Edity Ambrušovej.
Foto: Archív PÚ SR, M. Jurík, 1969.

pretrvávajúceho presvedčenia niektorých členov duchovenstva o Nitrianskom hrade ako o reálnom dejisku zmienených udalostí. Svoju úlohu v tomto prípade mohol zohrať aj Eduard Nécsey, ktorý bol ako kanonik zapojený do príprav obnovy Kaplnky sv. Emeráma v rokoch 1931 – 1933⁵⁵ a ako generálny vikár bol v štyridsiatych rokoch členom Kuratória Pribinovho fondu.⁵⁶ Aj spôsob dotvorenia kaplnky vlastne nadviazal na plán úprav z prvej polovice tridsiatych rokov.

Krajské pamiatkové stredisko, ktoré nákrasy na fotografiách uznalo len za ideové námety, od správcu katedrály žiadalo ich ďalšie výtvarné rozpracovanie.⁵⁷ K schváleniu finálnej podoby nakoniec nedošlo. Zachovala sa len informácia, že z obhliadky hradu pracovníkmi strediska v roku 1969 vzišlo nariadenie o odstránení akejsi nevhodnej výzdoby, ktorej súčasťou mali byť popri fotografických zväčšeninách, čerpajúcich námety zo života sv. Andreja-Svorada a Beňadika, aj nežiaduce skice

obrazov predstavujúce „kráľa Svätopluka“, „slovenské knieža Pribinu“ a sv. Cyrila a Metoda.⁵⁸ Išlo pravdepodobne o nedopracované nákrasy.

Na rok 1969 pripadlo aj 1100. výročie úmrtia sv. Cyrila. Preto sa nový kapitulný vikár Ján Pásztor⁵⁹ rozhodol nahradiť provizórne nevýtvarne riešené okenné výplne v presbytériu hornej lode katedrály osadené po bombardovaní Nitry, za nové vitrážové okná – tri abstraktné za barokovým oltárom a dve figurálne po jeho bokoch. Oslovené Dielo, podnik Slovenského fondu výtvarných umení, sa obrátilo na krajské pamiatkové stredisko v Bratislave so žiadosťou o vyjadrenie k zámeru. Stredisko prijalo zámer bez námietok. Vitráže mala vyhotoviť maliarka Edita Ambrušová.⁶⁰ Aj následné posudzovanie ideových návrhov pred umeleckou komisiou pre monumentálnu a dekoratívnu tvorbu Diela, kde Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody zastupovala historička Blanka Kovačovičová-Puškárová, prebiehalo pomerne hladko. Edite Ambrušovej sa návrh podarilo obhájiť s odporúčením komisie zmeniť vitráže so svätcami za abstraktné tak, ako to malo byť v prípade troch okien za oltárom. Podľa komisie boli v silnom rozpore s barokovou oltárnou architektúrou, najmä s jej figurálnou časťou.⁶¹ Vitráže nakoniec skolaudovali podľa pôvodnej koncepcie s portrétmi svätých a slávnostne posvätili v roku 1970.⁶² Súčasťou architektúry hradu sa tak druhýkrát stal obraz solúnskych bratov. Povoleniu štylizovaného náboženského obrazu v čase, keď sa totalitné štátne zriadenie stávalo k náboženstvu a cirkvi nepriateľsky, pravdepodobne prispelo všeobecné politické uvoľnenie v šesťdesiatych rokoch. Prostredníctvom „ohýbaných“ historických faktov sa mal demonštrovať spoločný pôvod Čechov a Slovákov a využiť mojmirovský štát na legitimizovanie ich súžitia v nedeliteľnom Československu. Misijná činnosť Cyrila a Metoda sa výrazne profanizovala a solúnski bratia sa s dôrazom na ich kultúrny prínos pre oba národy, zvlášť na vytvorenie písma, tolerovali ako reálne postavy spoločných dejín.⁶³ S tým isté aj ich trpezlivo poňaté vyobrazenia. Výborným príkladom takejto interpretácie kapitola preduhorských dejín je zborník Československej akadémie vied z výročného roku 1963, nesúci názov *Velká Morava – Tisíciletá tradice státu a kultury*. Český historik Václav Vaněček vo svojej štúdii *Stát Moravanů, Velkomoravská říše* napísal: *Marxleninská historická věda pokusila se nově osvětlit skutečnosti, z nichž před 1100 lety tato tisíciletá tradice začala vznikat. Na co podle vědecké pravdy klademe dnes důraz, je fakt, že mojmirovský stát byl společnou politickou organizací našich českých i slovenských předků.*⁶⁴ Vaněčkova štúdia bola orientovaná predovšetkým na „kmene“ Čechov a Moravanov. Slovania z územia dnešného Slovenska v nej nie sú vnímaní samostatne. Pribina ohrozujúci jednotný mojmirovský štát bol predstavený len ako miestny východomoravský feudálny činiteľ, najskôr vazal Mojmirovcov, jeden z viacerých, no výnimočne ukotvený v písomných prameňoch. Historickú zmienku o vysvätení Pribinovho kostola v štúdii zatemnila misia solúnskych bratov, vzťahujúca sa na oba národy. Václav Vaněček sa prihlásil k silnejúcemu presvedčeniu, že solúnski bratia pôsobili predovšetkým na území dnešnej Moravy, kde sa malo rozkladať aj centrum Veľkomoravskej ríše. Aj Jaroslav Böhm v úvode zborníka objasnil význam pripomienky príchodu solúnskych bratov. Na rozdiel od 1000. výročia ich príchodu, spútaného predovšetkým záujmami cirkevnými a tiež záujmami rakúskej politickej scény, nadišiel podľa neho čas na správnejšie historické a politické hodnotenie.

Podľa Böhma význam diela solúnskych bratov spočíva v ich prispesní k upevňovaniu progresívnejšieho spoločenského poriadku a nového myslenia a tiež v prinesenom písme a liturgických prekladoch, ktoré dávali týmto snahám viditeľný výraz.⁶⁵

Polovica osemdesiatych rokov

V súvislosti s vyhlásením hradu za národnú kultúrnu pamiatku v roku 1961 a s blížiacim sa výročím príchodu sv. Cyrila a Metoda na územie „Veľkej Moravy“ bola plánovaná jeho komplexná rekonštrukcia a rovnako tak aj úprava tzv. Horného mesta na hradnom návrší. Rekonštrukcia však po parciálnych zásahoch – obnova vstupnej brány, obnova fasád veže kostola, zbúranie starého lapidária z tridsiatych rokov 20. storočia pred múrmi Kaplnky sv.

Emeráma, reštaurovanie deštruovanej časti freskovej výzdoby s motívom Poslednej večere v jednom z klenbových polí dolnej lode akademickým maliarom Edmundom Massányim a pod. – zostala viac-menej stagnovať. V roku 1978 krajské pamiatkové stredisko v Bratislave vypracovalo nový zámer obnovy pamiatky,⁶⁶ no jej realizácia začala až v roku 1982⁶⁷ po vyhlásení Horného mesta za mestskú pamiatkovú rezerváciu⁶⁸ a jej proces prebiehal len veľmi pomaly. Ani slovenská umenovedná scéna sa v období šesťdesiatych až osemdesiatych rokov stredovekým kapitolám vývinu architektúry Nitrianskeho hradu priveľmi nevenovala. Čiastočne problematiku pokrývali texty archeológov a historikov (Bohuslav Chropovský, Ján Dekan a ďalší).

Až v súvislosti so 1100. výročím Metodovej smrti v roku 1985 vznikla politická vôľa vhodne prezentovať cyrilometodský odkaz v rámci spoločných veľkomoravských dejín, samozrejme, opäť na báze širšie chápaného kultúrneho prínosu s potlačením jeho náboženského aspektu.⁶⁹ V tomto duchu vyšla v roku výročia práca historika Richarda Marsinu *Metodov boj* a nasledujúci rok aj *Postavy veľkomoravských dejín* historika Matúša Kučeru.⁷⁰

V nadväznosti na výročie Mestský národný výbor v Nitre požiadal koncom roka 1985 Ministerstvo kultúry SSR o finančné krytie akcie *Dotvorenie hradného návršia*.⁷¹ Jej zásadnou časťou malo byť doplnenie hradného nádvorja o súsošie *Solúnski bratia* a novovytvoreného námestia v tzv. Hornom meste o monumentálnu sochu *Pribinu*. Nasledujúci rok sa výbor obrátil na Dielo so žiadosťou o dodanie plastík, pričom v prípade *Solúnskych bratov* žiadal o povolenie sochárky Ľudmily Cvengrošovej a v prípade *Pribinu* o nitrianskeho rodáka Tibora Bartfaya.⁷² Obaja sa tematike slovenských dejín venovali dlhodobo. Pre objednávateľa ich bohatá prax mohla slúžiť ako istá forma záruky želaného výsledku. Aj v prípade *Solúnskych bratov* sa náboženský aspekt zredukoval len na malý krížik na známej pyxide z Čiernych Kľačian, ktorú mal držať jeden z misionárov. Rada Mestského národného výboru ideové návrhy nakoniec schválila v priebehu roka 1987.⁷³

Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody bol s osadením sochy Pribinu oboznámený až v decembri 1987,⁷⁴ keď mu výbor predložil *Návrh riešenia*

Pribina na niekdajšom Námestí slovanskej vzájomnosti. Foto: Juraj Novák, 2008.

umiestnenia pamätníka kniežaťa Pribinu v mestskej pamiatkovej rezervácii. K samotnej soche Pribinu sa však nevyjadril, pretože jej návrh nebol súčasťou dokumentácie.⁷⁵ S podobou sochy sa pracovníci ústavu oboznámili až na začiatku nasledujúceho roku. V zápisnici z prerokovania projektov úlohy *Námestie Slovanskej vzájomnosti a Pomník kniežaťa Pribinu v Nitre* je zachytených niekoľko výhrad.⁷⁶ Na tak trochu provokačný zámer osadiť sochu „nitrianskeho kniežaťa“ do priestoru novovzniknutého Námestia Slovanskej vzájomnosti reagoval krajský ústav odporúčením osadiť na tomto mieste dielo iné, venované vzájomnosti slovanských národov. Popri ideovom hľadisku boli pre ústav problémom aj predimenzované rozmery sochy vo vzťahu k veľkosti a morfológii námestia. Vhodnejšou alternatívou malo byť komornejšie riešenie súsošie s horizontálnou kompozíciou či viacero menších plastík. *Pribinu* zároveň odporúčili umiestniť priamo na hrade. Za týmto odporúčením sa v zátvorke objavuje neprehliadnuteľná poznámka k vhodnejšiemu historickému kontextu: „/Pribinova kaplnka/“. Dovedňuje snáď, že mýtus „Pribinovho kostola“ bol prítomný na konci osemdesiatych rokov v predstavách pracovníkov ústavu? Každopádne, už archeologický výskum Gabriela Fuseka a Bohuslava Chropovského, ktorý začal toho roku ako súčasť prvej fázy obnovy Nitrianskeho hradu, priniesol nové vedecky uchopiteľné informácie o osídlení hradného návršia v 9. storočí.⁷⁷

Pribina bol nakoniec odhalený tesne po Nežnej revolúcii v decembri 1989 a *Solúnski bratia* až v roku 1990, keďže kvôli rekonštrukcii hradu nastali problémy s plánovaným situovaním na nádvorí pred Biskupským palácom.⁷⁸ Ich dočasné umiestnenie pri ceste na hrad, na dnešnom Námestí Jána Pavla II., sa nakoniec stalo trvalým. Práve na *Solúnskych bratov* sa sústredila porevolučná kritika časti spoločnosti, ktorej na súsoší chýbali jednoznačnejšie atribúty kresťanstva.⁷⁹

Nasledujúce archeologické výskumy, prebiehajúce na hradnom návrší, postupne priniesli a dodnes prinášajú ďalšie pozitívne výsledky svedčiacie o dôležitosti hradného návršia v preduhorských dobách, mnohé zatiaľ nepublikované. Unikátnym objavom z posledných rokov je napríklad nález úlomkov omietky s fragmentmi freskovej výzdoby

Solúnski bratia pred bránou do hradu od Ľudmily Cvengrošovej.
Foto: Juraj Novák, 2008.

v sekundárnej polohe v sutine neskororománskeho kostola. Podľa Petra Bednára, vedúceho najnovších archeologických výskumov na Nitrianskom hrade, pochádzajú z palácovej stavby alebo kostola, ktorý stál na vrchole hradného návršia. Objekt predbežne zaraďuje do prvej polovice 9. storočia.⁸⁰

Jednoznačné dôkazy potvrdzujúce možnosť, že by sa na hradnom návrší skutočne odohrali „kľúčové“ historické udalosti, ktoré sa mnohí usilovali cez Nitriansky hrad prezentovať v priebehu 20. storočia, však stále chýbajú. Čo preukázali, či presnejšie nepreukázali pilotné archeologické a umenovedné výskumy v tridsiatych rokoch 20. storočia, malo sa predsa len na hrade objaviť vďaka výtvarným dielam. Dopĺňanie hradu a hradného návršia tematickými obrazmi v rôznych formách (malba, vitráž, socha) s cieľom sprítomniť na týchto miestach postavy preduhorských dejín vzišlo vo väčšine prípadov zo strany cirkvi ako vlastníka a správcu pamiatky. Prirodzene, predovšetkým z náboženských pohnútok. Demokratické či totalitné obdobia, za ktorých sa dopĺňanie dialo, pripustili a priamo podporili ich vznik v záujme využitia budovaného obrazu pre svoj politicky motivovaný prospech. Niekoľko načrnutých iniciatív a realizácií nebudovalo reálny obraz pamiatky, ale neúnavne obraz mýtický. Ak si aj odmyslíme skutočnosť, že je dodnes mimoriadne problematické vyhodnotiť už samotný reálny historický rozmer zmieňovaných osobností – Pribinu, solúnskych bratov, Svätopluka –, musíme pomenúvanie ich činov, nezaznamenaných v písomných prameňoch, a rovnako označovanie miest, na ktorých sa mali udiť, na teraz považovať za predčasné.⁸¹

¹ BUDAY, Peter. Obnova „Pribinovo kostola“ na Nitrianskom hrade v rokoch 1931 až 1933. In *Monument revue*, 2, 2013, č. 1, s. 2-7.

² Zmienka sa nachádza v spise *O obrátení Bavorov a Korutáncov na vieru asi z roku 871*. K interpretácii prameňa pozri napr. STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Budmerice, 2016, s. 117 a nasl.

³ Dobový odhad posvätenia Pribinovo kostola sa vo všeobecnosti kládol do rozmedzia rokov 830 – 836. Oslavy sa preto symbolicky pripravovali na rok 833. Napr. MEŠTANČÍK, Ján. Ranný vek Slovákov a Pribina. In *Slnce nad Nitrou. Pribinove slávnosti 833 – 1933. Príručka na usporiadanie slávností z príležitosti 1100-ročnej pamiatky založenia prvého kresťanského chrámu slovenským kniežatom Pribinom v Nitre*. Trnava, 1933, s. 24.

⁴ BUDAY, 2013, ref. 1, s. 5-6.

⁵ BUDAY, 2013, ref. 1, s. 6.

⁶ Bližšie: BÖHM, Jaroslav – MENCL, Václav. Výzkum na hrade nitrianském 1930 – 1931. In *Památky archeologické*, nový rad 1, 1931, diel 37, č. 2-3, s. 64-79.

⁷ BUDAY, 2013, ref. 1, s. 6-7; CIULISOVÁ, Ingrid. *Historizmus a moderna v pamiatkovej ochrane. Obnova stredovekej cirkevnej architektúry Slovenska*. Bratislava, 2000, s. 174-181.

⁸ HODÁL, Juraj. *Kostol kniežata Privinu v Nitre. 830 – 1930*. Nitra : Výbor cirkevno-národných slávností, 1930; HODÁL, Juraj. *Kostol Privinov v Nitre v pracom svetle. K Pribinovým oslavám v Nitre*. Nitra, 1933.

⁹ HODÁL, 1933, ref. 8, s. 7.

¹⁰ HODÁL, 1933, ref. 8, s. 5.

¹¹ HODÁL, J. *Prehľad dejín slovenského kniežatstva počas moravského nadvlády*. Trnava, 1926 (ed. Knižnica kultúry, zv. 2, odtlačok z periodika *Kultúra*).

¹² Príspevok Juraja Hodála *Knieža Privina a jeho kostol v Nitre* sa objavil medzi dvoma príspevkami Václava Mencla *Stavobný vývoj Nitrianskeho hradu za stredoveku a Najstaršie zachovalé kostoly na Slovensku*. Pozri *Katolícke Slovensko 833 – 1933. Na pamiatku 1100 ročného jubilea blaženého zvestovania Kristovej viery nášmu národu slovenskému, keď založil prvý kresťanskú svätýňu slovenský knieža Pribina v Nitre*. Trnava, 1933, s. 407-443.

¹³ Pozri: EISNER, Ján et al. *Nitra – dejiny a umenie nitrianskeho zámku. Na pamiatku kniežata Pribinu*. Trnava, 1933.

¹⁴ WAGNER, Vladimír. O Pribinovom kostole v Nitre. In *Slovenské pohľady*, 49, 1933, č. 7-8, s. 471-473.

¹⁵ HRUŠOVSKÝ, František. Knieža Pribina. In *Slovenské pohľady*, 49, 1933, č. 7-8, s. 466.

¹⁶ *Slnce nad Nitrou. Príručka na usporiadanie slávností pri príležitosti 1100 ročnej pamiatky založenia prvého kresťanského chrámu slovenským kniežatom Pribinom v Nitre 833 – 1933*. Trnava, 1933.

¹⁷ *Slnce nad Nitrou...*, ref. 16, s. 57-58.

¹⁸ Už pri príležitosti 1100. výročia narodenia sv. Cyrila, oslavovaného v roku 1927, vytvoril obraz *Sv. Metod pri Pribinovom chráme* maliar František Gyurkovič. Podoba chrámu je identická s Kaplnkou sv. Emeráma.

¹⁹ Plagát bol uverejnený v publikácii *Katolícke Slovensko 833 – 1933*, ref. 12, s. 405.

²⁰ BUDAY, 2013, ref. 1.

²¹ NOVÁK, Juraj – PROČKA, Richard E. *Architektúra 20. storočia v Nitre. Stav poznania*. Krakov, 2016, s. 109-110; pozri tiež CŇOVÁ, Ilona – GAJDOŠOVÁ, Ingrid – LACKOVÁ, Desana (ed.). *Vitráže na Slovensku*. Bratislava, 2006, s. 39, 56, 111, 119.

²² Náčrt Fullovej figurálnej vitráže pre loď kaplnky bola uverejnená v kolektívnej monografii *Nitra – dejiny a umenie...*, ref. 13, na predsádke. Dokumenty k vzniku vitráží sú uložené v Archíve Nitrianskeho biskupstva (ďalej Archív NB), fond Acta Curiae Episcopalis, kartón 2/I, zložka Ecclae Cathedralis, reparaciones 1932 – 1933; por. BUDAY, 2013, ref. 1, s. 6-7.

²³ Realizovanú vitráž dnes dokumentuje náčres jej časti uložený v Galérii Ľudovíta Fullu (inv. č. KD 3) a fotografia detailu z roku 1933, uchovávaná v Archíve PÚ SR, č. neg. 21.152 (popis: Kaplnka, Okno – reprodukcia Fulla). – K poškodeniu vitráže pozri napr. BELÁS, Ladislav. *Ikonografia sv. Svorada a Benedikta*. In MARSINA, Richard (ed.). *Skalka pri Trenčíne. Miesto legiend a púti. Zborník z vlastivedného seminára 23. mája 1996*. Trenčín, 1997, s. 70-72, 89. Fullova vitráž s figurálnym námetom bola v Kaplnke sv. Emeráma obnovená v roku 2001, nie však verným spôsobom. Vitráž podľa pôvodného nitrianskeho návrhu vyhotovili v roku 1964 pre farský kostol v Ružomberku (kompozícia zobrazuje siluetu Nitrianskeho hradu a dopĺňa ju nápis *Nitra 933 – 1933*).

²⁴ HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter. Reflexia cyrilo-metodskej tradície v slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí. In JUNEK, Marek (ed.). *Cyrilometodská tradície v 19. a 20. storočí, období rozkvetu i snah o umlčení*. Praha, 2013, s. 56.

²⁵ Archív výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie, osobný fond J. Koniarek, inv. č. 149, 152.

²⁶ Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky (ďalej Archív PÚ SR), fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951 (ďalej f. PO), šk. 66, Nitra – Prezídium Ministerstva školstva a národnej osvetu (ďalej Prezídium

- MšaNO), spis č. 15.302/43, 16. 1. 1943. – Zámer vybudovať v Nitre pomník Pribinovi a Svätoplukovi už v rámci Pribinových osláv v roku 1933 obsahuje tzv. Ohlas, ktorý vydal prípravný výbor osláv ako informáciu o ich význame a výzvu k spoluúčasti. Por. SIDOR, Karol – VNUK, František. *Andrej Hlinka 1864 – 1938*. Bratislava, 2008, s. 729-732.
- ²⁷ Pamiatková ochrana v rokoch 1939 – 1945 patrila do pôsobnosti Ministerstva školstva a národnej osvety, kde pracovalo pamiatkové oddelenie.
- ²⁸ Archív PÚ SR, f. PO, šk. 66, Nitra – Prezídium MšaNO, spis č. 17.037/44, žiadosť Kuratória Pribinovho fondu o udelenie podpory z MšaNO, 12. 6. 1944.
- ²⁹ Ref. 26.
- ³⁰ Ref. 28.
- ³¹ Archív PÚ SR, f. PO, šk. 66, Nitra – Prezídium MšaNO, spis č. 15.302/43, žiadosť Ministerstvu financií o povolenie poskytnúť finančnú podporu Kuratóriu Pribinovho fondu v Nitre, 10. 2. 1943; spis č. 16.299/43, Ministerstvo financií, povolenie štátneho príspevku.
- ³² CIULISOVÁ, Ingrid. Vladimír Wagner, prvý slovenský pamiatkar. In CIULISOVÁ, Ingrid. *Dejepis umenia na Slovensku. Vybrané kapitoly*. Bratislava, 2011, s. 163-164.
- ³³ Archív PÚ SR, f. PO, šk. 66, Nitra – Prezídium MŠNO, spis č. 16.299/43.
- ³⁴ WAGNER, Vladimír. *Vývin výtvarného umenia na Slovensku*. Bratislava, 1948, s. 8. – Publikácia je prepracovanou verziou staršej práce – WAGNER, Vladimír. *Dejiny výtvarného umenia na Slovensku*. Trnava, 1930, k téme rovnako s. 8.
- ³⁵ Archív PÚ SR, fond Slovenský pamiatkový ústav 1951 – 1958 (ďalej f. SPÚ), Nitra – hrad, spis č. 127/52 – list KNV v Nitre Pamiatkovému ústavu Bratislava, 10. 2. 1952 (Nitra, hrad, zriadenie okr. vlastivedného múzea).
- ³⁶ Archív PÚ SR, fond Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (ďalej f. SÚPSOP), inv. č. 393/7 – výpis zo záznamu aktívu pre štátnu pamiatkovú starostlivosť a ochranu prírody o využití hradu a horného mesta Nitra.
- ³⁷ Archív NB, fond Acta Curiae Episcopalis, kartón 2/I., zložka 298 – *Rekonštrukčné práce, superkolaudácia – základy*. – Biskup Karol Kmeťko ešte v júni 1945 vyzval Odbor pre ochranu pamiatok na Povereníctve SNR pre školstvo a osvetu poskytnúť finančný príspevok na opravu hradu. Archív PÚ SR, f. PO, šk. 66 – list Biskupského úradu, 21. 6. 1945, č. 456/45.
- ³⁸ V komisii okrem Vladimíra Wagnera ako zástupcu Slovenskej univerzity v Bratislave (dnes Univerzita Komenského) a predstaviteľov Povereníctva školstva a osvety a Archeologického ústavu zasadal aj český archeológ, akademik Jan Eisner z Karlovej univerzity v Prahe a predstaviteľia Československej akadémie vied a umení. – Archív PÚ SR, f. SPÚ, Nitra – hrad, Povereníctvo školstva a osvety Bratislava, zápisnica č. 60.779.
- ³⁹ Výskum prebiehal pod dohľadom Jána Dekana ešte v roku 1953. Archív PÚ SR, f. SÚPSOP, inv. č. 393/7 – Nitra – hrad, Investičná úloha – koncept, 1960(?); zložka č. 393/7 – Hrad v Nitre. Pohrebište pri románskom kostole pri katedrále. Dielč í investičný úkol, 1961.
- ⁴⁰ Pozri napr. CHROPOVSKÝ, Bohuslav. *Nitra. Archeologický výskum slovenských lokalít*. Nitra, 1975.
- ⁴¹ Pozri napr. BELOVIČ, J. et al. *Nitra*. Nitra, 1960, s. 23.
- ⁴² LAJOŠ, Jozef. *Nitra*. Nitra, 1965, 2. vyd., s. 11-12.
- ⁴³ Nitrianske biskupstvo prevzal po smrti biskupa Karola Kmeťka v roku 1948. Režim neumožnil jeho biskupskú vysviacku, pôsobil ako apoštolský administrátor. Pozri napr. PAŽITNÝ, Anton (ed.). *Významné osobnosti Nitra*. Nitra, 1998, s. 104-105.
- ⁴⁴ Archív PÚ SR, f. SPÚ, Povereníctvo kultúry Bratislava, č. 3812/54, Hrad v Nitre – určenie za objekt štátneho kultúrneho majetku. – K „stratégii“ preberania Nitrianskeho hradu do vlastníctva štátu sa zachovala informačne cenná správa z pracovnej cesty Alžbety Cidlinskej z apríla 1954. Odporúčala, aby sa umožnilo biskupovi zotrvať na hrade a ten odovzdať novému účelu až po jeho smrti. Nový biskup už vymenovaný byť nemal, biskupstvo mal viesť generálny vikár. Archív PÚ SR, f. SPÚ, č. 3812/54, Hrad v Nitre – určenie za objekt štátneho kultúrneho majetku, Správa z pracovnej cesty do Nitra 27. – 28. 4. 1954.
- ⁴⁵ Archív PÚ SR, fond Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave (ďalej f. KÚŠPSOP), inv. č. 393/7, spis č. 1552/65, 1. 9. 1965.
- ⁴⁶ Archív PÚ SR, f. KÚŠPSOP, inv. č. 393/7, spis č. 1552/65 – listy kanonika Jozefa Randíka, 1. 9. 1965, 24. 9. 1965, 3. 10. 1965.
- ⁴⁷ Ref. 45.
- ⁴⁸ Archív PÚ SR, f. KÚŠPSOP, inv. č. 393/7, spis č. 1552/65 – list kanonika Jozefa Randíka, 23. 2. 1966.
- ⁴⁹ Archív PÚ SR, f. KÚŠPSOP, inv. č. 393/7, list č. 157/66 – Ideový program na maľbu Pribinovho kostola v Nitre.
- ⁵⁰ Archív PÚ SR, f. SÚPSOP, Nitra – hrad, spis č. 1243/1966-II. – Nitra, výmaľba Pribinovho kostola, Postúpenie listu na priame vybavenie Krajským strediskom štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 17. 5. 1966; Archív PÚ SR, f. KÚŠPSOP, inv. č. 393/7, spis č. 804/66.
- ⁵¹ Ref. 50.
- ⁵² Archív PÚ SR, f. KÚŠPSOP, inv. č. 393/7, spis č. 804/66 – Vyjadrenie Krajského strediska ŠPSOP na zaslané fotografie nákresov obrazov, 11. 8. 1966.
- ⁵³ Archív PÚ SR, f. KÚŠPSOP, inv. č. 393/7, spis č. 1552/65 – odpoveď Krajského strediska ŠPSOP, 20. 9. 1965.
- ⁵⁴ Archív PÚ SR, f. KSŠPSOP, inv. č. 393/7, spis č. 157/66 – 268/66 – uzáver po prehliadke „Pribinovho kostola“, 18. 2. 1966.
- ⁵⁵ BUDAY, 2013, ref. 1, s. 7, ref. 42 s odkazom na ANB, fond Acta Curiae Episcopalis, kartóny 2/I; 2/II.
- ⁵⁶ Ref. 22.
- ⁵⁷ Archív PÚ SR, f. KÚŠPSOP, inv. č. 393/7, spis č. 804/66 – odpoveď Krajského strediska ŠPSOP na predložené fotografie nákresov obrazov pre Kaplnku sv. Emeráma, 11. 8. 1966.
- ⁵⁸ Archív PÚ SR, f. SÚPSOP, inv. č. Nitra – hrad. Katedrálly chrám, vec č. 3645/69-II., Kaplnka sv. Emmerama – odstránenie nevhodných častí interiéru.
- ⁵⁹ Ján Pástor od roku 1965 bol generálnym vikárom apoštolského administrátora Eduarda Nécsey. Po jeho smrti (1968) kapitulný vikár, 1973 vymenovaný a vysvätený za nitrianskeho biskupa. Pozri napr. PAŽITNÝ, 1998, ref. 43, s. 112-113.
- ⁶⁰ K Ambrušovej vitrážam pozri CÓNOVÁ – GAJDOŠOVÁ – LACKOVÁ, 2006, ref. 22, s. 42, 120; pozri aj PIATROVÁ, Alena. *Výtvarné umenie v liturgickom priestore na Slovensku v rokoch 1945 – 1989* [dizertačná práca]. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2009, s. 190-191.
- ⁶¹ Ich abstraktné riešenie vychádzalo z umiestnenia za oltárom, kde ich takmer nebolo vidieť a tvorili len farebnú svetelnú kulisu oltárnej architektúre. Bočné okná sú v presbytériu relatívne viditeľné ako celok, keďže stoja po bokoch barokového oltára.
- ⁶² *Katolícke noviny*, 85, 12. júl 1970, č. 27, s. 3.
- ⁶³ Porovnaj MARSINA, Richard. Cyrilo-metodská tradícia na Slovensku. In *Studia historica Tyrnaviensia*, V, 2004, s. 34-35; HETÉNYI – IVANIČ, 2013, ref. 24, s. 59-60.
- ⁶⁴ VANĚČEK, Václav. Stát Moravanů, Velkomoravská říše. In BÖHM, Jaroslav et al. *Velká Morava – Tisíciletá tradice státu a kultury*, Praha, 1963, s. 37.
- ⁶⁵ BÖHM, Jaroslav. Úvod. In BÖHM, 1963, ref. 64, s. 5-11.
- ⁶⁶ Archív Krajského pamiatkového úradu Nitra (ďalej Archív KPÚ Nitra), sign. T-101, Nitra – hrad, národná kultúrna pamiatka. Zámer obnovy pamiatky.
- ⁶⁷ Pozri Archív PÚ SR, f. SÚPSOP, inv. č. Nitra – hrad, 1981 – 1990.
- ⁶⁸ Archív KPÚ Nitra, sign. T-564, Vyhlásenie MPR v Nitre, uznesenie vlády SSR z 21. 1. 1981 č. 21.
- ⁶⁹ MARSINA, 2004, ref. 63, s. 34-35; HETÉNYI – IVANIČ, 2013, ref. 24, s. 60.
- ⁷⁰ MARSINA, Richard. *Metodov boj*. Bratislava : Obzor, 1985; KUČERA, Matúš. *Postavy veľkomoravskej histórie*. Martin : Osveta, 1986.
- ⁷¹ Informácie z archívnych materiálov Odboru kultúry Mestského úradu Nitra podala Mgr. Iveta Žitňanová, referentka pre pamätihodnosti, 10. 1. 2017.
- ⁷² Ref. 71.
- ⁷³ Ref. 71.
- ⁷⁴ Odovzdané objednávateľovi mali byť podľa zmluvy nasledujúci rok. Ref. 71.
- ⁷⁵ Archív PÚ SR, fond Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti v Bratislave (ďalej f. ŠÚPS), Nitra – hrad NKP 1988, spis č. 3236/87, Stanovisko k návrhu riešenia umiestnenia pamätníka kniežaťa Pribinu v MPR Nitra.
- ⁷⁶ Archív PÚ SR, f. ŠÚPS, Nitra – hrad NKP 1988, spis č. 131/87, Záznam z prerokovania PÚ „Námestie Slovenskej vzájomnosti a Pomník kniežaťa Pribinu v Nitre“, konaného na KÚŠPSOP v Bratislave dňa 14. januára 1988.
- ⁷⁷ FUSEK, Gabriel – CHROPOVSKÝ, Bohuslav. Obnovený výskum Nitrianskeho hradu. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1988*. Nitra, 1990, s. 66-67.
- ⁷⁸ Pozri Archív PÚ SR, f. KÚŠPSOP, Súsošie Solúnski bratia, 1986 – 1991.
- ⁷⁹ KOLNÍK, Titus. Solúnski bratia pod hradom. In ČERVENÁK, Andrej (ed.). *Almanach Nitra 2000*. Nitra, 2000, s. 267.
- ⁸⁰ BEDNÁR, Peter. Počiatky Nitrianskeho hradu. In JUDÁK, Viliam – BEDNÁR, Peter – MEDVECKÝ, Jozef (ed.). *Kolíška kresťanstva na Slovensku. Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emeráma v premenách času*. Bratislava, 2011, s. 114-121.
- ⁸¹ K problematike mýtizácie v slovenských dejinách vyšla publikácia KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva (ed.). *Mýty naše slovenské*. Bratislava, 2005; 2. vyd. 2013 (autorom kapitoly o mýtizácii postáv Pribinu, sv. Cyrila, Metoda a Svätopluka je Vladimír Turčan, o mýtizácii Nitra ako dejiska udalostí spájaných s týmito osobnosťami Juraj Zajonc).

Historické pamiatky v Rumanovej

MICHAELA KALINOVÁ
ĽUBICA SZERDOVÁ-VELASOVÁ
HENRIETA ŽAŽOVÁ

V obci Rumanová (okr. Nitra) je do zoznamu národných kultúrnych pamiatok zapísaný len hrob s náhrobkom dvoch obetí robotníckej demonštrácie z roku 1920. Staršie pamiatky v obci – kaštieľ či kaplnka, ktoré sú objektom nášho záujmu, nie sú zákonom chránené a neboli predmetom dôkladného pamiatkového výskumu. Na základe historických dokumentov sa podarilo rekonštruovať stavebný vývoj kaštieľa, i určiť jeho majiteľov. Podobne vďaka zachovaným archívnym písomným dokumentom i kartografickým prameňom sa spresnili údaje o sakrálnych stavbách v Rumanovej.¹

Kaštieľ s barokovo-klasicistickou úpravou fasád, nádvorím a pôvodnou bránou na kresbe Artura Heyera z konca 19. storočia. Zdroj: Magyarországi vármegyék és városai. Nyitra vármegyé.

Kaštieľ v Rumanovej sa prvýkrát spomína v roku 1663.² Presný čas výstavby kaštieľa nepoznáme, pravdepodobne vznikol rozšírením šľachtickej kúrie rodu Čúziocov (Csúzi). V roku 1618 sa delili majetky po Petrovi Čúzim a tu sa spomína aj *dom, resp. šľachtická kúria na majetku v Rumanovej so sýpkou, záhradou, rybníkom s okolím kúrie ako aj s druhou záhradou, t. j. ovocným sadom*.³ V 16. – 17. storočí malo majetkové podiely v obci niekoľko šľachtických rodín ako Farkašovci (Farkas), Čúziovci, Šarkaniovci (Sarkányi), Szentpéteriovci (Szentpétery), Fejérváriovci (Fejérváry), Rudnaiovci (Rudnay), Méreiovci (Mérey), Šándorovci (Sándor) a ďalšie. Až od druhej polovice 17. storočia sa majetková držba v Rumanovej začala zjednocovať.⁴ V roku 1694 kúpil kaštieľ vo veľmi zlom stave s ďalšími majetkami v Rumanovej František Beréni (Berényi).⁵

Františkov syn Adam Beréni dal majetok v Rumanovej do zálohu svojmu švagrovi, barónovi a generálovi Františkovi Albertovi (Adalbert) Scherzerovi, manželovi sestry Žofie. F. Scherzer sa v roku 1714 rozhodol kaštieľ prestavať a zväčšiť, o čom svedčia zachované účtovné doklady. V súpise výdavkov z roku 1714 sa uvádza výstavba kaštieľa (*aedificium Castelli Romanfalvensis*), ktorá stála 1 284 zlatých a 25 denárov.⁶ Krátko nato však umrel a jeho vdova Žofia panstvo v roku 1716 zálohovala. Rumanovské panstvo zo zálohu vykúpil manžel Žofiinej sestry Márie Anny Beréniovej – barón Juraj Andráši (Andrássy) v roku 1729 (Tab. 1).

Na žiadosť baróna Juraja Andrášiho s prídomkom z rumunského Csíkszentkirály (dn. Sâncrăieni, neskôr Andráši z Krásnej Hôrky) a jeho manželky ako nových vlastníkov vykonali predstavitelia župnej správy so sídlom v Nitre osobnú prehliadku stavu budov a majetkov Rumanovského panstva, ktoré odovzdával František Dobša. Písomné svedectvo o revízii budov a majetkov vykonanej v prítomnosti rumanovského richtára Ondreja Surkoša a členov obecnej

rady Juraja Povalača, Juraja Koteru a Štefana Zajaca bolo vydané 21. júna 1729 a podpísal ho slúžny Nitrianskej stolice Ján Dávid a prisázný Michal Grajčar.⁷ Podľa tohto popisu mal rezidenčný dom, resp. murovaný kaštieľ, dve podlažia – prízemie a poschodie, teda bol jednoposchodový so šindľovou strechou, hoci táto bola už dosť poškodená. Vo vnútri bola zaklenutá predsieň (*atrium*), z ktorej sa po schodoch vystupovalo na poschodie. Tiež tu bola jedna izba, ku ktorej bola pripojená komora a ďalšie dve izby. Z druhej predsieni sa vchádzalo do kuchyne a boli tu umiestnené aj dvere, ktoré viedli do väzenia. Potom nasledovala izba, v ktorej sa nachádzala pec so zelených kachlíc. Táto pec bola už stará a dlhý čas neopravovaná. V štyroch izbách sa nachádzali vitrážové okná, z ktorých tri boli poškodené, najmä ich kovové háčiky na zatváranie (ľudovo nazývané maďarsky *pant vasacska*, železná obruč). Sieť z kovových plátov, do ktorej sa vsádzali sklenené terčíky (tieto boli len z číreho skla, nie umelecky maľované), bola stále v dobrom stave. Ostatné tri miestnosti – komory, mali sedem okien, no neboli zasklené. Dvere v izbách a komorách sa uzatvárali na závoru, ich kovové konštrukcie si však vyžadovali opravu. Rovnako aj samotné dvere boli vekom dosť poškodené. Nakoniec sa z predsieni na prízemí dalo dostať do pivničných priestorov cez dvojkrídlové dvere.

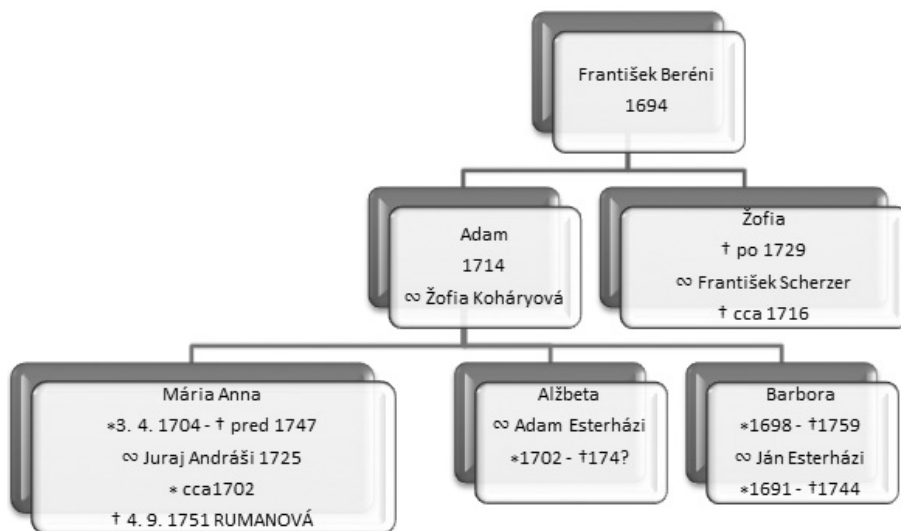
Na hornom podlaží bolo spolu s predsieňou päť miestností. Nachádzalo sa tu štrnásť okien, z ktorých dve boli v predsieni, tretie pri schodisku, neboli však zasklené. Všetky ostatné boli vitrážové, ale chýbali im kovové háčiky, ktoré boli poodlamované. Dverí na tomto poschodí bolo sedem, pričom dvojce slúžili na vstup na toalety, ktoré boli označené ako „tajné miesta“ (*loca secreta*). Ďalšie dvojce dverí boli poškodené, pričom jedny dvere viedli do predsieni a druhé si už vyžadovali podperu. Dvere sa aj tu uzatvárali na závo-

ru, ale chýbala zámka na kľúč. Osenia poškodené neboli, hoci závory áno a ani na štyroch ďalších dverách neboli zámky na kľúč. Boli tu štyri izby a vo všetkých sa nachádzali pece. Dve z týchto pecí boli vyrobené zo špeciálneho materiálu a boli označené ako diela Hamburgčanov (*laboris Hamburgici*), ktorých súčasti sa zdali byť ako nové, neboli opotrebované ani zašlé časom. Dve predsiene, hoci vyzerali viac staro ako novo, boli v primeranom stave. Jedna predsieň bola vymalovaná zelenou farbou, druhá na žltu. Keďže kaštieľ mal strechu rozdelenú na dve časti, stredom sa tiahli dva staré žlaby, z ktorých jeden bol prasknutý a nikto ho neopravoval. Podrobne boli popísané aj ostatné stavby na panstve.⁸

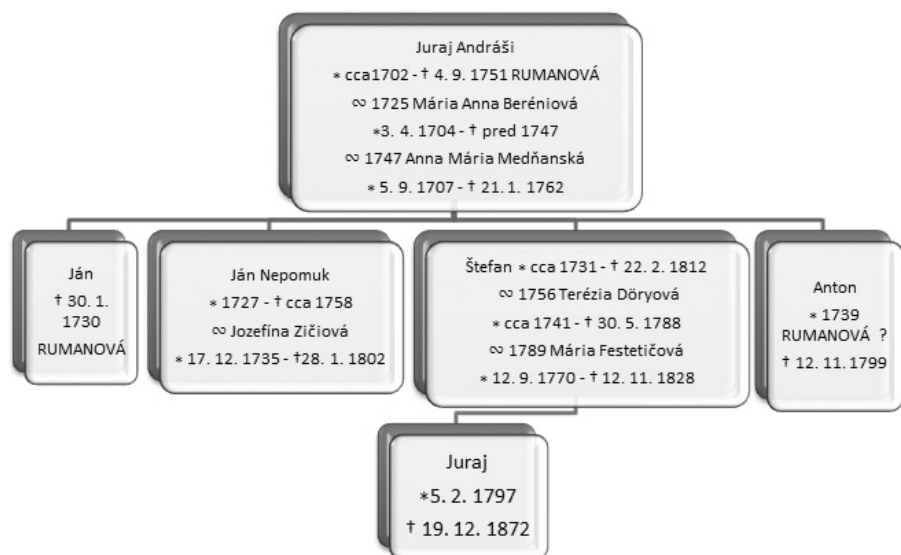
Vzhľadom na to, že Juraj Andrášičasto, je logické, že kaštieľ dal v 30. rokoch 18. storočia zrenovovať a rozšíriť o ďalšie priestory. V roku 1742 tu bola vybudovaná aj súkromná kaplnka.⁹ Z neskoršieho popisu vyplýva, že ide pravdepodobne o poslednú miestnosť na juhozápadnej fasáde kaštieľa.¹⁰ Kaštieľ týmito prístavbami nadobudol súčasný rozsah. O tom, že išlo o rezidenciu luxusnejšieho charakteru, svedčí aj použitie klasickej vitráže pre výplň okenných otvorov pomocou sklenených terčikov, a to aj na vedľajšej budove pre služobníctvo či vybudované toalety na poschodí, kde sa nachádzali miestnosti obývané majiteľmi.

Juraj Andrášič umrel 4. septembra 1751 v Rumanovej.¹¹ Z jeho manželstva s barónkou Máriou Annou Beréniovou sa narodil aj syn Ján, ktorý umrel v kaštieli v Rumanovej v detskom veku 30. januára 1730 o jednej hodine poobede. Pochovaný bol do krypty vo farskom Kostole sv. Imricha v Bábě. Ďalší syn Juraja Andrášičiho sa volal Ján Nepomuk a zdedil všetky majetky v Rumanovej podľa otcovho testamentu. Oženil sa s grófkou Jozefínou Zičiovou (Zichy), pochádzajúcou zo susedného Bábú. Jeho manželstvo však zostalo bezdetné. Zomrel totiž mladý, krátko po sobáší, niekedy okolo roku 1758. Pokračovanie rodu zabezpečil len Jurajov syn Štefan (Tab. 2), tajný kráľovský radca, ktorý sa zdržiaval najmä v Košiciach a Biharskej stolici, kde pôsobil ako hlavný župan. V roku 1766 bol za zásluhy povýšený do grófskeho stavu. Ďalší syn Anton, jezuita a neskorší rožňavský biskup, sa podľa genealogickej literatúry mal narodiť práve v Rumanovej, čo však zachované matriky farnosti Malý Báb nepotvrdzujú.¹²

Vdova Jána Nepomuka Andrášičiho Jozefína Zičiová sa rozhodla v roku 1759 majetky v Rumanovej vráťane kaštieľa zálohovať na dobu neurčitú grófovi Imrichovi Gabrielovi Esterházi (Esterházy) (1689 – 1763), vtedajšiemu nitrianskemu sídelnému biskupovi. Je pravdepodobné, že Rumanovú

Tab. 1. Členovia rodu Beréniovcov z Karancsberényu so vzťahmi k Rumanovej

Tab. 2. Členovia rodu Andrášičovcov z Krásnej Hôrky so vzťahmi k Rumanovej

si vybral pre jej polohu neďaleko Nitry. Ďalším dôvodom mohla byť skutočnosť, že Esterháziovci mali príbuzenské väzby s pôvodnými majiteľmi rumanovského panstva – Beréniovcami. Sestry barónky Márie Anny Beréniovej, ktorá bola manželkou Juraja Andrášičiho, boli vydaté za členov Esterháziovského rodu (Tab. 1). Biskup Imrich Gabriel Esterházi odkázal svoj majetok v Rumanovej synovi Jána Esterháziho a Barbory Beréniovej, generálovi grófovi Imrichovi Esterházi (Tab. 3). Biskup Imrich a Ján Esterházi boli právnicami Daniela Esterháziho (1585 – 1634), zakladateľa česnej línie rodu Esterháziovcov. Generál Imrich Esterházi bol majiteľom panstva v rokoch 1763 – 1792, ale v Rumanovej sa nezdržiaval. Po jeho smrti pripadla Rumanová synovi Jozefovi Esterházi, ktorý v rokoch 1799 – 1821 vykonával funkciu zemplínskeho župana. Predtým bol menovaný za cisársko-kráľovského komorníka, radcu miestodržiteľskej rady a referenta uhorskej kancelárie.¹³

Už po prevzatí panstva sa Jozef Esterházi rozhodol vykonať úpravy na kaštieli a v jeho okolí, aby sa tu mohol zdržiavať dlhodobejšie a tráviť tu čas v priestoroch hodných jeho postavenia. Z tohto dôvodu bola budova kaštieľa asi

Tab. 3. Členovia rodu Esterházióvcov z Galanty so vzťahmi k Rumanovej

v rokoch 1794 – 1795 prestavaná,¹⁴ keď boli fasády kaštieľa zjednotené a upravené v barokovo-klasicistickom štýle. Pristavená bola aj stĺpová predsieň pred hlavným vstupom do kaštieľa – portikus s balkónom. V roku 1793 sa z vôle a na návrh grófa Jozefa Esterháziho uskutočnila prehliadka kaštieľa a k nemu patriacich budov a priestorov slúžiacich rodine vrátane stajní, prístreší pre vozy, skladov a pod. Stav budov osobne prehliadal na žiadosť grófa špeciálne pozvaný hlavný majster staviteľstva v Bratislave, Juraj Karol Zillack.¹⁵ Narodil sa v roku 1746 v Ďábliciach pri Prahe. Mal nadanie na matematiku a geometriu, študoval za staviteľa. Po štúdiu sa rozhodol usadiť sa v Bratislave, kde bol v roku 1773 prijatý za mešťana. O rok neskôr sa tu oženil s Annou Máriou Reisingerovou, s ktorou mali 11 detí. V otcových šľapajach kráčal syn Juraj, ktorý pôsobil tiež ako staviteľ. V Bratislave Juraj Karol Zillack postavil vlastný meštiansky dom, ktorý sa stal aj sídlom prvej bratislavskej slobodomurárskej lóže nazvanej Mlčanlivosť a pôsobil v nej ako ceremoniár. Umrel 5. februára 1801 a pochovaný je v Bratislave.¹⁶

Náhrobok grófa Jozefa Esterháziho (1760 – 1830). Foto: Peter Vince.

Dodnes sa zachovalo niekoľko plánov budov a pôdorysov Juraja Karola Zillacka. Bol však len staviteľ, nie architekt, budovy neprojektoval, iba zakreslil plány a realizoval ich prestavbu, obnovu alebo výstavbu. V Bratislave okrem vlastného domu vybudoval meštianske domy na dnešnom Rudnayovom námestí pri Dóme sv. Martina,¹⁷ v Trnave zakreslil pôdorysy a priečelia budov univerzitného komplexu.¹⁸ Dosiaľ sa nepodarilo zistiť, či spolupracoval na prestavbe kaštieľa v Rumanovej a vyhotovil jeho plány a pôdorysy.

O predpokladanej prestavbe v rokoch 1794 – 1795 sa dozvedáme z ocenenia stavieb na panstve, ktoré bolo vyhotovené v roku 1830 a kde sa uvádza, že kaštieľ bol postavený asi pred 35-timi rokmi, teda okolo roku 1795.¹⁹ Gróf Jozef Esterházi sa v kaštieli v Rumanovej po jeho prestavbe, keď už vyhovoval nárokom na reprezentatívne a luxusné bydlie pre člena jedného z najvýznamnejších uhorských rodov, iste zdržiaval častejšie. Pravdepodobne on bol aj iniciátorom vybudovania anglickej záhrady. Na mape prvého vojenského mapovania z rokov 1782 – 1784 parková úprava kaštieľského areálu neexistovala. Vybudované chodníky a obnovený rybník sú zjavné až na mape druhého vojenského mapovania z roku 1839.²⁰ V písomných prameňoch prvá, dosiaľ známa zmienka pochádza z roku 1830 a uvádza sa maďarsky *angoly kert* [anglická záhrada].²¹ Samozrejme záhrady obklopovali kaštieľ aj v minulosti. V roku 1618 sa spomína šľachtická kúria Čúzióvcov, ktorá tvorí pravdepodobne najstaršie jadro kaštieľa prestavaného v roku 1714, spolu so záhradou, rybníkom a ovocným sadom.²² V dohode o predaji rumanovského majetku Mateja Beňovského barónovi Františkovi Berénimu sa v roku 1694 menujú aj záhrady, ovocné sady, rybníky a všetko príslušenstvo.²³ Počas revízie novonadobudnutého rumanovského panstva Andrášiovcami v roku 1729 sa v blízkosti kaštieľa popisuje záhrada aj dom záhradníka. Rybník bol v tomto čase vyschnutý.²⁴ Je možné, že už v tomto období okrem úžitkovej záhrady (zeleninovej, bylinkovej) a ovocného sadu mohla byť pri kaštieli aj okrasná záhrada. Jozef Esterházi po prestavbe kaštieľa v barokovo-klasicistickom štýle dal na konci 18. storočia alebo v 19. storočí upraviť okolie vybudovaním anglického parku a vysadiť cudzokrajné dreviny spomínané v popise z roku 1830.²⁵

Jozef Esterházi umrel v Rumanovej vo veku 70. rokov dňa 19. februára 1830. V odbornej literatúre sa vyskytujú aj odlišné dátumy úmrtia, ale záznam v matrike potvrdzuje pravdivosť dátumu úmrtia uvádzaného i na náhrobku.²⁶ Jeho syn gróf Jozef Esterházi ml. (1799 – 1879), ktorý tiež býval v Rumanovej, kde umrela jeho dcéra Mária dňa 7. augusta 1833 vo veku 7 rokov,²⁷ dal na miestnom cintoríne nad hrobom svojho otca vybudovať umelecky hodnotný klasicistický náhrobok. Má formu kamennej mohyly s plytkou sedlovou strieškou, na ktorej je osadený kubusový masív zavŕšený menšími segmentmi štítov doplnených v nárožiach dominujúcimi akrotériami. V strede nad kubusom je na nízkom stupňovitom podstavci umiestnená amforovitá váza dekorovaná klasovými motívmi a voľne prekrytá splyvajúcou drapériou. Kubusová hmota pomníka je členená rustikou, na čelnej strane s obdĺžnikovým vpadnutým zrkadlom nesúcim nápis: SZÜLETETT MDCCCLX. NOV: XI/ MEGHALT. MDCCCXXX. FEBR: XIX, v preklade: Narodil sa 11. novembra 1760, umrel 19. februára 1830. Pod ním sú dve prekrížené horiace fakle s plameňom smerovaným nadol. Z bočných strán kubusu sú obdĺžnikové nápisové tabule zavŕšené profilovanou rímou a zospodu po stranách dekorované

kvapkami. Len na jednej z tabúl sa čiastočne zachoval trojriadkový nápis: S.../[IF]JABB. G[RÓF ESTE]RHÁZY JOZSEF/FIÚI. SZERETETE. EMELE. V preklade: Zo synovskej lásky dal postaviť gróf Jozef Esterházi mladší. Zo zadnej strany kusu je erb grófa Jozefa Esterháziho. Má tvar francúzskeho štítu, v ktorom je zobrazený na štvorcípej korunke stojaci gryf, ktorý v pazúroch pravej nohy drží meč a v ľavej tri ruže. Pod štítom je zavesená stuha s krížom a završuje ho deväťcípá grófska korunka. Pomník je obohaný pôvodnou jednoduchou kovanou mrežou. Náhrobok predstavuje hodnotné umelecké dielo, v ktorom sa odráža bohatosť dobovej pohrebnej symboliky (napr. obilie, amfora, fakle) v duchu aktuálnych slohových tendencií.

Ešte počas života grófa Jozefa Esterháziho st. začal v roku 1828 spor o vrátenie zálohovaného majetku Andrášiovcom. Viedli ho až do roku 1860, Jozef Esterházi ml. a Juraj Andráš (1797 – 1872), vnuk pôvodného majiteľa Juraja Andrášiho. Andrášiovci vlastnili panstvo s kaštieľom až do 20. storočia. Gróf Juraj Andráš vytvoril v roku 1867 rodový fideikomis pre svojho syna Dionýza (1835 – 1913), ktorý umrel bez dedičov. Majetky v Rumanovej boli súčasťou zverenstva ako nescudziteľný majetok členov Andrášiovského rodu. V tomto období však bolo panstvo v Rumanovej s kaštieľom dávané do prenájmu, napr. v rokoch 1861 – 1864 Šalamúnovi Engelowi, od roku 1864 do 70. rokov 19. storočia grófovi Pavlovi Séčénimu (Széchényi) (1838 – 1901), ktorý bol manželom Alžbety Andrášiovej (1840 – 1926), dcéry Juraja Andrášiho, neskôr Ernestovi Szandtnerovi a jeho synovi a i.²⁸

Po prevode kaštieľa do opätovného vlastníctva Andrášiovcov bol vyhotovený zoznam zariadenia, ktorý ostal v Rumanovej po odchode Esterháziovcov. Dozvedáme sa z neho, že jedna hostovská izba bola pomenovaná ako Andrášiho izba (*Andrássy nevű szoba*), ďalšia spoločenská miestnosť ako modrá izba (*Kék szoba*), ďalej tu bol kabinet a malý kabinet, jedáleň, obývacia hala, spálňa, izba mladšieho grófa, štyri hostovské izby, izba komorných, predizba, predsieň a šatník. Na poschodí bolo teda 12 izieb, 2 kabinety a 1 predizba, na prízemí sa nachádzali dve kuchyne, tri komory, izba sluhy, kľučiarke, kuchárky, veľká izba pre čelad' a druhá predsieň pred ňou, izba správcu (*ispán szoba*) a miestnosť vedľa nej, ako i dve hostovské izby. Miestnosti boli zariadené základným nábytkom – posteľami, skriňami, stolmi, stoličkami, ozdobené lustrami a pod., no chýbal riad, posteľná bielizeň, obrusy, uteráky atď. Hodnota zariadenia v 20 izbách, 2 kabinetoch, 1 predizbe, 3 komorách a 2 kuchyniach predstavovala 1 137 zlatých a 80 denárov.²⁹ Bol vyhotovený aj druhý inventár, v ktorom je nepatrne odlišné funkčné označenie miestností so zoznamom a počtom jednotlivých kusov zariadenia po Esterháziovcoch aj s ich hodnotou a poznámkou, či ostali v kaštieli v Rumanovej alebo si ich Andrášiovci dali odvieŕť inam. Na poschodí sa nachádzali tieto izby s oknami do záhrady: izba komornej, grófova izba, spálňa, grófkina izba, jedáleň, prijímacia miestnosť, malý kabinet prístupný z prijímacej miestnosti, do ktorej sa vchádzalo z predsiene. Z predsiene boli prístupné priestory s oknami do dvora: štyri hostovské izby, izba fíškála (*fiscalis szobája*), izba mladšieho grófa. Na poschodí bolo spolu v dvoch traktoch 12 izieb a zariadenie v týchto izbách spolu s nábytkom v uzamknutej chodbe pred jedálňou malo hodnotu 550 zlatých. Z predsiene viedli dvere na balkón, ktorý bolo možné v lete zatieniť ochrannou pohyblivou strieškou typu markízy. Na prízemí sa nachádzali dve izby správcu (*ispány szobája*), kancelária, hostovská izba, izba sluhy, veľká

Uličná fasáda kaštieľa v Rumanovej okolo roku 1895. Zdroj: www.fortepan.hu.

Pohľad na kaštieľ z parku okolo roku 1895. Zdroj: www.fortepan.hu.

izba pre čelad', izba kuchárky, kľučiarke, štyri komory a veľká kuchyňa. Hodnota nábytku na prízemí v ôsmich izbách (okrem komôr a kuchyne) bola odhadnutá na 100 zlatých. Spolu sa tu nachádzalo 20 izieb, 4 komory, kuchyňa, veľká vína pivnica a zvlášť situovaná drevená pivnica.³⁰

Po doplnení interiéru rumanovského kaštieľa mobiliárom, prikrývkami, vankúšmi, porcelánovým a skleneným riadom, textíliami bol 2. novembra 1861 vyhotovený nový inventár. Andrášiovci po prevzatí kaštieľa zmenili funkčné využitie niektorých priestorov, a tým sa zmenilo aj ich označenie. Okrem popisu funkcie a zariadenia priestorov je navyše pri každej položke uvedené, odkiaľ predmetný kus nábytku či zariadenia pochádza. Inventár opäť začína obytnými miestnosťami na poschodí, kde sa nachádzala predsieň, izba, malá zelená izba, modrá izba, jedáleň s veľkým lustrom, obývacia sála s veľkým zrkadlom, spálňa, izba komornej, šatník, tri izby, izba nazývaná ako izba mladšieho grófa (*ifjú Gróf szobája*). Na prízemí, začínajúc popis od ulice, boli dve izby, kancelária, malá hostovská izba, izba služobníctva, malá kuchyňa; idúc z predsiene doprava sa nachádzala jedna izba, malá potravinová komora, druhá predsieň, izba sluhov, veľká kuchyňa, izba kuchárky, kľučiarke, veľká komora na uskladňovanie potravín, práčovňa. Podrobne boli zapísané aj textílie v šatníku, kde mnohé obrusy a prikrývky boli vyšíte monogramom grófky Františky Andrášiovej (1814 – 1871) – F. A., manželky Juraja Andrášiho, rodenej Königsegg-Aulendorf. Podľa inventára viseli v kaštieli až tri obrazy v pozlátých rámoch s portrétom Juraja Andrášiho v mladom veku. Inventarizovaný bol aj riad, sklo a porcelán.³¹

Obr. 5. Hlavná fasáda v roku 1930. Zdroj: archív Olgy Loveckej.

Obr. 6. Časť dvora a kaštieľ v roku 1932. Zdroj: archív Olgy Loveckej.

Kaštieľ si však vyžadoval opäť obnovu a rekonštrukciu. Keď sa nájomcom stal Pavol Sécení, na rok 1864 plánoval opravy na škridllovej streche, ktorej drevená konštrukcia bola poškodená a v budúcnosti sa navrhovalo vymeniť ju a osadiť nižšie. Nevyhnutné bolo aj previesť úpravy na rybníku v anglickej záhrade, na murovanom plote okolo záhrad, na budove mlyna, poľovníckej chatky, dome lesníka (predtým tu bývalo služobníctvo), bývalom dome záhradníka, ktorý slúžil ako práčovňa, tiež na kovárskej vyhni a maštali pre dobytok.³² Rekonštrukcie prebiehali aj v nasledujúcom roku, keď tesársky majster Franz Cillirt predložil správcovi Andrášiovcov účty vo výške 1 126 zlatých za tesárske, murárske, zámočnicke, sklenárske, stolárske a natieračské práce, ktoré uskutočnil v kaštieli, práčovni a za materiál.³³

Obnova kaštieľa pokračovala aj v 70. rokoch 19. storočia. V roku 1871 vypracoval tesársky majster Ján Tomaschek zo Serede stavebný rozpočet a nákres konštrukčného plánu nového krovu pokrytého škridlami, nákres a rozpočet na murárske práce súvisiace s výstavbou komínov pre grófa Andrášiho, ako aj rozpočet za nadprácu vykonanú na žiadosť grófa Pavla Séceního ako bielenie vnútorných priestorov na oboch podlažiach.³⁴ O vztýčení nového krovu svedčí aj dodnes zachované datovanie na jednom z trávov z roku 1871. Neskôr bol doplnený novými konštrukčnými prvkami v roku 1898 majstrom Jánom Leitnerom zo Serede.³⁵

Po vzniku Československej republiky boli pozemky stáročia patriace k Rumanovskému panstvu zabraté a rozparcelované v rámci prvej pozemkovej reformy. Kaštieľ s okolitým parkom bol v prenájme až do roku 1928, keď ho kúpil veľkostatkár

Maximilián Schwarcz, ktorý sa rozhodol uskutočniť na objekte kaštieľa a v parku generálnu rekonštrukciu. Podrobný rozpočet opravných a renovačných prác pripravil v roku 1931 staviteľ Imrich Sándor a architekt Ing. Ladislav Tersztyánszky z Hlohovca.

Podľa návrhu bola plánovaná obnova pivničných priestorov, na prízemí oprava múrov a klenieb, nanosenie novej omietky, vymalovanie, vyhotovenie a namontovanie nových okien a dverí so zárubňami, kladenie novej drevenej palubovej podlahy a betónovej dlažby s cementovými dlaždicami, vybúranie starých sporákov a kachlí, dodanie a namontovanie nových, úpravy na toalete. Na poschodí sa mala uskutočniť výmena okeníc, okenných rámov, mali sa namontovať nové okenné žalúzie, obnoviť zachovaná časť parketovej podlahy v štyroch miestnostiach i jedálni a do ostatných priestorov mala byť dodaná nová. Ďalej sa plánovala obnova kamenného schodiska, úprava terazzovej dlažby na chodbe a balkóne, oprava maľby na tapetách, vymalovanie interiéru, oprava trámového stropu, reparácia historických kachlí, výmena kachličiek a dlažby v dvoch kúpeľniach. Na povale sa počítalo s obnovou dlažby, výmenou krytiny, opravou trámovej konštrukcie, krovu, komínov, žlabov a rúr, a nakoniec i s novým pokrytím strechy. Fasáda kaštieľa mala byť dôkladne opravená a omietnutá vápennou maltou v prírodnom tóne. Na dvore a parku sa mala vyhlbiť nová studňa, mali byť vymenené vodovodné rúry i kanalizácia. Plánovalo sa opraviť murovaný ohradový múr, resp. poškodenú časť z pálených tehál zbúrať a vybudovať nový múr, ako aj osadiť novú vchodovú železnú bránu. V parku mal byť regulovaný potok, zhotovený nový most z dubového dreva, obnovené chodníky, orezané stromy, vysadené nové stromčeky a tráva. Podľa stavebného rozpočtu uvedené práce a nový materiál mali hodnotu 979 148 korún a 80 halierov. Bola to obrovská suma, ale opravy sa týkali celého areálu.³⁶

Maximilián Schwarcz v roku 1931 požiadal Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku v Bratislave o štátnu podporu. K žiadosti priložil aj plán a rozpočet I. Sándora a Ing. L. Tersztyánszkeho. Architekt Václav Mencl zo spomínaného štátneho referátu na ochranu pamiatok bol osobne na prehliadke kaštieľa. Vo vyjadrení k žiadosti pre Ministerstvo školstva a národnej osvety napísal, že *zámek (kaštieľ) je empírový, s rané barokným klenutím prízemím, v prvom patře s plochými stropmi; pokoje v patře sú vyčalouneny cennými tapetami z doby kolem 1800, dnes dosti zašlými a potrhányimi. Architektura budovy je průměrné ceny, nejčennější details jsou zmíněné tapety s figurálními motivy.*³⁷ Kol zámecké budovy je pěkný park, obehnaný zděným plotem, vjezd má po bocích dva pylony s empírovými vázami. Stavební stav zámku je dobrý; zdívlo až na malé výjimky suché, jen některé řemeslné práce potřebují udržovací opravy, na př. okna. Ďalej V. Mencl v prípise ministerstvu uvádza, že najdôležitejšia je oprava tapetových malieb a preloženie krytiny, pretože zatekalo. K žiadosti o subvenciu, ako bolo už uvedené, priložil vlastník aj plán, ktorý bol vrátený M. Schwarczovi. Ministerstvo žiadosť zamietlo s odôvodnením, že *jde o udržovací a adaptační práce, které nemají významu pro ochranu památek, a ostatně z připojeného plánu lze usuzovati, že památková cena objektu není zvlášť hodnotná* a navrhlo pri podaní novej žiadosti v nasledujúcom roku, aby majiteľ zaslal fotografie kaštieľa a jeho cennejších detailov.³⁸ M. Schwarcz svoju požiadavku o subvenciu v roku 1932 zopakoval, no opäť neuspel.³⁹

Nevyhnutné úpravy na objekte M. Schwarcz uskutočnil

v duchu moderny aj bez štátnej podpory. Boli vymenené okná, zábradlie schodiska, položená terazzová dlažba, upravené fasády. K Schwarczovím hosťom v kaštieli patrili známi českí umelci ako spisovateľka a herečka Olga Scheinpflugová, jej manžel, spisovateľ Karel Čapek, herci Adina Mandlová, Hugo Haas, Václav Vydra st., maliar Alfred Justitz. M. Schwarcz sa často zdržiaval v Prahe a stretával sa tu s umeleckou bohémou medzivojnového obdobia. Jeho pražskí priatelia ho navštevovali na jeho veľkostatku v Rumanovej, o čom sa zmieňujú v osobnej korešpondencii.⁴⁰

Po druhej svetovej vojne slúžila budova kaštiela na školské účely. V súčasnosti je v súkromnom vlastníctve, boli prevedené nevyhnutné úpravy, ale prestavba zostala nedokončená. Park je vo vlastníctve obce.

Na základe uvedených faktov o histórii kaštiela a parku možno poznamkať o nich podľa zachovaných písomných prameňov zhrnúť nasledovne. Súčasná budova kaštiela bola vybudovaná pravdepodobne na základoch šľachtickej kúrie Čúzirovcov, ktorej hmota je zachovaná v západnej časti. Po prvýkrát sa ako kaštieľ uvádza v roku 1663. Barón František Albert Scherzer dal v roku 1714 kaštieľ prestavať, pričom bola pristavaná chodba a susedné miestnosti smerom na východ, ako i vyriešená nová komunikácia na poschodie. Barón Juraj Andráš v 30. a 40. rokoch 18. storočia dal kaštieľ ďalej rozšíriť o priestory východným smerom a v roku 1742 vybudovať v objekte modlitebňu. Gróf Jozef Esterházi nechal v roku 1793 objekt oceniť známemu bratislavskému stavebnému majstrovi Jurajovi Karolovi Zillackovi. V nasledujúcich rokoch 1794 – 1795 boli fasády kaštiela zjednotené a barokovo-klasicisticky upravené a pristavaný portikus s balkónom. V rokoch 1784 – 1830 bolo upravené aj okolie kaštiela v štýle anglických záhrad. Ďalšia renovácia objektu sa uskutočnila v roku 1865, napr. bolo vybudované nové zábradlie balkóna a v roku 1871 prebehla výmena krovu. Plánovaná bola generálna obnova kaštiela s okolím v 30. rokoch 20. storočia v duchu moderny, keď bolo postavené nové zábradlie schodiska, terazzová dlažba, vymenené okná, v exteriéri upravené fasády. Do parku pribudli pieskocové plastiky zvierat a jeho veľká časť bola zmenená na zeleninovú záhradu. V druhej polovici 20. storočia bol kaštieľ adaptovaný na školské účely. V parku, ktorý bol devastovaný reguláciou potoka, prirodzenými náletmi, výstavbou kultúrneho domu a skládkami odpadu, bola vykonávaná len základná údržba. Posledné úpravy na kaštieli prebehli v rokoch 2010 – 2014 a revitalizácia parku v rokoch 2008 – 2010. Uvedený stavebný vývin kaštiela môžeme na základe písomných prameňov vzhľadom na nerealizovaný pamiatkový a archeologický výskum iba predpokladať, mnoho otázok je nezodpovedaných a architektonicko-historický vývoj tak naďalej zostáva v niektorých miestach nejasný.

V súčasnosti je kaštieľ dominantou obce, situovaný ako solitér v jej strede, čiastočne v krajinárskom parku, severozápadnou fasádou orientovaný do ulice. Je to dvojpodlažná, podpivničená, bloková budova obdĺžnikového pôdorysu s predsunutým portikom s balkónom v osi juhozápadnej fasády. Kaštieľ má dvojtraktovú dispozíciu, na prízemí s priečne vloženou stredovou chodbou v osi juhozápad – severovýchod, ako komunikačnej osi medzi oboma vstupmi do kaštiela – hlavným vstupom z dvora situovaným v osi hlavnej juhozápadnej fasády pod zaklenutým portikom a vstupom orientovaným do parku v osi severovýchodnej fasády. Rovnako orientovaná chodba je

Obr. 7. Interiér jednej z reprezentačných miestností kaštiela v júli 1932. Zdroj: archív Olgy Loveckej.

Obr. 8. Mobiliár v spoločenských priestoroch rumanovského kaštiela v júli 1933. Zdroj: archív Olgy Loveckej.

vložená aj za druhým vstupom z hlavnej fasády. Na poschodí má kaštieľ v juhovýchodnej časti trojtraktovú dispozíciu s pozdĺžne vloženou stredovou chodbou v osi severozápad – juhovýchod. Miestnosti v traktoch sú aditívne radené, prístupné z haly, z chodby a priečhodné navzájom. Na poschodí vytvárajú v severovýchodnom trakte enfiládu. Poschodie je prístupné trojramenným ľavotočivým schodiskom s kamenným zábradlím geometrických foriem a kamennými schodiskovými stupňami, situovaným vo vstupnej hale naľavo (severozápadne) od hlavného vstupu. Suterén je prístupný jednoramenným schodiskom zo schodiskovej haly a schodiskom v juhovýchodnej časti. Na prízemí sú miestnosti zaklenuté valenou klenbou s päťbokými výsečami, rohová, južná miestnosť (kaplnka) valenou klenbou so styčnými výsečami, priečna chodba valenou klenbou. Na poschodí majú miestnosti rovný strop. Okenné otvory majú segmentové záklenky a zošíkmené ostenia.

V miestnostiach sú zachované parkety, vnútorné okennice a obloženia okien, obloženia a krídla dverí, medziokenné mreže, kamenné šambrány kozubov z „maďarského“ mramoru a pieskovca, kúreniská – ich kamenné šambrány a kovové dvierka, liate terazzo na podeste schodiska.

Hlavná (juhozápadná) fasáda je štrnástosová, na prízemí je v strednej osi pred hlavný vstup s polkruhovým záklenkom a dvojkrídlovou výplňou predstavaný murovaný portikus nesúci balkón s narušeným balustrovým zábradlím

Kaplnka Ružencovej Panny Márie. Foto: Peter Vince.

zo 60. rokov 19. storočia, na poschodí je v strednej osi francúzske okno umožňujúce vstup na balkón. Na prízemí je v prvej osi z pravej strany (z juhu) vstup s jednokrídlovou drevenou výplňou, v druhej osi vstup do suterénu s dvojkrídlovou plechovou výplňou, v tretej osi vstup s rovným prekladom, pravouhlou kamennou profilovanou šambránou a dvojkrídlovou výplňou. Záhradná (severovýchodná) fasáda je štrnásťosová, v strednej osi prízemie so vstupom s polkruhovým záklenkom v hladkom omietkovom edikulovom ráme s trojuholníkovým frontónom. Výplň vstupu je dvojkrídlová. Sokel perforujú obdĺžnikové vetracie otvory suterénu s kamennými šambránami. Uličná (severozápadná) fasáda je štvorosová, bočná juhovýchodná fasáda je na prízemí dvojosová, na poschodí štvorosová s iluzívnym oknom v druhej osi z pravej strany. V okenných osiach sú osadené dnuotváravé okenné výplne – na prízemí dvojkrídlové štvortabuľkové, na poschodí štvorkrídlové šesťtabuľkové s pevným priečnikom. Všetky výplne okien a vstupov sú novodobé. Okenné osi prízemie aj poschodia majú maľované šambrány, na poschodí aj profilovanú podokennú rímsu. Horizontálne sú fasády členené soklom (v súčasnosti osekaným) a profilovanou korunnou rímsou. Strecha je valbová, perforovaná komínovými telesami.

Barokovo-klasicistickú úpravu fasád zachytáva pravdepodobne ešte kresba Arthura Heyera⁴¹ zo župnej monografie z konca 19. storočia⁴² a čiastočne ešte aj fotografie z dokumentácie základného výskumu z roku 1960⁴³ – fasády členil horizontálne sokel, hranolová kordónová a profilovaná korunná rímsa. Okná poschodia boli orámované hladkými omietkovými šambránami, na profilovanú podokennú rímsu sa na parapete napájali vystupujúce plastické zrkadlá. Výplne okien boli von a dnu otváravé, na poschodí s von otvárajúcimi žalúziivými okenicami, na prízemí

s medziokennou mrežou. Motív zrkadiel, len v negative, sa opakoval aj vo vlyse, vyčlenenom jednoduchou priebežnou rímsou. Piliere portika členili lizény. V druhej polovici 20. storočia odstránili architektonické členenie fasád a odvtedy sú hladké (pozri farebná slohová analýza, obálka s. 3).

Park obklopuje kaštieľ zo severovýchodnej a juhovýchodnej strany. Pravidelná parková úprava pred vstupom do kaštieľa zo stálezelených druhov drevín vo dvore už úplne zanikla, rovnako ako časť pôvodného parku s rybníkom, na ploche ktorého je dnes kúpalisko, ihrisko a oddychová zelená zóna.

Druhým najvýznamnejším architektonickým objektom v obci je Kaplnka Ružencovej Panny Márie. Rímskokatolícka cirkevná obec v Rumanovej netvorila v minulosti samostatnú farnosť, od stredoveku bola filiálkou Malého Bábu. Aj v súčasnosti je filiálkou farnosti v Bábbe. V obci sa nenachádzal dlhé obdobie ani žiaden svätostánok. Až v roku 1742 barón Juraj Andráši dal vybudovať modlitebňu (*oratorium*).⁴⁴ V zázname z prehliadky bábskej farnosti tzv. kanonickej vizitácie z roku 1755 sa uvádza, že barón Ján Nepomuk Andráši, syn Juraja Andrášiho, mal v Rumanovej súkromnú kaplnku (*privata capella*) na primeranom mieste (*in loco decenti*) a zariadenú liturgickými predmetmi. Neupresňuje sa však, kde presne sa kaplnka nachádzala.⁴⁵ Je pravdepodobné, že bola situovaná v jednej z miestností priamo v kaštieli. V stavebnom rozpočte z roku 1871 sa pri opise miestností spomína rohová miestnosť pri kaplnke (*das Eckzimmer neben der Kapelle*) a šatník nad kaplnkou (*Cabin ober der Capelle*). Zrejme tu ako kaplnku opisovali miestnosť so samostatným vchodom na juhozápadnej fasáde kaštieľa v prvej osi z juhu dodnes známu pod týmto označením. No nie je dosiaľ zrejme, či je možné stotožniť tento priestor aj s pôvodnou modlitebňou Andrášiovcov. Neskôr sa už nevyužívala, keďže v prehliadke farnosti z roku 1761 sa vyslovene uvádza, že v Rumanovej nie je žiaden kostol, verejná kaplnka ani súkromná modlitebňa (*nulla ecclesia, nulla capella publica, oratorium privatum*).⁴⁶

Kaplnka Ružencovej Panny Márie tu bola vybudovaná až v roku 1900,⁴⁷ ako to dokladá záznam v Kronike malobábskej farnosti i v diecéznych schematizmoch.⁴⁸ Oslava 50. výročia vysviacky kaplnky pripadla v roku 1950 na veľkonočný pondelok (10. apríl),⁴⁹ z čoho možno usudzovať, že kaplnka k úcte Ružencovej Panny Márie bola posvätená 10. apríla 1900. Situovaná je ako solitér na mierne vyvýšenom teréne v centre obce, západne od jej hlavnej architektonickej dominanty, kaštieľa. Jej hlavná fasáda je orientovaná do ulice na severovýchod, svätyňa juhozápadne.

Ako dokladá historická katastrálna mapa z roku 1893,⁵⁰ ešte v 19. storočí tu boli nezastavané záhrady domov orientovaných do dvoch ústredných paralelných ulíc obce vedúcich v smere severovýchod – juhozápad. Na mieste dnešnej kaplnky stála pri ulici prepájajúcej tieto dva hlavné cestné ťahy obce len malá murovaná budova štvorcového pôdorysu, pravdepodobne profánneho charakteru. Kaplnka bola vybudovaná ako novostavba až v roku 1900 v historizujúcom architektonickom výraze inšpirovanom barokovo-klasicistickými vidieckymi sakrálnymi stavbami. Má dispozíciu pozdĺžneho plochostropého sieňového jednolodia ukončeného polygonálnou svätyňou tvorenou tromi stranami osemuholníka, v osi hlavnej fasády s hranolovou vežou vtihnutou do dispozície. Murovaná veža je v interiéri súčasťou chórovej empory. Zo západnej strany svätyne je prístavba sakristie štvorcového pôdorysu (pozri farebná

slohová analýza, obálka s. 3). Fasády kostola sú členené ustúpenými plochami ohraničenými predstupujúcimi lizérovými pásmi v béžovo-oranžovej farebnosti. Pasívne plochy sú svetlejšie, lizénové pásy v tmavšom odtieni. Kostol predstavuje jednoduchú vidiecku sakrálnu stavbu, ktorá ako novodobá architektúra inšpirovaná historickými vzormi vhodne zapadá do rázu nížinnej obce.

Interiér kostola tvorí plochostropá sieň voľne otvorená do svätyne, bez odčlenenia víťazným oblúkom. Svätyňa má z exteriéru polygonálne ukončenie, z interiéru v miestach zalomení polygónu upravené takmer do polkruhového pôdorysu. Loď presvetľujú z bočných strán dva páry pozdĺžnych polkruhovo ukončených okien s novodobými okennými výplňami, plytká svätyňa je bez okien. Z bočnej západnej strany má svätyňa pravouhlý vstup do sakristie. Nad ním je polkruhovo ukončená nika, v ktorej je osadená novodobá socha Ružencovej Panny Márie. Na protíľahlej strane lode je chórová murovaná empóra. Podemporový priestor sprístupňujú tri segmentovo ukončené arkády, zopakované aj v úrovni horného podlažia. Parapet empory je hladký murovaný, len v strednej časti s predsunutím, ktoré má drevenú parapetnú výplň. Emporu sprístupňuje rebríkové schodisko situované v jej východnom kúte. Nachádza sa tu harmónium, ktoré sem bolo prenesené z farského Kostola sv. Imricha v Bábě.⁵¹ Interiérové steny sú dekorované šablónovou dekoratívnou maľbou, na strope s figurálnymi motívmi Najsvätejšej Trojice, Poslednej večere a Krista kážuchoho ľudu.

Hlavná fasáda kostola je trojosová, v ústrednej osi zodpovedajúcej mierne predstúpenej hmote veže trojpodlažná, v bočných osiach dvojpodlažná. V úrovni prvého nadzemného podlažia veže je hlavný vstup do kostola tvorený jednoduchým pravouhlým portálom s dvojkridlovou drevenou dvernou výplňou. V úrovni druhého a tretieho podlažia sú dve pozdĺžne polkruhovo ukončené okenné otvory. Podobné okenné otvory, len užšie sú aj v bočných osiach hlavnej fasády. Medzi druhým a tretím nadzemným podlažím je mohutná profilovaná korunná rímsa odčleňujúca tretie podlažie veže a atikové bočné strešné štíty s jemne segmentovo vykrojeným okrajom. Veža má nad korunnou rímsou obdĺžnikové vpadnuté zrkadlo, v ktorom je nápis MDCCCC uvádzajúci rok výstavby kaplnky 1900. V treťom nadzemnom podlaží veže sú z jej všetkých štyroch strán zvukové otvory pozdĺžneho tvaru s polkruhovým ukončením s drevenou žalúziou výplňou. V polkruhovom ukončení je na výplni skratka IHS. Bočné fasády lode sú dvojsové, v každej z osí s pozdĺžnym polkruhovo ukončeným oknom, plochy stien sú členené spomínanými plochými pásmi na tri časti a podobne aj na fasádach polygonálnej svätyne. Kaplnka má sedlovú strechu s plechovou šablónovou krytinou a veža je zastrešená cibulovou strechou s plechovou pásovou krytinou. V treťom nadzemnom podlaží veže sú osadené tri zvony, jeden malý a dva väčšie. Odliate boli v roku 1922 v Trnave firmou Bratia Fischer, ako o tom svedčí nápis na dvoch rovnako veľkých zvonoch: ULIAŤ MŇA DALI/ OBČANIA RUMANOVSKY/ 1922./ BRATIA FISCHER V TRNAVE. Na zvone je reliéf Panny Márie s Ježiškom. Pri vchode do kostola sa nachádza misijný kríž z roku 1948. V tomto roku bola veža pokrytá aj novou plechovou strechou, pretože zatekalo.⁵² Kaplnka našťastie počas druhej svetovej vojny nebola poškodená.

Interiér kaplnky dotvára novodobý mobiliár, bez výraznejších umeleckoremeselných, resp. výtvarných hodnôt, tvoriaci však štandardnú výbavu sakrálneho priestoru.

Interiér kaplnky. Foto: Peter Vince.

Na hlavnom oltári je umiestnený ústredný oltárny obraz z roku 1959 s motívom Ružencovej Panny Márie odovzdávajúcej ruženec sv. Dominikovi. Jeho autorom je amatérsky maliar, páter Emil Prokop (1922 – 2006) z rehole verbistov – Spoločnosti Božieho slova. Obraz je mladšou variáciou oltárneho obrazu v Kostole Ružencovej Panny Márie v obci Hul z roku 1956. Páter E. Prokop bol umelecky činný, venoval sa maľovaniu a výzdobe kostolov, dokonca i vitrážam. Navrhol vitrážové okná pre kostol vo svojej rodnej obci Kriváň a výtvarne dotvoril aj ďalšie sakrálny objekty v rodnom kraji pod Poľanou a v okolí Trenčína, kde istý čas pôsobil ako správca farnosti kláštorného Kostola Notre Dame. Z historickej fotografie z polovice 20. storočia vyplýva, že pôvodne bola na hlavnom oltári nad tabernákulom umiestnená socha Ružencovej Panny Márie po stranách so sochami muzicírujúcich anjelov s gitarou a trúbkou.⁵³

Hranolová oltárna menza a svätostánok zrejme ešte z prvej polovice 20. storočia sú drevené v historizujúcom tvarosloví tvorené novogotickými prvkami kombinovanými s novobarokovými. Po stranách svätostánku sú nízke bočné krídla s volútami a na nich sú voľne položené plastiky kľačiacich anjelov. Bočné steny lode kostola sú ozdobené štrnástimi zastaveniami krížovej cesty stvárnenými v drevorezbe a voľne stojacími sochami Božského srdca Ježišovho a Božského srdca Panny Márie. Vo svätyni sú sochy dvoch anjelov hrajúcich na gitare a trúbke, na čele empory sochy dvoch františkánskych rehoľných svätcov sv. Františka z Assisi a sv. Antona Paduánskeho.

V sakristii pristavanej ku kaplnke v rokoch 1965 – 1966 sú ďalšie novodobé sadrové sochy Bolestného srdca Ježišovho, Víťazného Krista, sv. Jozefa a procesiový kríž s korpusom ukrižovaného Krista, ktorý je zrejme ešte taktiež z prvej polovice 20. storočia.

Posledná obnova kaplnky sa uskutočnila v rokoch 2008 – 2010. Okrem podrezávania kostola a preomietnutia fasády bola v lodi uložená nová dlažba, kúpené nové lavice a zrekonštruovali sa fresky na strope. Reštauroval ich Ján Chovan (1964), rezbár, maliar a reštaurátor historického sakrálneho mobiliáru z Dekýša. Jeho spoločnosť Umelecké remeslá venovala pre kaplnku vyrezávanú krížovú cestu.⁵⁴

Architektonicko-historický vývoj pamiatok v Rumanovej sa podarilo osvetliť vďaka písomným a kartografickým prameňom. Prezentované výsledky archívneho výskumu slúžili ako podklad pre charakteristiku stavebného vývoja kaštieľa a spresnenie roka výstavby kaplnky. Interdisciplinárny prístup je pre poznanie nášho kultúrneho dedičstva nevyhnutný a len

jeho aplikáciou možno dospieť k pravdivým a komplexným údajom. Hoci sa nepodarilo dospieť k vyčerpávajúcim záverom, prezentované výsledky môžu pomôcť cielene zamerať (usmerniť) prípadný architektonicko-historický a umeleckohistorický výskum, a tým aj obmedziť rozsah zásahov deštruktívneho výskumu. ■

¹ Historický výskum pamiatkových objektov sa uskutočnil na objednávku obce a jeho výsledky boli publikované v monografii obce. ŽAŽOVÁ, Henrieta. Pamiatky. In KERESTEŠ, Peter (ed.). *Rumanová. Monografia obce*. Nitra : EN ARS, s. r. o., 2016, s. 265-300.

² MV SR, Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ďalej len ŠA PO-LE), fond Andrassy Krásna Hôrka (ďalej len A-KH), I. časť, Panstvo Rumanová, O-f, f. I., no. 72.

³ ŠA PO-LE, A-KH, I. časť, Panstvo Rumanová, O-f, f. I., no. 11.

⁴ KERESTEŠ, Peter. V ranom novoveku (1526 – 1711). In KERESTEŠ, Peter (ed.). *Rumanová. Monografia obce*. Nitra : EN ARS, s. r. o., 2016, s. 43-56.

⁵ ŠA PO-LE, A-KH, I. časť, Panstvo Rumanová, O-f, f. II., no. 145.

⁶ ŠA PO-LE, A-KH, I. časť, Panstvo Rumanová, O-f, f. III., no. 189.

⁷ ŠA PO-LE, A-KH, I. časť, Panstvo Rumanová, L. e. I. 1, fol. 788 a nasl.

⁸ Popis panstva pozri: ŽAŽOVÁ, Pamiatky, s. 267-268.

⁹ NÉMETHY, Ludovicus. *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis*. Strigonii : Typis Gustavi Buzárovits, 1894, s. 1030.

¹⁰ ŠA PO-LE, A-KH, Rumanová, kr. č. 398, fasc. 5.

¹¹ Na základe genealogickej tabuľky rodu Andrasičovcov, ktorú vypracoval Mgr. Martin Bartoš.

¹² KERESTEŠ, Peter. V období hospodárskej stability (1711 – 1848). In KERESTEŠ, Peter (ed.). *Rumanová. Monografia obce*. Nitra : EN ARS, s. r. o., 2016, s. 70, 76.

¹³ ŽAŽOVÁ, Pamiatky, ref. 1, s. 269.

¹⁴ MV SR, Štátny archív v Nitre (ďalej len ŠA NR), Nitrianska župa I. Občiansko-právne spory, Lad. A (Andrassy contra Eszterházy), fasc. 17, no. 351.

¹⁵ ŠA PO-LE, A-KH, I. časť, Panstvo Rumanová, O-f, f. III, no. 204.

¹⁶ FAUST, Ovidius. Juraj Karol Csillag – staviteľ univerzitných budov v Trnave. In *Zprávy Západoslovenského múzea v Trnave*, 1962, roč. 3, s. 38-40.

¹⁷ SZABÓ, Lilla. A pozsonyi szent Márton építörténetének kerdése. In *ArS Hungarica*, 1985, roč. 13, č. 2, s. 157 pozn. č. 25.

¹⁸ HOLOŠOVÁ, Alžbeta – ŽAŽOVÁ, Henrieta. *Dejiny observatória na Trnavskej univerzite 1756 – 1785*. Trnava : Pre Trnavskú univerzitu v Trnave, Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave vydalo Vydavateľstvo Charis, s. r. o., 2012, s. 26-27.

¹⁹ ŠA NR, Nitrianska župa I. Občiansko-právne spory, Lad. A (Andrassy contra Eszterházy), fasc. 17, no. 351.

²⁰ Hadtörténeti Intézet és Múzeum Budapest (ďalej len HIM), Térképtár, Prvé vojenské mapovanie, Rumanová, 1782 – 1784, Coll. IX, Sectio VII a Druhé vojenské mapovanie, Rumanová, 1839, Colonne XXVII, Section 43.

²¹ ŠA NR, Nitrianska župa I. Občiansko-právne spory, Lad. A (Andrassy contra Eszterházy), fasc. 17, no. 351.

²² ŠA PO-LE, A-KH, I. časť, Panstvo Rumanová, O-f, f. I., no. 11.

²³ ŠA PO-LE, A-KH, I. časť, Panstvo Rumanová, O-f, f. II., no. 145.

²⁴ ŠA PO-LE, A-KH, I. časť, Panstvo Rumanová, O-f, f. III., no. 201.

²⁵ ŠA NR, Nitrianska župa I. Občiansko-právne spory, Lad. A (Andrassy contra Eszterházy), fasc. 17, no. 351.

²⁶ MV SR, Štátny archív v Bratislave, Zbierka cirkevných matrík, Matrika úmrtí rímskokat. Malý Báb, 1827 – 1863, inv. č. 6, pag. 15.

²⁷ KERESTEŠ, V období hospodárskej stability (1711 – 1848), ref. 12, s. 70.

²⁸ ŽAŽOVÁ, Pamiatky, ref. 1, s. 272.

²⁹ ŠA PO-LE, A-KH, I. časť, Panstvo Rumanová, L. e. I. 4, fol. 7 – 8v, 15 – 18.

³⁰ ŠA PO-LE, A-KH, I. časť, Panstvo Rumanová, L. e. I. 4, fol. 9 – 10v, 22 – 24v.

³¹ ŠA PO-LE, A-KH, Rumanová, kr. č. 398, fasc. 5.

³² ŠA PO-LE, A-KH, I. časť, Panstvo Rumanová, L. e. I. 4, fol. 11 – 11v.

³³ ŠA PO-LE, A-KH, Rumanová, kr. č. 398, fasc. 5.

³⁴ ŠA PO-LE, A-KH, Rumanová, kr. č. 398, fasc. 5.

³⁵ Za poskytnutie informácie ďakujeme starostovi Mgr. Jozefovi Jankovičovi.

³⁶ Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave (ďalej len Archív PÚ SR), fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951 (ďalej f. PO), Rumanová, šk. č. 83, spis. č. 785/1931.

³⁷ Pravdepodobne boli tieto tapety odstránené v auguste 1950, keď učebne v základnej škole (sídlila tu v rokoch 1949 – 1991) omietol a obielil murársky majster E. Urban za 12 000 korún, ktoré škola získala od Krajského národného výboru v Bratislave na opravu školy. Pozri: Kronika Osemročnej strednej školy v Rumanovej 1945 – 1960 (rukopis uložený na Obecnom úrade v Rumanovej), s. 68.

³⁸ Archív PÚ SR, f. PO, Rumanová, šk. č. 83, spis č. 785 a 2126/1931.

³⁹ Archív PÚ SR, f. PO, Rumanová, šk. č. 83, spis č. 213 a 1798/1932.

⁴⁰ BELEJ, Milan. V období predmnichovskej Československej republiky. In KERESTEŠ, Peter (ed.). *Rumanová. Monografia obce*. Nitra : EN ARS, s. r. o., 2016, s. 170-171.

⁴¹ Artur Heyer (1872 – 1931) bol maliar a grafik nemeckého pôvodu, ktorý sa narodil v Durínsku a študoval v Berlíne na umeleckopriemyselnej škole. V roku 1882 sa usadil v Uhorsku. Spočiatku pracoval ako grafik a ilustrátor pre tlačiarne. V roku 1894 nakreslil na žiadosť majiteľa piešťanských kúpeľov Ľudovíta Wintera symbol uzdravenia – obrázok s lámačom barle, ktorý sa neskôr stal aj znakom Piešťan. Prvú výstavu obrazov mal v roku 1906, pričom maloval najmä zvieratá, najčastejšie mačky. Neskôr vystavoval aj v zahraničí a v roku 1911 bol ocenený Cenou grófa Andrassyho. Od roku 1896 býval v Budapešti, kde aj umrel. Pozri: *Heyer Artur* [online][cit. 2016-02-16]. Dostupné na internete: <http://www.kieselbach.hu/muvesz/heyer-artur_592>; *Kolonádový most v Piešťanoch* [online][cit. 2016-02-16]. Dostupné na internete: <http://www.bobinsvet.eu/ucebne_pomocky/vlastiveda/PN/04_kolon%20most.htm>.

⁴² SZIKLAY, János – BOROVSKY, Samu (eds.). *Magyarország vármegyei es városai. Nyitra vármegye*. Budapest, (1899), s. 67.

⁴³ Archív PÚ SR, Zbierka základných výskumov, Rumanová, sign. Z-2861. Autor fotografií Kosák.

⁴⁴ NÉMETHY, *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis*, s. 1030. V Kronike malobábskej farnosti sa nachádza nasledovný zápis: *V r. 1724 spomína sa, že v Rumanovej baron šľachtic Gregor I. b. Hudrassy dal si postaviť súkromnú kaplnku (oratorium)*. Tento údaj však nemožno pokladať za relevantný, pretože vznikol nesprávnym čítaním latinského záznamu: *1742 in filia Romanfalva I. b. Georg Andrassy oratorium erigit*. V kronike uvedený rok 1724 je preklepom, správne má byť 1742. Totiž Andrassyovci prevzali majetky v Rumanovej do svojej správy až v roku 1729 a záznam o založení súkromnej kaplnky v texte je uvedený k obdobiu pôsobenia farára Antona Vratanaya, k rokom 1733 – 1747, čo zodpovedá založeniu v roku 1742 a nie v roku 1724. Hudrassy je nesprávne prečítané *Andrassy*. Nik z rodu v danom čase nebol nositeľom krstného mena Gregor, išlo o nesprávne prečítanie latinského *Georg*, čo znamená Juraj. Skratka I. b. znamená *liber baro*, teda slobodný barón, šľachtic. Pozri: BÁBIK, Jozef. Kronika malobábskej farnosti v rámci všeobecných dejín Slovenska a zvlášť Nitrianska z r. 1941 (rukopis uložený na Farskom úrade v Báb), nestránkové, uvedené pri farárovi Vratanay Anton 1733 – 1747.

⁴⁵ Prímási Levéltár Esztergom, Visitatio canonica, Liber 45 (1755), pag. 43 – 44.

⁴⁶ Prímási Levéltár Esztergom, Visitatio canonica, Liber 103 (1761), pag. 78.

⁴⁷ V treťom zväzku Súpisu pamiatok na Slovensku i v ďalšej literatúre sa nesprávne uvádza, že ide pôvodne o barokový kostol bez veže z polovice 18. storočia. Pravdepodobne tu došlo k spojeniu informácie o postavení súkromnej kaplnky, modlitebne Jurajom Andrassyom v roku 1742 s výstavbou Kaplnky Ružencovej Panny Márie z roku 1900, pričom do tohto roku (uvedeného aj na fasáde kostola) sa kládla len výstavba veže. V skutočnosti bola celá kaplnka vybudovaná až v roku 1900 ako tu dokladá katastrálna mapa z roku 1893, mapy vojenského mapovania, schematizmy aj Kronika malobábskej farnosti. Pozri: *Súpis pamiatok na Slovensku III*. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody na Slovensku, Obzor, 1969, s. 59; Archív PÚ SR, Zbierka máp, Katastrálna mapa obce Rumanová, 1893; HIM, Térképtár, Prvé vojenské mapovanie, Rumanová, 1782 – 1784, Coll. IX, Sectio VII; Druhé vojenské mapovanie, Rumanová, 1839, Colonne XXVII, Section 43; Tretie vojenské mapovanie, Rumanová, 1882, Zone 12, Col. XVIII. Schematizmy a kronika sú citované v poznámke č. 48.

⁴⁸ BÁBIK, Jozef. Kronika malobábskej farnosti v rámci všeobecných dejín Slovenska a zvlášť Nitrianska z r. 1941 (rukopis uložený na farskom úrade v Báb), nestránkové, uvedené pri farárovi Feliciánovi Jakabovičovi (1899 – 1903); *Schematizmus slovenských katolíckych diecéz*. Bratislava : Vydal Spolok sv. Vojtecha v Trnave v Cirkevnom nakladateľstve, 1978, s. 56. V schematizme z roku 1900 sa ešte filiálka Malého Bábu v Rumanovej uvádza bez kaplnky, od roku 1902 ako obec s kaplnkou. Pozri: *Schematizmus venerabilis cleri archidieocesis Strigoniensis pro anno reparatae salutis communis 1900*. Strigonii : Typis Gustavi Buzárovits, s. d., s. 106; *Schematizmus venerabilis cleri archidieocesis Strigoniensis pro anno reparatae salutis communis 1902*. Strigonii : Typis Gustavi Buzárovits, s. d., s. 107.

⁴⁹ BÁBIK, Jozef. Kronika malobábskej farnosti v rámci všeobecných dejín Slovenska a zvlášť Nitrianska z r. 1941 (rukopis uložený na farskom úrade v Báb), nestránkové, uvedené pri zázname o 50. roč. jubileu rum. kaplnky.

⁵⁰ Archív PÚ SR, Zbierka máp, Katastrálna mapa obce Rumanová, 1893.

⁵¹ J. Záchrana bábskeho organu. In *Naša Rumanová*, 2014, roč. 2, č. 4, s. 3. Harmónium v Báb nahradil organ vyrobený v rokoch 1905 – 1911, takže k preneseniu harmónia do Rumanovej mohlo dôjsť niekedy po roku 1911.

⁵² Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave, fond Trnavská apoštolská administratúra, 1948, Int. 14/216, Malý Báb, oprava kaplnky v Rumanovej.

⁵³ ŽAŽOVÁ, Pamiatky, ref. 1, s. 291-292.

⁵⁴ RADOŠOVSKÁ, Monika. Rumanovská Kaplnka Ružencovej Panny Márie. In *Naša Rumanová*, 2013, roč. 1, č. 1, s. 5.

„Bol nadšeným archeológom“¹

PAVEL PATERKA

Týmito slovami sa vyjadril jeden z najvýznamnejších archeológov Slovenska, doc. PhDr. Ján Dekan, DrSc. vo svojich spomienkach pri príležitosti 90. výročia založenia gymnázia v Šahách.² Uvedené slová boli venované osobe pána profesora dejepisu a latinčiny, Dr. Štefana Horvátha.³ Profesor Horváth pôsobil na gymnáziu v Šahách od roku 1915 až do svojej smrti v roku 1941. V období, keď začínal svoje pôsobenie v Šahách, prebiehala prvá svetová vojna, keď končil, prebiehala druhá svetová vojna. Neboli to úplne zlaté časy v dejinách mesta Šahy, ale napriek tomu z temnoty dejín žiari malé maďarské gymnázium, ktoré pokladali po odbornej stránke za jedno z najvýznamnejších stredoškolských zariadení Slovenska tých čias. Napriek uvedenému významné školské aktivity sa takmer stratili vo víre politických zmien. Osoba Š. Horvátha, ktorá bola po druhej svetovej vojne postavená na úroveň „nepriateľov národa“, sa donedávna málo spomínala. Práve tomuto chcela oponovať tohtoročná aktivita Mesta Šahy s názvom *Profesor a jeho žiaci – Maďari, Židia a Slováci v gymnáziu na pohraničí*. Uvedený článok by chcel vzdať hold pamiatke Š. Horvátha najmä z hľadiska jeho archeologickej aktivity v medzivojnovom období.

Š. Horváth sa narodil dňa 18. decembra 1885 v meste Makó, v sedliackej rodine.⁴ Po základnej škole a gymnáziu, ktoré ukončil vo svojom rodnom meste, študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Petra Pázmáňa v Budapešti, odbor história a latinský jazyk. Samotné spojenie týchto dvoch predmetov primälo Š. Horvátha k tomu, aby sa podrobnejšie zoznámil s dejinami Rímskej ríše. Vidno to najmä z voľby témy jeho dizertačnej práce, ktorá obsahuje rozbor prameňov a vierohodnosti rímskeho historika Ammiana Marcellina. Kriticky analyzoval pramennú bázu uvedeného historika a uviedol *viaceré vzácne nové výsledky*.⁵

Zrejme táto špecializácia viedla Š. Horvátha k tomu, aby sa zúčastnil na archeologických výskumoch rímskeho legionárskeho tábora a mesta Aquincum v Starom Budíne. V jeho životopise píšú až o päťročnom pôsobení na výskumoch, ale písomné správy o jeho pôsobení až na jednu výnimku mlčia. V roku 1940 v *Archaeologiai Értesítő* napísali hlásenie o tom, že v archíve múzea v Aquincu urobili poriadok a našli dovtedy nepublikované výsledky výskumov. Podľa správy z rokov 1912 – 1913 robili archeologický výskum rímskych objektov pri plynárenských závodoch pod vedením riaditeľa múzea Dr. Bálinta Kuzsinszského, ktorému ako technik vykonával zameriavacie a dokumentačné práce *adept na učiteľa* István Horváth.⁶ Podľa popisu výsledkov výskumu sa Š. Horváth zúčastnil na výskume starokresťanských stavieb, tak výnimočných v dobe rímskej. Počas výskumu sa zrejme naučil všetko, čo v tom čase musel archeológ ovládať a pravdepodobne pôdorys základov starokresťanských stavieb, ktorý bol v článku bez autorizovania, kreslil a zameriaval sám Š. Horváth.

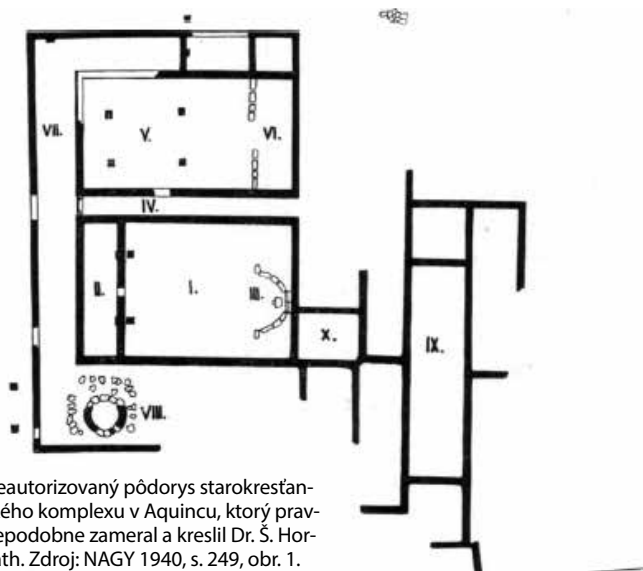

Dr. Štefan (István) Horváth (1885 – 1941). Malbu vyhotovila maďarská umeleckoá maliarkoa Veronika M. Simon na základe historickej fotografie. V rámci projektu *Profesor a jeho žiaci* ju dalo vyhotoviť Mesto Šahy pre Hontianske múzeum a galériu Ludovíta Simonyiho v Šahách. Foto: Tibor Pálinkás.

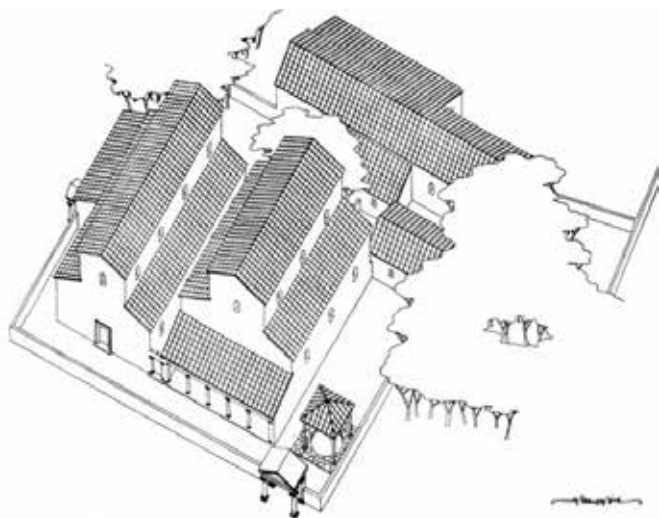
Ako bolo uvedené aj v správe, Š. Horváth bol adeptom na učiteľa, z čoho sa dá vyvodiť, že nechcel robiť archeológiu ako svoje remeslo, ale v prvom rade chcel učiť. Jeho prvé pedagogické pôsobisko bolo v Trstenej na Orave. V tamajšom gymnáziu vyučoval latinčinu študentov, ktorí ovládali iba slovenčinu. Odtiaľ sa dostal v roku 1915 do šahanského gymnázia, kde bol riaditeľom Endre Barczán, tiež rodák z Makó.

Šahy a okolie z archeologického hľadiska zrejme neboli úplne vyhovujúce pre Š. Horvátha, veď priestor sa nenachádzal na bývalom území Rímskej ríše. Bol však nadšený z objavy prvej otvorenej paleolitickej stanice v Uhorsku, ktorá bola objavená v Šahách v roku 1913.⁷ Keďže šahanské gymnázium v tom čase ešte nebolo vžitie do povedomia ľudí, Š. Horváth aj s ďalšími kolegami chodili do terénu, z dediny do dediny, po celom území bývalej Hontianskej župy a šírili „ideu gymnázia“ a zaučali tých, ktorí chceli študovať. Takto sa mohol Š. Horváth dostať prvýkrát do kontaktu s hontianskym terénom, dozvedieť sa prvé údaje o dejinách regiónu a dostať sa k prvým archeologickým nálezom. Postupne sa rozvíjala archeologická činnosť Š. Horvátha v Honte, zameraná najmä na pravek. Nálezy spočiatku zrejme odovzdával do Hontianskeho múzea, ktoré československé úrady v roku 1924 zatvorili a jeho zbierku preniesli do Banského múzea v Banskej Štiavnici.

Neautorizovaný pôdorys starokresťanského komplexu v Aquincu, ktorý pravdepodobne zamerlal a kreslil Dr. Š. Horváth. Zdroj: NAGY 1940, s. 249, obr. 1.

Kresbová rekonštrukcia Józsefa Csemegiho mladšieho Š. Horváthom zameraných starokresťanských bazilik v Aquincu. Zdroj: NAGY 1940, obr. 2.

Mapa archeologických nálezísk: 1. nálezisko dolnosemerovských prílb, 2. polykultúrne nálezisko v Tupej. Zdroj: EISNER 1945 – 1946, s. 7, upravil P. Paterka.

Po prvej svetovej vojne vznikla Československá republika. 10. januára 1919 obsadili Šahy českí legionári a uzavreli ipeľské mosty. Vo vojnovom období nakrátko zatvorili aj šahanské gymnázium. 29. mája mesto obsadili vojská Maďarskej republiky rád, ale už začiatkom júla, na pokyn veliteľstva dohodových mocností, sa vojská presunuli za riekou Ipeľ. Š. Horváth sa usiloval o znovuotvorenie gymnázia, preto sa bez peňazí stopom vybral do Bratislavy, vo vrecku s podpismi 120 rodičov, aby presvedčil československé úrady o význame gymnázia pre región. V jednaní mu zrejme boli nápomocné základy slovenčiny, ktoré si osvojil na Orave. 21. októbra československé úrady svojim nariadením povolili znovuotvorenie štyroch nižších tried gymnázia.

Nedisponujeme presnou informáciou o tom, kedy Š. Horváth založil gymnaziálnu zbierku. Od začiatku to znamenalo zrejme iba usporiadanie predmetov, ktoré sa tam nahromadili. V tejto gymnaziálnej zbierke neboli iba archeologické nálezy, ale aj preparované zvieratá (ktoré sám preparoval),⁸ skameneliny, herbáre a starožitnosti. Postupne začal Š. Horváth zbierku cielavedome rozširovať. Veril, že táto gymnaziálna zbierka bude tvoriť základ pre znovu založené Honťianske múzeum.

Š. Horváth nebol iba profesorom gymnázia, ale aj významným kultúrnym dejateľom tých čias v regióne. Dlhé roky bol svetským predsedom Školského úseku šahanskej cirkevnej obce, Včelárskej spoločnosti Šiah a okolia (sám sa staral o 50 včelích rodín), a Konzumného družstva Hanza. Bol vedúcim Katolíckej spoločnosti a spolu s Odilom Hornyákom boli zakladateľmi šahanského skautského spolku. V súkromí bol však aj manželom Borbály (Barbory) Martinovej, ktorú spoznal ešte v Makó a bol otcom jedného dieťaťa, syna Bélu. Skautské aktivity organizoval pravdepodobne z toho dôvodu, aby mohol usmerniť výchovu mládeže tak, aby mala kvalitnú úroveň vedomostí pri nástupe do gymnázia. Podľa spomienok J. Dekana skautské letné tábory Š. Horváth zámernie organizoval v blízkosti archeologických nálezísk, na ktorých vykonával archeologický prieskum alebo výskum a ktorého účastníkmi boli aj deti (či už v rámci skautského zboru alebo historického krúžku).⁹

O jeho archeologickej činnosti máme iba málo informácií. To, že robil podrobnú terénnu archeologickú dokumentáciu iba predpokladáme. Počas archívneho výskumu sme sa dostali do vážnych ťažkostí. Samotné meno „István Horváth“ je dodnes veľmi časté, preto získané informácie bolo potrebné overiť z viacerých zdrojov. Vieme o tom, že po viacročnom výskume napísal Š. Horváth až 800-stranovú Pamätnú knihu Šiah, ale táto zostala v rukopise. Okrem uvedeného bádateľ nezanechal po sebe žiadne publikácie. Rukopis a akési zvyšky výskumných dokumentácií dnes už nie sú dostupné. Z tohto dôvodu predmetom skúmania zostali iba správy o činnosti Š. Horvátha uverejnené inými bádateľmi.

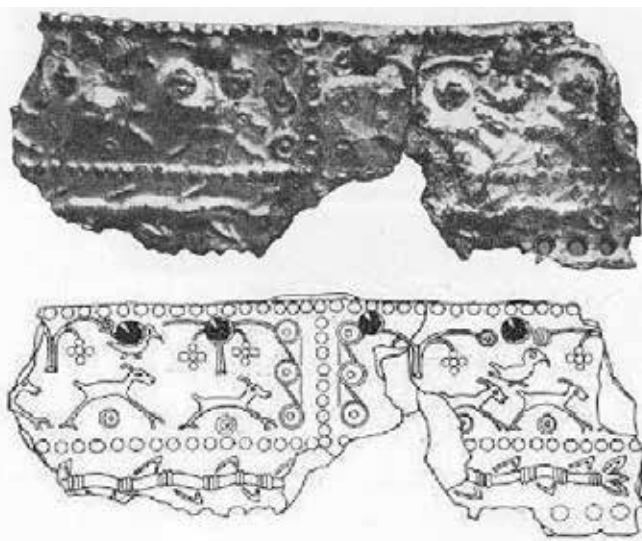
Prvý bádateľ, ktorý písal o archeologickej aktivite Š. Horvátha, bol Jan Eisner, ktorý zhromažďoval všetky informácie o stave archeologického bádania na území Slovenska. V čase zhromažďovania poznatkov musel precestovať celé Slovensko, aby mu o stave archeologického bádania nič neuniklo. Prvá správa, v ktorej uviedol Š. Horvátha, pochádza zo súpisu archeologických nálezísk a nálezov v roku 1931. Uviedol, že: *I. Horváth mi oznámil, že v Šahách byl v cihelně p. Salkovszkého nalezen v hloubi 3 m paleolitický nožík, ale do sud jsem si ten nástroj, který je uložen v gymnasijsní sbírce v Ša-*

Dve z prvých farebných fotografií publikovaných v slovenskej archeológii, prílbzy z Dolných Semeroviec, ktoré zachránil Dr. Š. Horváth. Zdroj: EISNER 1945-1946, tab. II.

*hách, nemohl prohlédnouti.*¹⁰ Krátko na to sa mohlo stať, že Š. Horváth našiel v hĺbke 4-4,5 m v Salkowskej tehelni dva kusy mamutieho kla a iné kosti a nové paleolitické nálezy.¹¹ J. Dekan vo svojich spomienkach uvádza, že ako skaut pod vedením náčelníka (Š. Horvátha) v tehelni zachránili mamutí kel... predpokladáme, že ide o tú istú udalosť.

Vo svojej monografii *Slovensko v pravěku* J. Eisner uviedol popisy archeologických nálezov nachádzajúcich sa v gymnaziálnej zbierke v Šahách na desiatich stranách.¹² Ide o predmety, ktoré pochádzali z územia piatich obcí: z Hon-tianskych Tesár, Horných Turoviev, Lontova, Malých Kosíh a Pustatiny Paraša pri Šahách.¹³ Počas popisu sa uviedli 2 hladené kamenné nástroje a 10 nádob, z toho 3 nádoby z neskorej doby kamennej (kanelovaná keramika = badenská kultúra), 4 nádoby zo staršej doby bronzovej (kultúra hatvanská, maďarovská a severopanónska), 2 nádoby z neskorej doby bronzovej (pilinská kultúra) a jedna nádoba z mladšej doby železnej. Uvedený inventár J. Eisner uviedol iba popisom. J. Eisner musel túto zbierku aj vidieť, aby dokázal nálezy dobovo určiť. Ak by to bolo tak, samotná práca by mala obsahovať všetky dôležité nálezy nachádzajúce sa v gymnaziálnej zbierke v Šahách začiatkom 30. rokov 20. storočia. J. Eisner mohol Š. Horvátha osobne inšpirovať k ďalšej archeologickej práci. Zároveň skutočnosť, že J. Eisner píše o celých nádobách môže znamenať aj to, že nálezy pochádzajú nielen zo zberov, ale aj z archeologických výskumov.

Detail zo zachovanej časti obruče jednej zo semerovských prílb. Zdroj: EISNER 1945-1946, tab. IV, tab. VII, kresbu vyhotovil Ing. arch. Alfréd Piffil.

V období od roku 1929 do 1937 študovali na gymnáziu spolu Béla Horváth, syn Š. Horvátha a János Dékán (maďarská podoba mena J. Dekana, pod ktorým bol uvedený na maturitnom vysvedčení). Podľa spomienok J. Dekana¹⁴ Š. Horváth neovládal slovenčinu, resp. nie na želanú úroveň. Tak profesor poprosil svojho žiaka, J. Dekana, aby mu tlmočil

Reprodukcia lokalizácie archeologických nálezísk v Lontove a Salke, resp. Malých Kosíhách a v Lontove – náleziská sú vyznačené písmenami. Zdroj: JANŠÁK 1938, obr. 14, 15. Za zaslanie Janšákových tabuliek v reprodukovateľnej kvalite ďakujem knižnici AÚ SAV v Nitre.

Časť Janšákovej tab. XXIX: 1, 7 – 10, 16 – Lontov; 3, 4, 6 – Malé Kosihy; 5 – Salka – Všetky nálezy boli uložené v gymnaziálnej zbierke v Šahách, fotografie vyhotovil Š. Janšák (úprava P. Paterka).

Reprodukcia Janšákovej tab. XXXI bez zmeny. Všetky uvedené nálezy pochádzajú z Tupej, fotografie nálezov dal vyhotoviť Š. Horváth.

niektoré partie Eisnerovej uvedenej knihy a taktiež mu prekladal aj korešpondenciu medzi nimi. Tak sa J. Dekan, ešte ako gymnazista, dostal do kontaktu so svojim neskorším univerzitným profesorom. V septime a oktáve sa stal Š. Horváth triednym učiteľom uvedených študentov. J. Dekan sa viackrát vyjadril, že práve Š. Horváth ho mohol nasmerovať na profesiu archeológa.

O ďalšej aktívnej archeologickej práci Š. Horvátha svedčia ročné súpisy J. Eisnera, ktoré sa vzťahujú k rokom 1934 až 1936. Súpis archeologických nálezov a nálezísk vzťahujúci sa k roku 1934¹⁵ opisuje z gymnaziálnej zbierky v Šahách:

zdobené hlinené závažia (s. 58) a denár Gordiana Pia (s. 77) z Dolných Semeroviec, eneolitickú keramikú z Hrkoviec (s. 59), brúsený kamenný klin z Chorvatíc (s. 61), štiepanú kamennú industriu (s. 61), eneolitickú keramikú (s. 59), džbány zo staršej doby bronzovej (s. 63-64) a Neronov aureus (s. 76-77) z Kamenína, deformovaný džbánok zo staršej doby bronzovej z Lontova (s. 64), džbány z neskorej doby bronzovej (s. 64) z Maďaroviec (dnes časť Santovky), eneolitickú keramikú (s. 59), džbány zo staršej doby bronzovej (s. 63-64) z Malých Kosíh, bronzové zubadlo zo staršej doby železnej (s. 71) z Preselian nad Ipľom a paleolitické nálezy zo Šiah (s. 55). V roku 1935 podľa správy J. Eisnera Š. Horváth zachránil ďalšie nálezy:¹⁶ obsidiánové a iné kamenné nástroje z Hrkoviec (s. 73), eneolitické mramorové perly z Kamenína (s. 71), halštatskú šálku z Lontova (s. 78), tri mladohalštatské bronzové kruhy zo Šiah (s. 81), obsidiánové a iné kamenné nástroje (s. 73) a dva trojboké vekerzugske hroty šípov (s. 82) z Tupej.

O zachránení najvzácnejších archeologických nálezov v roku 1935 J. Eisner píše na strane 86-87. Ide o nález dvoch skvostných prilb, ktoré v Dolných Semerovciach našiel roľník z Tupej, V. (B.) Petó,¹⁷ počas zakladania svojej vinice na polohe nazývanej „Szalmás oldal“. O náleze sa od svojich žiakov dozvedel Š. Horváth, ktorý ich zachránil. Prilby sa najskôr dostali do gymnaziálnej zbierky, ale Ministerstvo školstva a národnej osvety ich ako štátny majetok deponovalo do Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave. O tomto akte sa našiel v archíve Pamiatkového úradu Slovenskej republiky list č. 2022/35 Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku zo dňa 24. septembra 1935, kde sa uvádza odkaz na výnos ministerstva z 23. júla 1935 č. j. 93930/35-V, ktorým sa rozhodlo o prenesení osemnástich fragmentov z dvoch prilb. Uvedený list informuje gymnázium o osude nálezov s poďakovaním za účinnú snahu a záchranu nálezov.¹⁸ J. Eisner vo svojich viacerých štúdiách spomína, že prilby sa dostali vďaka Š. Horváthovi do zbierky Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave. Predpokladáme, že sa k veci postavil sebakriticky, odhadol, že sám nedokáže zabezpečiť konzerváciu takých významných nálezov na dostatočnej úrovni (najmä železných častí), preto zorganizoval ich premiestnenie do Bratislavy.

Takto sa dostali nálezy priamo pod dohľad J. Eisnera, ktorý ich začal spracovávať. Predbežnú správu o semerovských prilbách podal v roku 1940.¹⁹ Podrobný popis nálezov však pochádza až z roku 1945 – 1946,²⁰ s kresbami Ing. arch. Alfreda Piffľa, s rozborom výzdobných motívov (R. Vacková a L. Kraszková), s uvedením dovtedy známych analógií, datovania, fotiek aj farebných fotografií nálezov. Kostru prilb tvorili silne pozlátané medené plechové pásy usporiadané do kríža, medzi ktoré boli vložené 4 železné listy, ktoré boli v jednom prípade pokryté strieborným, v druhom prípade silne pozlátaným medeným plechom. Na vrchu jednej prilby sa zachoval okrúhly vrcholový kotúč uprostred so zlomeným trňom. Tento exemplár mal zachovanú aj časť obvodovej obruče, tiež zo silne pozlátaného medeného plechu. Do celku patrili ešte aj dva pravé líčové chrániče. Plechy boli zdobené plasticky tepanými motívmi kolkovaných trojuholníkov, šupín, rýh a kľukatiek. Na čelnej obruči boli zobrazené stromy s dvoma oblúkovitými vetvami, na ktorých viseli hrozná, figúry dravých vtákov a psov (pôvodne určených ako jelene) obrátených doprava, dole s perlovou líniou a vlnovitou vavrínovou vetvičkou. Sú to dodnes najkrajšie nálezy nájdené v okolí. J.

Eisner podľa analógií určil typ prilby ako balbenheimské (na svete je ich asi 20 kusov), nález taktiež dotoval do obdobia sťahovania národov, presnejšie do 5. storočia a vznik predpokladal v Byzantskej ríši, niekde v koptskom Egypte. Dospel tiež k záveru, že dolnosemerovské prilby sú najstaršie známe kusy svojho druhu. Tieto nálezy neboli nájdené v hrobe, iba voľne skryté do zeme. Prilby vzhľadom na svoj slabý materiál neslúžili ako ochrana v boji, skôr ako symbol moci, niečo ako kniežacia koruna. Do zeme sa mohli dostať niekedy na prelome 5. a 6. storočia. Uvedené prilby boli odvtedy publikované v mnohých ďalších prácach.²¹ Podľa neskorších výsledkov archeologického výskumu sa dá predpokladať, že nález nejakým spôsobom súvisel so sídliskom zisteným na polohe Pod potokom,²² prípadne s neskororímskym alebo včasnostredovekým tzv. „dlhým valom“, ktorý siahal od Dolných Semeroviec až po Žemberovce.²³

J. Eisner pri súpise nálezov a nálezísk z roku 1936²⁴ uviedol na adresu Š. Horvátha už akési avizovanie publikácie, ktorá sa práve pripravovala. Presne uvádza: *O nálezoch v Tompe (v Tupej) ktoré pro sbírku stát. maď. gymnasia v Šahách zachránil obětavý místní archeolog I. Horváth, bude psáti Š. Janšák v knize o pravěku dolního Pohroní, kterou vydá Matica slovenská.*²⁵ Uvedená kniha Ing. Štefana Janšáka vyšla v roku 1938, kde autor zhrnul všetky svoje exkurzie vykonané v období od 1931 do 1936.²⁶ Ak nálezisko „Törökvár“ v Malých Kosiách pokladáme za širšie okolie Šiah, tak sa tam Š. Janšák vrátil viackrát, napríklad 28. júla 1932 a 2. augusta 1934. Pri popise kuželovitého pahorku v Salke, mohyly s priemerom 60 m, podal správu o tom, že v gymnaziálnej zbierke v Šahách sa nachádza z tohto náleziska nádoba, ktorú pripisoval maďarovskej kultúre (staršia doba bronzová) a uvádza tiež fotografiu nálezu (75, tab. XXIX:5). Ďalšie nálezy uviedol aj z významného náleziska Malé Kosihy. Ide o 3 nádoby badenskej kultúry: hrniec so širokými uchami prevyšujúcimi okraj, trojuholníkovou výzdobou po obvode okraja, radom jamiek na tele a kanelúrami (75, tab. XXIX:3) a 2 malé krčahy s dlhými uchami prevyšujúcimi okraj (75, tab. XXIX:4,6). 2. augusta 1934 uskutočnil Š. Janšák aj prieskum ipelškej terasy Malé Kosihy-Pastovce-Bielovce-Kubáňovo, keď objavil aj nálezisko na kóte 151, západne od Lontova. Počas týchto prieskumov sa Š. Janšák a Š. Horváth mohli stretnúť, ale pre nás najzaujímavejšia je najmä exkurzia uskutočnená v období od 27. júla do 30. júla 1936 v užšom okolí mesta Šahy. Predpokladáme, že účastníkom a veľkým pomocníkom tejto Janšákovej exkurzie bol aj sám Š. Horváth, o čom svedčí aj to, že v úvode knihy Š. Janšák ďakuje mestu Šahy za prijateľné ubytovanie a Š. Horváthovi za obstaranie fotografií nálezov z Tupej. Presný program uvedenej exkurzie, počas ktorej navštívili aj šahanskú paleolitickú stanicu, sídlisko a hradisko na vrchu Mahér a na polohe Kišvároš vo Vyškovciach nad Ipľom a „Hradište“ na kóte 267 v Kiarove, Š. Janšák podrobne popísal na XI. strane úvodu knihy.

Š. Janšák pri popise náleziska v okolí kóty 151 v Lontove uvádza, že nálezisko bolo už dávnejšie známe a nálezy z neho boli uložené v gymnaziálnej zbierke v Šahách. Píše o neprijateľnej záležitosti, o ktorej ho informoval Š. Horváth, o tom, že sa z náleziska zachovali iba nepatrné zlomky, keďže pred vojnou boli okolité polia parným pluhom zorané a všetky vzácne poklady padli za obeť nevzdelanosti panských zamestnancov (79, pozn. 97). Š. Janšák uvádza konkrétne opis aj fotografie najdôležitejších nálezov: ide o typické nádoby hatvanskej kultúry zdobené jamkami, podobnými bunkám

Rekonštrukcie dolnosemerovských prilb dnes v SNM-Archeologickom múzeu v Bratislave. Zdroj: fotoarchív SNM-AM Bratislava, č. záberov AP007026 a AP007027, za zaslanie záberov ďakujem SNM-AM Bratislava.

včelej súše (tab. XXIX:7), sudovitej popolnice s tunelovými uchami (tab. XXIX:9), v ktorej bola pôvodne menšia nádobka (tab. XXIX:10) a spálené kosti;²⁷ bielo inkrustovanej nádobky severopanónskej kultúry (tab. XXIX:16); nádobky zo staršieho laténu (tab. XXIX:8).

V Janšákovej knihe sú však dve strany, ktoré dokázateľne dokladajú archeologickú činnosť Š. Horvátha. Ide o strany 89-90, kde je podrobný opis archeologického výskumu, ale najmä nálezov z Tupej. Predmetný výskum vykonával Š. Horváth pod odborným dozorom (90, pozn. 114). V septembri 1936 rozširovaním stanice železničná spoločnosť vykonávala terénne úpravy. Asi 700 m severne od stanice robotníci odkopali pahorok, na ktorom bola zistená 0,5 – 2,2 m široká kultúrna vrstva, v ktorej sa našli mnohé cenné nálezy z obdobia staršej lineárnej keramiky (tab. XXXI:1), železovskej skupiny (tab. XXXI:3-7,9), z ktorej sú najznámejšie fragmenty so zvieracím motívom na ušku a vyobrazením ľudskej tváre, lengyelskej kultúry (tab. XXXI:17,19,27), badenskej kultúry (tab. XXXI:8,10,11,13,14,18,20-22, XXXII:56), maďarovskej kultúry (tab. XXXI:15,16,25, XXXII:49) a z neskoršej doby

Dve rekonštruované laténske nádoby (Ipeľské Predmostie) z bývalej gymnaziálnej zbierky v Šahách dnes tvoria súčasť archeologickej výstavy Hontianskeho múzea a galérie L. Simonyiho v Šahách – požičané zo Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici, inv. č. 5165 a 5166. Foto: Tibor Pálinkás.

bronzovej (tab. XXXI:24).²⁸ Podľa oznámenia Š. Horvátha sa našli v Tupej aj črepy halštatské, laténske a 3 zlomky terry sigillaty (doba rímska). Zároveň bez bližšieho datovania Š. Janšák uviedol ešte koráliky rozličného tvaru a výzdoby (tab. XXXII:39-41,43-48), sériu pazúrikových čepelí (tab. XXXII:1-16), 4 klinovité sekerky (tab. XXXII:26,52,53,55), asi dvadsať kusov zrotierok a otláččov, kostené nástroje (tab. XXXII:17-21,23-25,27-36). Z kovových predmetov sa zistili 2 bronzové prútiky (tab. XXXII:37,38), jeden bronzový prsteň (tab. XXXII:42) a dve spony. Podľa Š. Janšáka jedna spona zostala v gymnaziálnej zbierke, kým druhú, údajne striebornú, dostalo martinské Slovenské národné múzeum. Okrem sídliska boli objavené štyri kostry skrčencov. A ešte k tomu študent J. Dekan, ktorý sa pravdepodobne zúčastnil výskumu, mal práve sedemnaásť rokov a bol zrejme pravou rukou svojho profesora. Niet sa čo čudovať, že po tak bohatom výskume si za svoje povolanie vybral odbor archeológie.

V roku 1938 boli vydané okrem uvedenej práce Š. Janšáka ešte dve dôležité práce, ktoré spomenuli aj archeologickú činnosť Š. Horvátha, resp. gymnaziálnu zbierku v Šahách. V prvom rade ide o prácu Josefa Skutila „Paleolitikum Slovenska a Podkarpatskej Rusi“, kde autor v úvode ďakoval Š. Horváthovi za láskavú spoluprácu a informácie, a taktiež ďakoval za požičanie nálezov na spracovanie. Predmety z gymnaziálnej zbierky v Šahách uviedol zo štyroch nálezísk (Šahy, poloha Salkovského tehelne, Hrkovce, Sečianky (okr. Veľký Krtíš), Pustatina Paraša, poloha Nagyhely) 34 nálezov paleolitickej štiepanej kamennej industrie²⁹ a 2 ks mamutích klov a iné kosti (tieto tiež zo Šiah). Vďaka Skutilovmu precíznemu spracovaniu vieme, že Š. Horváth svoje nálezy nielen zbieral, ale aj označil číslami, tak ako to vyžadovali vtedajšie muzeologické normy. Druhá avizovaná práca, ktorá spomenula činnosť Š. Horvátha, bola práca Vojtěcha Ondroucha „Limes romanus na Slovensku“, kde sa uviedli Janšákom už spomenuté 3 ks terry sigillaty zistené v Tupej.³⁰

Po krásnom príbehu o archeológii nastali temné časy. Na jeseň 1938, v zmysle Viedenskej arbitráže, horthyovské Maďarsko obsadilo južné Slovensko. Do Šiah pochodovali vojská na čele s manželkou predsedu vlády Bélu Imrédyho. Možno to Š. Horváthovi profesijne a politicky aj pomohlo, keďže ho poverili vedením šahanského gymnázia. V ročenke gymnázia 1940/41 píše o ňom: *Plnou objektivitou môžeme konštatovať, že on bol pre Šahy a pre široké okolie najprvejším*

a najvytrvalejším kultúrnym pracovníkom. J. Eisner ešte v roku 1940 uskutočnil zisťovací výskum v Dolných Semerovciach, na mieste nálezov slávnych prílb, ale okrem troch atypických črepov nenašiel nič. Je možné, že Š. Horváth mu v tomto výskume ešte vypomáhal. Ale zrejme už vtedy mal bolesti spôsobené rakovinou, na ktorú dňa 27. júna 1941 zomrel. Podľa jeho želania ho pochovali v rodisku Makó, ale jeho telesné pozostatky v roku 1968 rodina premiestnila do Budapešti na cintorín Farkasrét.

Archeologickú činnosť Š. Horvátha ešte uvádzali J. Eisner v roku 1944 – 1948³¹ a jeho meno sa uvádza aj v úvode komplexného spracovania dejín Slovenska,³² kde J. Skutil takmer zopakoval svoje zistenia z roku 1938.³³ Po politickej zmene v roku 1948 správy o archeologickej aktivite Š. Horvátha utíchli.³⁴ Ako sme už uviedli, gymnaziálna zbierka sa počas druhej svetovej vojny stratila a do roku 1955 nemáme informácie o žiadnej archeologickej práci v okolí. Ďalší veľký bádateľ archeológie, ktorý preslávil okolie Šiah, bol Gejza Balaša, vedúci archeologického oddelenia Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Poznal zrejme niektorých študentov Š. Horvátha, ktorí mu ukázali niektoré archeologické náleziská, ktoré potom skúmal. Vo svojej knihe *Praveké osídlenie stredného Slovenska*³⁵ uviedol aj krátky životopis Š. Horvátha. Na strane 66, kde pojednával o bohatom nálezisku z Ipeľského Predmostia, písal, že z bohatých zbierok Š. Horvátha sa v múzeu v Banskej Bystrici zachovali dve laténske popolnice a dve jednodielne stredolaténske spony.³⁶ O osude ostatného materiálu sa vyjadril tak, že sa počas druhej svetovej vojny stratil.³⁷

Meno Dr. Štefana Horvátha nenájde v encyklopédiách archeológie,³⁸ napriek tomu z regionálneho hľadiska má jeho meno mimoriadny význam. Jednak z dôvodu záchranu dodnes najcennejších archeologických nálezov z okolia, známych dolnosemerovských prílb, jednak z dôvodu objavenia nových archeologických nálezísk, ktoré boli predmetom neskoršieho bádania. Na niektorých jeho náleziskách uskutočnili prieskum pod vedením Petrovského-Šichmana v roku 1955 a Gejza Balaša uskutočnil aj archeologický výskum (napr. Preseľany nad Iplom, Šahy). Časti jeho dokumentácie a rukopisov, ako i slávna gymnaziálna zbierka sa stratili, ale jeho bádateľská duša v jeho žiakoch, ktorí mali ďalší prínos do vedy archeológie, žije dodnes.³⁹ ■

¹ Ako bývalý študent Gymnázia s vyučovacím jazykom maďarským v Šahách (1990 – 1995) a bývalý profesor Gymnázia Šahy (2003 – 2005), článok venujem k 50. narodeninám môjho bývalého profesora dejepisu, kolegu a kamaráta, dodnes aktívne pôsobiaceho Mgr. Tibora Tótha, ktorý mi ukázal cestu, po ktorej stále kráčam.

² Gymnázium v Šahách bolo založené mestom Šahy ako osemročné gymnázium dňa 4. septembra 1913 na základe nariadenia č. 1913/82 299 Ministerstva školstva. Po vzniku Československa a po zatvorení gymnázia v roku 1919 úrady povolili otvorenie iba nižšieho stupňa. V druhej polovici 20. rokov bol umožnený návrat k osemročnej forme. Pramene z tohto obdobia uvádzajú pomenovanie Štátne reálne gymnázium maďarské v Šahách. V roku 1938 sa škola stala maďarským kráľovským štátnym gymnáziom, ktoré v roku 1942 prijalo meno Juraja Szondyho. Po ukončení druhej svetovej vojny opätovne zatvorili školu, v ktorej dovtedy zmaturovalo 415 žiakov. Až 75% z nich ukončilo aj nejakú vysokú školu či univerzitu. Jedným z nich bol Ján Dekan. Štátne gymnázium v Šahách s vyučovacím jazykom slovenským vzniklo v marci 1945. Učovanie v maďarskom jazyku začalo až v roku 1953. Maďarské triedy sa osamostatnili v roku 1965. Od tej doby s menšími-väčšími prekážkami fungujú obe gymnáziá dodnes (zdroj: http://www.gimi.saag.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=7&Itemid=126&lang=sk; <https://gymnahy.edupage.org/about/?subpage=1>).

³ Slovenské krstné meno „Štefan“ je zrejme zavádzajúce, keďže dotčný bol maďarskej národnosti a správnejšie by bolo oslovit ho menom „István“. Avšak v súdobej odbornej literatúre sa používali obe mutácie mien, preto pokladáme za správne, aby sme v slovenčine uvádzali slovenský tvar jeho mena.

⁴ Životopisné údaje sme prevzali z jediného podrobnejšieho životopisu zverejneného v jubilejnej pamätnici gymnázia: DANIS Ferenc. Dr. Horváth István (1885-1941). In *Egy évszázad a történelem sodrásában... Az Ipolyásági Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium Jubileumi Évkönyve*, 1913 – 2013, s. 74-76.

⁵ V recenzii uvádzajú napríklad, že Ammianus prevzal chybné údaje Ptolemaia, o diele C. Julia Solina sa vyjadril, že vôbec neslúži prameňom z hľadiska dejín Hunov; zároveň uviedol, že Ammianus sa mylí v uvedení svetovej strany, keď napr. územie Maeotis dával do východnej časti Čierneho mora. Zároveň Š. Horváth potvrdil, že Ammianus používal mapu Dionysia Periegeta a dodal, že Ammianus mohol svoje informácie čerpať z priamych prednášok (bez autorizovania). HORVÁTH, István. Ammianus Marcellinus forrásai és hitelesége külföldös tekintettel a hunnokra. Budapest, 8°. 48 I. In *Századok*, 1913, roč. 47, č. 4, s. 307).

⁶ NAGY, Lajos. Az aquincumi ókereszténység újabb emlékei. In *Archaeologiai Értesítő*, 1940, roč. 3, zv. 1, zošit 1-2, Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, s. 248, zdroj: http://real-j.mtak.hu/340/1/ARCHERT_1940_3f_001.pdf

⁷ Informácie o šahanskom paleolite sme zhrnuli v článku: PATERKA, Pavel. Výskum paleolitu v okolí Šiah. In *Monument revue*, 2016, roč. 5, č. 1, s. 50-55.

⁸ BALAŠA, Gejza. *Praveké osídlenie stredného Slovenska*. Bratislava : Osveta, 1960, s. 10.

⁹ DOBOŠOVÁ, Marína. Historik Ján Dekan ako dieťa zachránil mamuti kel. In *SME Bratislava*, 3. febr. 2004 (<http://bratislava.sme.sk/c/1253904/historik-jan-dekan-ako-dietna-zachranil-mamuti-kel.html>).

¹⁰ EISNER, Jan. Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské rusi roku 1931. In *Sborník Muzeálnej spoločnosti slovenskej*, 1932, č. 26, s. 69. Za zaslanie všetkých uvedených Eisnerových štúdií v SMSS srdečne ďakujem Mgr. Martinovi Furmanovi, PhD., KPÚ Žilina.

¹¹ SKUTIL, Josef. Paleolitikum Slovenska a Podkarpatskej Rusi. In *Spisy historického odboru Matice slovenskej v Turčianskom sv. Martine*, 1938, zv. 4, s. 76.

¹² EISNER, Jan. Slovensko v pravěku. In *Práce Učené společnosti Šafaříkova v Bratislavě*, zv. 13, 1933, s. 1, 29, 31 (pozn. 140), 32, 37 (pozn. 190), 59, 87 (pozn. 264), 92 (pozn. 227), 92-93 (pozn. 303), 144 (pozn. 577), 172 (pozn. 25).

¹³ Ide o časť pri Šahách, tesne pri štátnych hraniciach, za hraničným prechodom. Nevieime presne, či Š. Horváth skúmal pole pri štátnych hraniciach, ale pravdepodobne je, že v medzivojnovom období hranice neboli tak prísne uzavreté ako v období socializmu. Zároveň je možné, že mesto Šahy ako župné sídlo Hontu malo väčšie pôvodné katastrálne územie, ktoré siahalo ďalej za dnešné štátne hranice. V tom prípade by sa dalo vysvetliť, prečo nálezisko paleolitickej stanice, ktoré sa nachádza na dnešnom území Maďarska, publikovali ako nálezisko objavené v roku 1913 v Šahách. Katastrálne územie bolo korigované pravdepodobne pri mierových rokovaniach po prvej svetovej vojne.

¹⁴ Okrem uvedených spomienok aj nepublikovaný rukopis *Spomienka Jána Dekana pri príležitosti 90. výročia gymnázia*, ktorý som dostal od Mgr. Tibora

Hrob Š. Horvátha a jeho manželky na cintoríne v Budapešti. Foto: Tibor Tóth.

Pálinkása (Hontianske múzeum a galéria L. Símonyho v Šahách).

¹⁵ EISNER, Jan. Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské rusi roku 1934. In *Sborník Muzeálnej spoločnosti slovenskej*, 1935, zv. 29, s. 51-80.

¹⁶ EISNER, Jan. Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi r. 1935. In *Sborník Muzeálnej spoločnosti slovenskej*, 1936, zv. 30, s. 64-91.

¹⁷ Zrejme ide o meno Vojtech, resp. Béla, uvádzané odlišne v roku 1936 „V. Petö“ a v roku 1945 – 1946 „B. Petö“, v roku 1960 „V. Petö“.

¹⁸ Archív PÚ SR, fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951, Dolné Semerovce, šk. č. 30. Za upozornenie a dodanie materiálu ďakujem Mgr. Martine Orosovej.

¹⁹ EISNER, Jan. Zwei Spangenhelme vom Baldenheimer Typus. In *Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst*, 1940, zv. 13, s. 145-148, tab. 68-70.

²⁰ EISNER, Jan. Dvě přilby typu Baldenheimského z Poiplí. In *Historica slovacca*, 1945 – 1946, zv. 3-4, s. 1-26. (za dodanie tejto štúdie ďakujem Eve Ďurkovičovej, PhD., SNM-AM Bratislava).

²¹ Napr.: BALAŠA, Gejza. *Praveké osídlenie stredného Slovenska*. Bratislava : Osveta, 1960, s. 78, tab. XXXVII; BELJAK, Ján – BELJAK PAŽINOVÁ, Noémi – MITÁŠ, Vladimír. *Stredné a Horné Poplie. Svedectvo archeológie*. Nitra : Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2015, s. 131; BIALEKOVÁ, Darina. Zu Deutungsmöglichkeiten der Baldenheimer Helme von Dolné Semerovce. In *A Vosinsky Mór Múzeum Évkönyve*, 1990, roč. 15, s. 175-185; DEKAN, Ján. *Velká Morava. Doba a umenie*. Bratislava : Tatran, 1976, s. 40, 243, obr. 2, 3; KLUČINA, Petr – MARSINA, Richard – ROMANÁK, Andrej. *Vojenské dějiny Československa I. díl (do roku 1526)*. Praha : Naše vojsko, 1985, s. 46.

²² BIALEKOVÁ, Darina. Staroslovanské črepy z Dolných Semeroviec. In *Študijné zvesti AÚ SAV*, 1962, č. 9, s. 284-285.

²³ BELJAK – BELJAK PAŽINOVÁ – MITÁŠ, 2015, ref. 21, s. 129-130.

²⁴ EISNER, Jan. Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi r. 1936. In *Sborník Muzeálnej spoločnosti slovenskej*, 1937, zv. 31, s. 90-111.

²⁵ Na s. 97 uvedenej publikácie, pozn. č. 59.

²⁶ JANŠÁK, Štefan. *Staré osídlenie Slovenska. Dolný Hron a Ipel' v pravěku*. Turčianský Svätý Martin : Matica slovenská, 1938.

²⁷ Podľa pozn. 99 na s. 80 Š. Janšák uviedol, že o tomto nálezisku písal J. Eisner na s. 37 v práci Slovensko v pravěku, 1933 a podobne na s. 59 v pozn. 79 štúdia Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské rusi roku 1934, 1935, kde urnu považoval za severopanónsku (podobne ako 1933, 87).

²⁸ Dobové určenie nálezov sa uvádza tak, ako to uviedol Š. Janšák, avšak s prihliadnutím na isté zmeny v archeologickej terminológii, napr. „slovenská keramika pomalovaná“ je dnes vyjadrovaná železovskou skupinou „bodrožsko-kerestúrska kultúra“ je chápaná na západnom Slovensku ako lengyelská kultúra, „keramika kanelovaná“ ako badenská kultúra. Presná typová analýza bude predmetom ďalšieho skúmania.

²⁹ SKUTIL, 1938, ref. 11, s. 75-77, tab. VI (Šahy - 8 ks), s. 139-140 (Hrkovce - 12 ks), s. 142 (Sečianky - 7 ks), s. 243-244 (obr. 61) (Parassa Pusztá - 7 ks).

³⁰ ONDROUCH, Vojtěch. *Limes romanus na Slovensku*. Bratislava : Spoločnosť Šafaříkova, 1938, s. 96.

³¹ EISNER, Jan. Prehistorický a protohistorický výzkum na Slovensku a v karpatskej Ukrajine v rokoch 1918 až 1938. In *Sborník Muzeálnej spoločnosti slovenskej*, 1944 – 1948, č. 38-42, s. 37, pozn. 113.

³² EISNER, Jan. Úvod. In *Slovenské dejiny*. Diel I. Časť 1. Slovensko v pravěku (ed. VARSÍK, Branislav), Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1947, s. 9.

³³ SKUTIL, Jozef. Paleolitická stanica pri Šahách (s. 27-28), Drobné a jednotlivé menšie paleolitické nálezy na Slovensku (Hrkovce s. 47-48, Sečianky s. 48). In *Slovenské dejiny*. Diel I. Časť 1. Slovensko v pravěku (ed. VARSÍK, Branislav), Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1947.

³⁴ Predpokladáme, že najmä z toho dôvodu, že Š. Horváth bol skautský náčelník a skautov v roku 1948 zakázali.

³⁵ BALAŠA, Gejza. *Praveké osídlenie stredného Slovenska*. Bratislava-Martin : Osveta 1960.

³⁶ BALAŠA, 1960, ref. 35, s. 66, tab. XXIX:3-6.

³⁷ Pátrame po nálezoch zbierky, ale zatiaľ bez výsledkov. Oslovené boli viaceré inštitúcie na Slovensku, v Maďarsku aj v Česku. Údajne pán F. Danis v čase svojej mladosti (okolo 60. rokov 20. storočia) videl na jednej výstave v Prahe mnohé archeologické nálezy z okolia Šiah, ktoré mohli pochádzať z gymnaziálnej zbierky.

³⁸ Napr. NOVOTNÝ, Bohuslav a kol. *Encyklopédia archeológie*. Bratislava : Obzor, 1986. Prilby z Dolných Semeroviec sú popisované na s. 198.

³⁹ Za korektúru článku ďakujem Mgr. Martine Gereovej.

Pamiatkový výskum Palatínskej línie v Komárne

OTO MAKÝŠ

V roku 2014 sa v Komárne realizovala ďalšia etapa výskumu komárňanského pevnostného systému – pamiatkový výskum Palatínskej línie. Palatínska línia pôvodne ohraničovala západný okraj mesta, dnes je však už súčasťou zástavby širšieho perimetra mesta, ktorá má obytný a priemyselný charakter. Začína pri poloslepom ramene Dunaja, pri areáli Slovenských lodeníc a. s. Jej línia pokračuje severným smerom, pričom sa mierne zatáča na východ až k ramenu Váhu, kde na ňu nadväzuje Vážska línia. Ide o strohú vojenskú prísne účelovú stavbu s minimálnym množstvom výtvarných prvkov. Ak by sa však objavila potreba slohového zaradenia, najvhodnejším riešením sa zrejme javí definovanie ako vojenský klasicizmus.

Stavebno-historická charakteristika

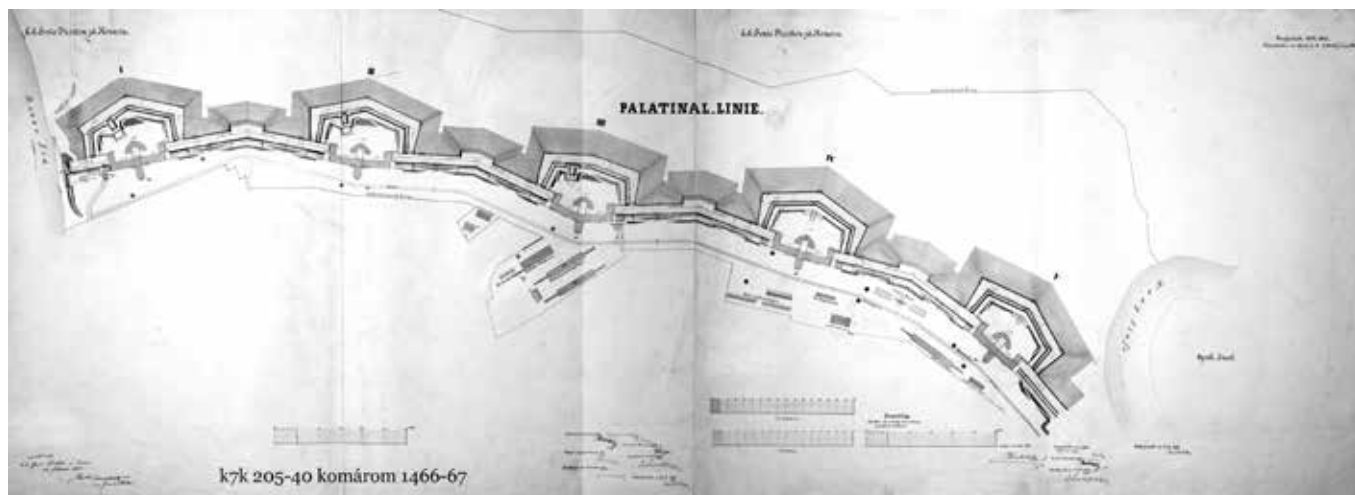
Palatínska línia je predsunutý obranný reťazec pozostávajúci z piatich samostatných bastiónov¹ prepojených kurtinami do uceleného komplexu. Hlavnou úlohou tohto obranného celku – mohutnej polygonálnej pevnostnej reťaze – bolo zabezpečiť obranu mesta Komárno zo strany Žitného ostrova medzi severným Alžbetínskym ramenom Dunaja a južným Apálskym ramenom Váhu.

Jadro Palatínskej línie vytvorilo päť bastiónov, ktoré sú

Bratislavská brána s naznačeným padacím mostom, pohľad zvonka pevnosti smerom od Bratislavy. Foto: autor, 2014.

tvorovo a dispozične veľmi podobné. Bastióny sa navzájom líšia len v niektorých rozmeroch a uhloch pôdorysného založenia čelných stien. Hlavným obranným prvkom je vonkajšia hradba v tvare päťuholníka, ktorá je tvorená priekopou (škarpou), armovanou eskarpou a kontreskarpou. Do hrdla bastiónu je situovaná budova – retranchement, uzatvárajúca bastión v jeho šijovej časti. V strede nádvorja sa nachádza malá polkruhová pevnôstka – kruhový reduit, ktorý bol pôvodne spojený s objektom retranchementu prostredníctvom spojovacích múrov. Jadro obrany smerom k mestu tvorí tzv. polkruhový výstupok retranchementu, v ktorom zároveň sídlilo veliteľstvo objektu. Jednotlivé bastióny boli navzájom prepojené medzibastiónovou hradbou – kurtinou so

Plán z roku 1870 zobrazujúci Palatínsku líniu, ktorá bola vybudovaná z pevného stavebného materiálu (kameň, pálená tehla) v rokoch 1839 – 1847. Zdroj: Kriegsarchiv – Wien.

streleckou galériou. Tá je rovnako ako v prípade vonkajšej hradby tvorená škarpou, armovanou eskarpou, kontreskarpou a vodnou stružkou na dne škarpy. V kurtine vedie krytá strelecká galéria k susednému objektu.

Špecifické postavenie mal bastión I. pri dunajskom ramene, ktorý bol zároveň ukončovacím článkom celého pevnostného reťazca. Pri jeho ľavom boku bol vybudovaný komplex miestností a menšia priekopa s padacími mostmi, ktoré slúžili na obranu prístupovej komunikácie vedúcej z Bratislavy. Zároveň tieto prvky zabezpečovali obranu smerom k vodnému toku Dunaja. Z pôvodnej projektovej dokumentácie možno vidieť aj asymetrickú hradbu bastiónu I. Bastión II. a IV. sú tvarovo a rozmerovo zhodné. Hrotový bastión III. má zo všetkých bastiónov najtupšie zalomenie špicu, čo súvisí predovšetkým s faktom, že má centrálné postavenie v celom obrannom reťazci a tupší uhol, ktorý zvierajú jeho čelné steny, umožňoval viesť efektívnejšiu bočnú paľbu zo susediacich bastiónov. Súčasťou Palatínskej línie boli aj stavby nachádzajúce sa v tesnej blízkosti objektov z vnútornej strany pevnostného systému. Išlo predovšetkým o konské stajne, jazdiareň, či skladové priestory, ktoré slúžili posádke pevnosti.

Prístup do mesta Komárna zo strany Žitného ostrova umožňovali tri brány, ktoré boli zakomponované do obrannej línie. Na ľavom boku bastiónu I. sa nachádzala spomínaná Bratislavská brána, na pravom boku bastiónu III. sa nachádza Gútska² brána a na pravom boku bastiónu V. Apálska brána. Okrem týchto prístupov boli neskôr do pevnostného systému zakomponované aj dva prielomy pre železničnú trať, ktoré boli opevnené a dva novšie prielomy pre mestské ulice.

Vonkajšia hradba bastiónov

Vonkajšia hradba tvorí základný obranný prvok bastiónu. Vonkajšiu hradbu predstavujú dva priebežným múrom armované protiláhlé zemné valy – eskarpa a kontreskarpa, ktoré sú navzájom oddelené širokou vodnou priekopou, ktorá mohla byť v čase ohrozenia pevnosti zavodnená. Stredom bastiónovej vodnej priekopy sa vinie drenážna struha slúžiacia na odvod dažďovej vody, či na prípadné zavodnenie. Na bokoch bastiónu sa nachádza krytá kaponiéra, ktorou vedie strelecká galéria, vedúca zároveň celým obodom kontreskarpy, z ktorej sú vedené štrbinové puškové a väčšie delové strielne. Základom hradby je hrubé lomové murivo dopĺňané zlomkovými tehliami. Armovanie dosahuje výšku približne 7 m, pričom hlava muriva je krytá rímsou z obdĺžnikových kamenných blokov z ružového vápenca. Zemný val eskarpy je typicky profilovaný a vytvára veľké množstvo obranných pozícií prístupných ochodzou tiahnuťou sa celým vnútorným obodom.

Stavebným základom kontreskarpy je kamenné murivo obkladané polygonálnymi vápencovými blokmi s tehlovou valenou klenbou a zemným zakrytím. Výška armovania dosahuje približne 5 m odo dna priekopy, zemný násyp hradby je vysoký približne 1,5 m, čím eskarpu vizuálne zakrýva.

Na bokoch bastiónu sa nachádza krytá kaponiéra prepájajúca streleckú galériu kontreskarpy s objektom retranchementu, pričom dispozícia tohto prvku delí vodnú priekopu na bastiónový a medzibastiónový úsek. Do priestoru oboch častí priekopy ústia štrbinové strielne pre ručné palné zbrane. Krytá kaponiéra pokračuje telesom valu eskarpy a napája sa na vysunutý bok retranchementu, pričom v strede úseku sa tupouhlo zalamuje.

Stav priekopy kurtiny medzi bastiónmi I. a II. husto zarostenej húštím. Takýto stav je v súčasnosti typický pre väčšinu priekop Palatínskej línie. Foto: autor, 2014.

Rondel bastiónu II., ktorého jadrové murivo je obložené kameňom v polygonálnej skladbe. Foto: A. Németh, 2014.

Kvádrikové murivo – lícová strana múru streleckej galérie medzi bastiónmi I. a II. Tri viditeľné otvory predstavujú strielne, t. č. uzatvorené luxfermi. Foto: A. Németh, 2014.

Retranchement

Retranchement, situovaný v hrdle bastiónov Palatínskej línie je symetrická budova tvaru písmena U, na kapitále tupouhlo zalomená a slúžiacia na ubytovanie posádky bastiónu. Na bokoch sa nachádzajú výstupky retranchementu napájajúce sa prostredníctvom kaponiéry na vnútornú hradbu bastiónu. Jadro tvoria symetrické krídla tvorené šiestimi priečne usporiadanými miestnosťami navzájom prepojený-

Delový rondel (reduit v dutom priestore) bastiónu III. s bránou pre dopravu kanónov. Foto: Z. Bobáň, 2014.

Súčasný stav bastiónu III., ktorý je čiastočne zarastený hustou náletovou vegetáciou. Na obrázku vidieť aj zvyšky rôznych novodobých stavieb, vstavaných do priestoru bastiónu. Foto: Z. Bobáň, 2014.

mi priechodom. Smerom k mestu je v každej miestnosti dvojica okien, do priestoru nádvorja bastiónu ústi okno s dvojicou štrbinových strieľní.

Na kapitále pristupuje k budove retranchementu polkruhový výstupok tvorený dvoma miestnosťami pre veliteľstvo. Výstupok má polkruhové ukončenie, v ktorom sa nachádza galéria so štrbinovými strieľňami. V minulosti boli v galérii umiestnené sociálne zariadenia odkanalizované do žumpy. Po bokoch tohto výstupku sa nachádzajú dva priechody vedúce do priestoru nádvorja bastiónu. V jadre polkruhového výstupku sa nachádza výstupné schodisko vedúce na násyp retranchementu.

K retranchementu priliehajú vysunuté krídla – tzv. boky retranchementu, uzatvárajúce medzibastiónovu priekopu. Tieto krídla sú dvojpodlažné, tvorené v prípade bastiónu II. štvoricou miestností na hornom podlaží, dolné podlažie tvorí trojica miestností, z ktorých sú vedené delové strieľne na bočnú palbu pozdĺž priekopy a príručný muničný sklad. Z horného podlažia ústia do priestoru priekopy tri trojice štrbinových strieľní, do priestoru nádvorja bastiónu ústi z každej miestnosti okno.

Nádvorie bastiónu, polkruhový rondel a muničný sklad

V priestore nádvorja bastiónu sa nachádza fortifikačný prvok polkruhového pôdorysu – rondel. V podstate ide o malú pevnosťku, ktorej úlohou bolo brániť priestor nádvorja bastiónu v prípade prelomenia hlavnej obrannej línie.

Z radiálne členených miestností rondelu ústi do nádvorja sedem delových strieľní. Po ich bokoch sa nachádzajú strieľne pre ručné palné zbrane. Polkruhový rondel bol pôvodne prepojený s objektom retranchementu spojovacími múrmi, z ktorých boli vedené strieľne na pozdĺžnu palbu. Dodatočne boli tieto múry odstránené a dnes možno vidieť ich pozostatky v bastióne III. a IV. Vstup do rondelu umožňujú dve postranné brány kryté ušnicou, v ktorej sa nachádzajú dve miestnosti slúžiace ako muničné sklady.

V násype eskarpy bastiónov I., II. a III. boli dodatočne vybudované muničné sklady. Tieto objekty sú dvojpodlažné, prístupné z nádvorja bastiónu, ako aj dvoma vstupmi priamo z ochodze valov. Dolné podlažie tvorí v prípade bastiónu II. obdĺžniková miestnosť. Okolo nej sa vinie komunikačná chodba so schodiskom vedúcim na horné podlažie. Po bokoch sa nachádzajú dve malé štvorcové miestnosti, z ktorých jedna slúžila ako sociálne zariadenie.

Medzibastiónova hradba

Bastióny Palatínskej línie netvoria osamelé objekty, ale sú navzájom spojené do uceleného obranného reťazca prostredníctvom medzibastiónovej hradby – kurtiny, obsahujúcej streleckú galériu. Tá je tvorená rovnobežnými armovanými zemnými valmi s eskarpou a kontreskarpou, navzájom oddelených priekopou. V strede medzibastiónového úseku bola na eskarpe vybudovaná delostrelecká plošina, prístupná dvoma bočnými rampami.

V mestu bližšom v ale vedie strelecká galéria, z ktorej ústia do priestoru priekopy strieľne na ručné palné zbrane. Vstup do galérie umožňuje kazematový trakt nachádzajúci sa na boku retranchementu za poternou. Hlavnou úlohou tejto galérie bolo strelecké pokrytie celého priestoru priekopy, pričom bočnú palbu z dvoch úrovní zaistovali vysunuté krídla retranchementu. Vstup do priekopy umožňujú poterny nachádzajúce sa na bokoch každého bastiónu.

Materiálové riešenie³

Stavebným základom objektov Palatínskej línie je hrubý lomový kameň obkladaný dohladka opracovanými kamennými blokmi obdĺžnikového alebo polygonálneho tvaru. Všetky murované časti hradiieb boli dôkladne prikryté zemným násypom a kryté v metnej výške protilahlým valom. Retranchement, rondel, či muničné sklady Palatínskej línie sú tehlové, pričom nárožia viacerých budov sú spevnené vápencovými kvádrmi. Rovnako ako v prípade hradby, aj tieto súčasti bastiónu boli dôkladne prikryté zemným násypom. Všetky fasády ukončuje rímsa z ružového vápenca. Na ostenia okien a vstupov, či kamenné sokle použili stavitelia ružový vápenec, dotvárajúci charakteristický vzhľad objektov.

Jednotlivé prvky línie vykazujú na prvý pohľad zjavné výtvorné odlišnosti, ktoré môžu odrážať posun vo výtvarnom ponímaní reprezentačnej funkcie jednotlivých vojenských stavieb. Bastión II. a bastión I. boli v plnej miere oplášťované kamenným polygonálnym murivom identickým s Monoštorskou pevnosťou (Fort Sandberg 1850 – 1871). Ostatné bastióny mali reznú tehlovú fasádu s kamennými šambránami, rímsami, soklami a nárožným kvádrovaním obdobným ako má Igmánska pevnosť (1871 – 1877). Je teda otázná a zatiaľ nezodpovedaná, prečo sa takáto technologicky zásadná zmena v budovaní jednotlivých bastiónov na inak identických stavbách stavaných v rozmedzí rokov 1839 –

1847 udiala. Vyhodnotené historické pramene ani vizuálna diagnostika murív (hoci aj v lokálne torzálnom stave) jednoznačne vysvetlenie nepodávajú. Zrejmé je tiež, že jednotlivé bastióny neboli budované tými istými pracovnými čatami (firmami?) a výstavba asi ani nebola celkom jednotne vedená.

Okrem prevažne konštrukčných tvaroslovných prvkov (kamenné sokle, šambrány, portály, kamenné dlažby a schodiská) sa v Palatínskej línii stretávame aj s informačnými prvkami – kamennými reliéfnymi tabuľkami s číslami. Osobitným prvkom, ktorý má tvaroslovne architektonizovaný charakter, sú fasádne konštrukcie Bratislavskej brány a ostatných hlavných brán. Sochárske diela sa v architektúre Palatínskej línii nenachádzajú.

Stavebný vývoj

Myšlienka výstavby obranného reťazca pochádza minimálne už z prelomu 17. a 18. storočia, keď bol v čase kuruckých vojen na mieste medzi Alžbetínskym ramenom a Váhom približne v trase dnešnej Palatínskej línii vystavaný zemný (drevozemný?) val (s palisádou?).

Napoleonské vojny z rokov 1800 – 1805 nasmerovali pozornosť rakúskej vojenskej administratívy na vybudovanie zásadného strategického oporného bodu monarchie. Pozornosť cisárskej armády sa opäť sústredila na Komárno a začala sa pripravovať jednak podstatná prestavba a modernizácia Starej a Novej pevnosti a jednak rozsiahla expanzia jestvujúceho pevnostného systému.

Prvým krokom k budovaniu Palatínskej línii bola výstavba predsunutej dočasnej línii, pozostávajúcej zo šiestich reduitov pospájaných valmi, vysunutej približne na 3 km od Ústrednej pevnosti – citadely. Opevňovacie práce ukončené v roku 1809 usmerňoval palatín Jozef Anton⁴ a na jeho počesť bola stavba pomenovaná Palatínskou líniou (Palatinal Verschanzung, Palatinallinie, Linea Palatinala). Neskôr, v rokoch 1839 až 1847 bolo na jej mieste vybudované permanentné polygonálne murované opevnenie pozostávajúce z piatich bastiónov spojených streleckými galériami, ktoré plnili funkciu kurtín.

Prvý veľkolepý návrh prestavby pochádza z roku 1810.⁵ Podľa tejto koncepcie sa mal fortifikačný polygonálny systém skladať z 8 hlavných pevnostných centier s ďalšími spojovacími a zosilňujúcimi článkami⁶ a jeho súčasťou mala byť aj pevnostná reťaz, zložená z 13 pevností, ktorá mala obohnáť celé mesto (išlo o prvý návrh vybudovania reťazového opevnenia mesta na základe ktorej bol neskôr vypracovaný návrh Palatínskej a Vážskej línii). Tento príliš komplikovaný plán sa nakoniec, hlavne pre jeho finančnú náročnosť, nemohol realizovať. Bol však prvým inšpiračným impulzom a svojou koncepciou ovplyvnil vznik novodobého pevnostného systému Komárna.⁷

V rokoch 1839 – 1847 bola vystavaná z pevného stavebného materiálu obranná reťaz bastiónov novopruského typu – dôležitý obranný článok pozostávajúci z menších pevností, ktoré sa však nevyznačovali úplne uzavretou dispozíciou, tak ako samostatné forty.

Niet pochýb, že ide o vyvrcholenie doznievajúceho komplexného bastiónového systému opevňovania s využitím všetkých dovtedajších skúseností obranného boja. Po ňom už nasledovalo len doplnenie systému stavbou predsunutých fortov a vylepšovanie objektov systémov prostým betónom a železobetónom. Následne sa koncom 19. storočia

Jedna z mála pôvodných brán zachovaná v bastióne III. Napriek na prvý pohľad žalostnému stavu je bránu možné opraviť a mohla by slúžiť ako vzor na rekonštrukciu ostatných brán Palatínskej línii. Foto: autor, 2014.

prešlo na nové obranné systémy založené na využívaní železobetónu a pancierovej ocele. Tým sa vytvorili aj možnosti na zásadnú zmenu spôsobu realizácie obranných stavieb, ktoré sa následne (od začiatku 20. storočia) začali budovať v podobe menších betónových bunkrov, pechotných zrubov, tvrdzí a pod.⁸

Päť bastiónov Palatínskej línii sa od seba odlišuje len menšími zmenami, ktoré závisia od nutnosti zabezpečenia vzájomnej obranyschopnosti, teda vzájomného krytia jednotlivých bastiónov krížovou paľbou. Projektanti využili zásadu vyslovenú ešte Danielom Specklem, podľa ktorej boky bastiónov majú byť kolmé na čiaru obrany. Čiara obrany bola rovnobežná s priekopou medzi dvoma bastiónmi a bola totožná s jej kontreskarpou pri susednom bastióne. Touto konštrukciou vznikla požiadavka zalomenia kurtín a priekop v polovici úseku medzi bastiónmi. Na zalomenom úseku boli vybudované menšie medzibastióny, ktoré slúžili na obranné postavenie delostrelectva.⁹

V tomto období bola v roku 1844 postavená aj Bratislavská brána, ktorá je súčasťou Palatínskej línii. Dovtedajšie prevládajúce opevnenie Komárna zastarávajúcim bastiónovým systémom sa v spomínaných rokoch opevňovania pozdvihlo na moderný polygonálny systém.¹⁰

Zaťažkávacou skúškou článkov komárňanského pevnostného systému boli revolučné boje v rokoch 1848 – 1849.¹¹ Po ukončení bojov sa opäť začalo s opravami a opevňovacími prácami. V roku 1850 sa aktuálnou opäť stala otázka dostavby celého pevnostného systému. Veliťom pevnosti sa stal podmaršál Balthasar Simmunich, riaditeľom opevňovacích prác bol vymenovaný podplukovník

Gútska brána (Kolárovska) v Palatínskej línie pri bastióne III., momentálne pre prejazd nefunkčná. Foto: Z. Bobáň, 2014.

Neobvyklý novodobý zásah do Palatínskej línie výstavbou novej administratívnej budovy na základoch pôvodného delového rondelu v bastióne IV., ktoré sa zachovali do výšky kamenného sokla. Nutné je však uznať, že novostavba nepôsobí rušivo. Foto: Z. Bobáň, 2014.

Označenie bastiónu V. vytesané do ružového vápenca z lomu v maďarskom Süttő. Foto: autor, 2014.

Mihály Maly, ktorý vypracoval plány na dostavbu celého pevnostného komplexu.

V roku 1850 sa začalo so stavbou obrovskej Monoštorskej pevnosti (Fort Sandberg), ktorá bola ukončená v roku 1871 v zjednodušenom rozsahu.¹² Impulz k vybudovaniu Vážskej línie (Waag Anschlüsse) a k novovybudovaniu vysunutých pevností (Waag a Donau Brückenkopf) však dalo až vypuknutie prusko-rakúskej vojny 17. júna 1866.

Na pruskom fronte boli rakúske vojská porazené 3. júla v bitke pri Sadovej pri Hradci Králové v Čechách. Prusom sa

otvorila cesta na Prahu a Viedeň, pričom tesne pred nadobudnutím platnosti uzavretého prímeria (koncom júla) sa Prusom podarilo dostať až po hranice Prešporoku (Bratislavy). Vojenská situácia sa stala zakrátko takou vážnou, že cisársky dvor bol prinútený opustiť Viedeň a presťahoval sa do Budína. Panovnícke klenoty a vojenskú klenotnicu však uložili do bezpečia komárňanskej pevnosti, čím sa Komárno opäť raz stalo stredobodom monarchie.¹³

Jednotlivé objekty Palatínskej a Vážskej línie boli vybudované v priebehu tridsiatich rokov od konca 30. po koniec 60. rokov 19. storočia s jednou dlhšou prestávkou.¹⁴ Za jadro pevnosti môžeme označiť Ústrednú pevnosť (Starú pevnosť spolu s Novou pevnosťou). Za jednotlivé forty, ktoré boli v určitom rozsahu schopné nielen samostatnej bojovej činnosti, ale po istú dobu aj samostatnej existencie v obklúčení, je možné označiť Igmándska a Monoštorskú pevnosť a s určitou toleranciou asi aj opevnenia Vážskeho predmostia a Dunajského predmostia. Súčasťou všetkých opevnení fortovej sústavy by v prípade ohrozenia boli ešte kilometre zosilňujúcich a spojovacích dočasných drevených a drevozemných sapérskych diel.

Na prelome 19. a 20. storočia boli cez líniu fortifikácií Palatínskej línie vybudované opevnené prejazdy nových železničných tratí (vicinálne trate) pre parostrojnú železniciu. Jedna z nich – do Újszóny (dnes v Maďarsku) viedla cez opevnenie medzi bastiónmi I. a II., druhá trať do Dunajskej Stredy (v roku 1896) medzi bastiónmi III. a IV. Tieto trate však boli zakomponované do fortifikačného systému a ich prestupy boli opevnené.¹⁵

V tomto období sa vybuvoval nový (a dnes už unikátny) objekt opevnenej strážnice, ktorá bola postavená na severnej strane železničného mosta cez Dunaj (asi 1907). Na jej výstavbu bol použitý železobetón – vtedy nový stavebný materiál a objekt bol koncipovaný ako guľometný zrub. Stal sa tak jedným z najmodernejších pevnostných objektov postavených na území Slovenska v časoch monarchie.¹⁶

V roku 1914 schválil cisár vybudovanie rozsiahleho poľobľúka opevneného predmostia na ľavom behu Dunaja na ochranu mesta pred ruským útokom. Opevnenie drevozemnej konštrukcie bolo vybudované za štyri týždne, avšak po niekoľkých rokoch sa bez využitia prakticky rozpadlo.¹⁷

V medzivojnovom období slúžili v Maďarsku všetky tri pevnosti na vojenské účely aj naďalej, ale v prvej ČSR boli s využitím obrovského komplexu stavieb problémy. Využitá bola Ústredná dvojpevnosť (Stará a Nová) a bastióny I. až V. Palatínskej línie. V ostatných objektoch boli časom zriadené byty pre bezdomovcov. Celý pevnostný systém postupne upadal. K prerušeniu Palatínskej línie, respektíve k zbúraní niektorých častí pevnosti, prišlo ešte v prvej polovici 20. storočia. Tento osud postihol vonkajšie články Ústrednej pevnosti a bastión I. Palatínskej línie, z ktorého sa zachovala len Bratislavská brána a fragment retranchementu. Medzi bastiónmi II. a III. Palatínskej línie bola prerazená kurtina s cieľom vybudovania komunikácie. Časť hradby medzi bastiónmi III. a IV. bola asanovaná pre komunikáciu a železničnú trať do Bratislavy a Kolárova.¹⁸

V priebehu 20. storočia už k ďalším zásadnejším prestavbám pevnosti nedošlo. Pevnosť naďalej slúžila na vojenské účely, hlavne ako skladové, ale aj ubytovacie priestory 12. streleckého pluku M. R. Štefánika (ubytované tu boli II. a III. prápor,¹⁹ ktorý tvoril miestnu vojenskú posádku až do roku 1938). Zložky pluku využívali aj niektoré bastióny Palatínskej línie.²⁰

Po vyostrení medzinárodnej situácie v 30. rokoch 20. storočia pristúpilo Československo k vybudovaniu systému moderných železobetónových pevností – aj ťažkých pechotných zrubov, umiestnených najmä po obvode jeho hraníc. Po Viedenskej arbitráži museli československí vojaci objekty troch zrubov vybudovaných v Komárne opustiť a počas maďarskej prítomnosti boli zruby poškodené (zbavené pancierových zvonov). V roku 1969 boli dva z nich prakticky zlikvidované.

Po roku 1945 bola pevnosť opäť súčasťou Československa a naďalej slúžila potrebám vojska ako kasáreň. Niektoré časti komplexu boli určené na stavebný materiál. V 50. rokoch bola zbúraná nevšedná budova dôstojníckych jazdiarní kvôli výstavbe sídliska *Leninove sady*. Zanikli medzibastiónove priestory, celistvosť Palatínskej a Vážskej línie bola na viacerých miestach porušená. Vo vyprázdnených bastiónoch obranných línií sa postupne zriaďovali sklady. V 70. rokoch sa predpolie bastiónov Palatínskej línie rozdelilo na záhradky.

V rokoch 1982 – 1991 bol bastión VI. Vážskej línie obnovený, za čo mesto dostalo v roku 1995 medzinárodnú cenu EUROPA NOSTRA.²¹ Zrodili sa aj veľké plány na obnovu celého systému – do roku 1991 boli prázdne temer všetky bastióny obranných línií a spodná časť Vážskeho predmestia mala byť vykopaná a rekonštruovaná. Skutočnosť však bola iná a pevnosť zápasila s nedostatkom financií a vôle.

Čiastočne boli obnovené bastióny I. a IV. Palatínskej línie, avšak na nádvorí čísla IV. boli vystavané nevhodné novostavby. V bastióne V. je umiestnená galéria T. Ostatné bastióny chátrajú a silnie tendencia zastavania ich bezprostredného okolia.

S výnimkou úsekov, ktoré zanikli v súvislosti s budovaním železnice môžeme zhrnúť, že Palatínska línia je v jej stavebnej podstate kompaktné zachovaná. Jedinú výnimku tvorí I. bastión, ktorého južná hmota (podľa archívnych dokumentov vykazujúca rozdielne riešenie) bola v drvivšej väčšine v prvej polovici 20. storočia odstránená, do súčasnosti sa z komplexu tohto vstupu zachovala iba Bratislavská brána.

Valy, priekopy, múry eskarpy a kontreskarpy, fasády budov, otvory vo vonkajšom múre a v podstate celý vnútrojšok majú dominantný charakter fortifikačného vojenského objektu 19. storočia. Výskum potvrdil že ide o autentický objekt pevnostného staviteľstva, ktorý sa aj napriek technologickému vývoju vojenstva, ktorý spôsobil jeho rýchle zastaranie, v podstate zachoval až doteraz.

Objekty vo vlastníctve mesta sú pripravené na funkcie kultúrneho či spoločenského využitia, prípadne na adekvátne komerčné aktivity. Priority mesta sa kladú na oživenie turistického ruchu a zápisu pamiatky do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva. Treba však brať do úvahy aj naliehavú potrebu prakticky akejkoľvek revitalizácie tých priestorov, ktoré chátrajú, či sú dokonca devastované vandalmi a bezdomovcami. Palatínska línia totiž svojimi rozmermi a charakterom riešenia objektov ponúka oveľa viac funkčných plôch ako je možné využiť na kultúrne a spoločenské funkcie. Užívanie predmetných priestorov vyžaduje kompromisy od užívateľov, ktorí sa musia prispôbovať špecifickým priestorovým a konštrukčným limitom.

Záver

Celý novodobý pevnostný systém Komárna predstavuje z hľadiska historických fortifikačných stavieb v strednej Eu-

Novodobé zasklené steny z reštaurácie v bastióne V. a ukážka umeleckých exponátov T Galérie, umiestnených na nádvorí bastiónu. Foto: autor, 2014.

Torzo múru po asanovanej bráne pri ľavom krídle retranchementu bastiónu IV. Dobře viditeľná je skladba múru s vnútornou hmotou, vymurovanou z plných tehál pálených a krytých vrstvou kamenného polygonálneho muriva. Foto: Z. Bobáň, 2014.

rópe veľmi významnú pamiatku s relatívne dobre zachovanými stavebnými objektmi. Je to prvá bastiónová pevnosť v európskom vnútrozemí, ktorá zohrala významnú historickú úlohu z hľadiska vývoja širšieho regiónu najmä v 16. – 17. storočí. Zároveň bola dôležitým dielom pevnostného staviteľstva s navrstvením viacerých vývojových etáp od starotalianskeho typu až po novopruský typ. Palatínska línia v rámci dlhého vývoja fortifikačného systému Komárna reprezentuje záverečný a objemovo dominantný tzv. novopruský typ bastiónových pevností. Svojimi rozmermi patrí komárňanské opevnenie v rozsahu polygonálneho pevnostného systému z konca 19. storočia medzi plošne najväčšie, ak nie aj výhradne najväčšie, pevnostné systémy svojho druhu na svete. Objekty boli vo svojej vrcholnej dobe schopné pojať až dvestotisícovú armádu.

Jedinečnosť komárňanských pevností spočíva tiež v monumentálnosti a v spôsobe technologického, ako aj architektonického riešenia, dobrom stavebno-technickom stave zachovaných objektov, ktoré môžu po revitalizácii a vložení adekvátnych náplní spĺňať funkcie nadregionálneho charakteru i v cezhraničnom charaktere komplexu, ktorý sa dnes nachádza na území dvoch spriatených štátov zdieľajúcich storočia spoločnej histórie – Slovenskej a Maďarskej republiky. ■

Literatúra a pramene – skrátený výber

- ASHURST, J. – ASHURST, N. *Practical Building Conservation. Vol. 2. Brick, Terracotta and Earth*. Hants: English Heritage Technical Handbook, Gower Technical Press, 1989.
- DUBÁNEK, M. – FIC, T. – LAKOSIL, J. *Putování po československém opevnění 1935 – 1989*. Praha : Mladá fronta, 2010. ISBN 978-80-204-2200-2.
- DUFFY, Ch. *Kámen a oheň : bastionová pevnost, její zrod a vývoj v dějinách pevnostního válečnictví*. Brno : Books, 1998. 233 s.
- GRÁFEL, Ľ. *A Komáromi erőd*. Komárno : Városi Múvelődési Központ Komárno, 1993.
- GRÁFEL, Ľ. *Nec arte nec Marte : komárňanský pevnostný systém*. Komárno : Mestský úrad : NEC ARTE, 2006. 112, LXVI s.
- HAUSNER, G. Uhorská vojenská literatúra v 17. storočí. In *Vojenská história*, 2009, č. 4, s. 91-99.
- HOŠEK, J. – MUK, J. *Omítky historických staveb*. Praha : SPN, 1990. 143 s.
- KECSKÉS, L. Komárom erődrendszere. In *Műemlék védelem*, 1978, roč. XXII. č. 3.
- KLOTZ-WARISLOHNER, G. – SAAR, M. *Reparatur in der Bau- denkmalspflege*. München : Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, 1999.
- KOHOUT, J. – TOBEK, A. – BARTÁK, K. *Zednictví. Tradice z pohledu dneška*. Praha : Grada Publishing, 1998. 224 s. ISBN 80-7169-653-6.
- KUPKA, V. Pevnost Komárno – habsburský reduit na Dunaji. In *ATM*, 2003, č. 5, 6, 7.
- LETOŠTÁK, Ľ. *Delostrelectvo čierneho strelného prachu*. Ružomberok : EPOS, 2003. 185 s.
- Vápno*. Praha : Společnost pro technologie ochrany památek, 2001. 76 s. ISBN 80-902668-8-6.
- MAKÝŠ, O. *Technologie renovace budov*. Bratislava : Jaga group, 2004. 262 s. ISBN 801-8076-006-3.
- MĚŠŤAN, R. *Omítkářské a štukatérske práce*. Praha : SNTL, 1988. 304 s.
- NOVOTNÁ, M. – KARHAN, J. – PECHOVÁ, D. *Metody instrumentální analýzy při průzkumu památek*. Praha : Společnost pro technologie ochrany památek, 2001. 107 s. ISBN 80-902668-7-8
- REŠKO, A. *Komárno, Gibraltár na Dunaji*. Komárno : KT, 2002. 155 s.
- SPECKLE, D. *Architectura von Vestungen*. Strassburg : Bernhart Jobin, 1589.
- SZÉNÁSSY, Z. *Rév – Komárom*. Komárno : KT Kiadó, 1998. 351 s.
- TITSCHER, F. *Staviteľství : tradice c. k. stavebnictví*. Praha : Grada Publishing, 2002. 264 s. ISBN 80-247-0069-7.
- TOK, V. *Komárňanská pevnost*. Komárno : Podunajské múzeum, 1974. 43 s.
- Archív KPÚ Nitra, pracovisko Komárno, fond KÚŠPSOP, Záznamy a správy o obnove fortifikačného systému mesta Komárno, 1972, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1984, 1987.
- Archív KPÚ Nitra, pracovisko Komárno, Návrhy využitia NKP, 1982, 1987, 1988, 1989.
- Archív KPÚ Nitra, pracovisko Komárno, Medzinárodná vedecká konferencia Bastiónové fortifikácie, 1994, texty prednášok: Kecskés, L. – Komárom; Fiala, A. – Bratislava; Kotruszová, V. – Nové Zámky; Domokos, Gy. – Budapest; Bóna, M. – Topolčany; Sebestyén, J. – Budapest, Slavík, J. – Pardubice, Mertlík, Mertlíková – Jaroměř, Lukáč, G., Nagy, K. – Budapest; Korsós, L. – Budapest.

¹ Používanie termínu bastión pri Palatínskej línii budí určité rozpaky, keďže od pôvodnej formy bastiónov – zachovanej napríklad v Starej, ale aj v Novej pevnosti sa bastióny Palatínskej línie zásadne odlišujú. Svojou formou sa tieto bastióny blížia skôr k označeniu forty, čo by aj zodpovedalo dobe výstavby, keď sa už prechádzalo na fortový systém opevňovania. Avšak proti tomu zasa hovorí fakt, že objekty neboli postavené ako samostatné pevnosti (ako napríklad Fort Sandberg alebo Fort Igmánd), ale sú pospájané krytými streleckými galériami (kurtinami) do jedného opevňovacieho celku. V pôvodnej dokumentácii sú označované termínom Werk. V dobovej odbornej literatúre sa rozlišuje medzi termínmi Festung (slov. pevnosť), prípadne Fest (v českej odbornej literatúre označované ako fest) a werk. Toto slovo sa dnes prekladá ako dielo, podnik, dielňa, práca a pod. V dobových súvislostiach a významoch sa však ako najvhodnejší zdá byť preklad ako opevnenie. To by bolo zrejme primeranejšie používať aj pre objekty Palatínskej a časti Vážskej línie. Ku konečnému rozlíšeniu tohto terminologického problému by asi bolo potrebné zorganizovať medzinárodné kolokvium odborníkov na bastiónové staviteľstvo.

² Gúta – historický názov mestečka, po roku 1948 nezmyselne premenované na Kolárovo.

³ V zachovaných murivách je pomerne ľahko možné vizuálne identifikovať tehly rôzneho pôvodu – mierne až zásadne odlišných rozmerov, rôznej kvality, rôzneho charakteru a stupňa korózneho poškodenia, ako aj odlišnosti v technológii murovania, ktoré sa dajú dokonca identifikovať priestorovo. Podobné je možné konštatovať aj o použitej vápennej malte. Základným problémom vyhodnocovania uvedených rozdielov však je, že používané materiály boli určite aj viac rás recyklované (aj pôvodne zrejme pochádzali z viacerých zdrojov, nielen primárnych, ale aj sekundárnych, či terciárnych) a použité technológie boli zrejme podmienené aj personálne, takže presné časové zaradovanie jednotlivých zásahov sa tým výrazne komplikuje.

⁴ Štátny palatín Jozef Anton (šiesty syn cisára Leopolda II.).

⁵ Uložené v Hadtörténeti Térképtár, Budapest.

⁶ KECSKÉS, L. Komárom erődrendszere. In *Műemlék védelem*, 1978, roč. XXII. č. 3.

⁷ GRÁFEL, Ľ. *A Komáromi erőd*. Komárno : Városi Múvelődési Központ Komárno, 1993.

⁸ GRÁFEL, Ľ., 1993, ref. 6.

¹⁰ Zvláštnosťou opevňovania Komárna je, že mnohé pokrokové opevňovacie prvky v ňom boli vybudované aj o 1 – 2 generácie skôr, ako sa ich používanie stalo charakteristickým pre určitú všeobecnú školu. Napríklad idey Daniela Speckleho (1536 – 1589) sa výrazne premietli do celého obdobia bastiónového staviteľstva. KUPKA, V. Pevnost Komárno – habsburský reduit na Dunaji. In *ATM*, 2003, č. 5, 6, 7.

¹¹ SZÉNÁSSY, Z. *Rév – Komárom*. Komárno : KT Kiadó, 1998. 351 s.

¹² REŠKO, A. *Komárno, Gibraltár na Dunaji*. Komárno : KT, 2002. 155 s.

¹³ GRÁFEL, Ľ., 1993, ref. 6.

¹⁴ GRÁFEL, Ľ., 1993, ref. 6.

¹⁵ GRÁFEL, Ľ., 1993, ref. 6.

¹⁶ Napriek tomu, že ide o jedinečnú stavbu – jednu z mála svojho druhu a možno aj najstaršiu na Slovensku – zrub nie je zatiaľ pamiatkovo chránený. DUBÁNEK, M. – FIC, T. – LAKOSIL, J. *Putování po československém opevnění 1935 – 1989*. Praha : Mladá fronta, 2010.

¹⁷ KUPKA, V., 2003, ref. 9.

¹⁸ GRÁFEL, Ľ., 1993, ref. 6.

¹⁹ STEHLÍK, E. – VAŇOUREK, M.; *Hraničáři na Dunaji*. Mohelnice : Martin Vaňourek, 1999.

²⁰ STEHLÍK, E., VAŇOUREK, M., 1999, ref. 18.

²¹ Časom sa však na objekte bastiónu vyskytli technické problémy, ktoré vyplývali z nesprávnej technológie obnovy.

Konferencia k 65. výročiu vzniku Pamiatkového úradu SR

V roku 2016 sa uskutočnila Konferencia k 65. výročiu založenia Pamiatkového úradu Slovenskej republiky. Počiatok vzniku novodobej inštitucionálnej pamiatkovej ochrany sa viaže na rozhodnutie povereníka školstva, vied a umení Ernesta Sýkora z roku 1951 o zriadení Pamiatkového ústavu ako organizácie na ochranu kultúrneho dedičstva in situ. Vznik Pamiatkového úradu SR a jeho právnych predchodcov si jeho zamestnanci, profesionálni pamiatkari a odborná verejnosť pripomínala spravidla odbornými seminármi, jubilejnými zborníkmi a v posledných desaťročiach odbornými konferenciami, ktoré sa konajú v pravidelných päťročných intervaloch. Ostatná konferencia sa konala v dňoch 29. až 30. septembra v objekte kaštieľa v Gbelanoch, okr. Žilina. Výber miesta konferencie nebol náhodný. Kaštieľ v Gbelanoch totiž po kúpe jeho súčasným majiteľom prešiel počas uplynulých troch rokov komplexnou obnovou a pamiatkari mali možnosť svoje stretnutie spojiť s prehliadkou tohto objektu a následne diskutovať o spôsobe jeho obnovy a dostavby na súčasné využitie.

V úvode prednáškovej časti, ktorej bol venovaný prvý deň konferencie, predniesla hlavný príspevok s názvom *Naša cesta z Tomášova do Gbelian 2011 – 2016* generálna riaditeľka Pamiatkového úradu SR Katarína Kosová. Vo svojom vystúpení okrem zhodnotenia hlavných činností úradu za ostatných päť rokov sa tiež venovala zásadným oblastiam a problémom, ktoré táto inštitúcia riešila od roku 2002, keď sa stala výkonným orgánom ochrany pamiatkového fondu. Vyzdvihla úspešnú viacročnú transformáciu Pamiatkového ústavu na orgán špecializovanej štátnej správy v oblasti legislatívnej i personálnej, poďakovala zamestnancom úradu a vyzvala ich, aby i v budúcnosti dbali na posilňovanie statusu pamiatkara v spoločnosti a udržanie právomocí Pamiatkového úradu SR v systéme štátnej správy.

Blok odborných prednášok, ktorý nasledoval po úvodnom vystúpení ge-

nerálnej riaditeľky, bol tematicky zameraný na obnovu bývalých panských sídiel. Prvý príspevok v tejto časti sa viazal na obnovu miesta konferencie – Gbelianskeho kaštieľa a v jeho rámci vystúpili Ján Janiček – vlastník

dimír Majtán venovali histórii lokality a kaštieľa, ako aj priebehu a dôvodom zvolenej metodiky jeho obnovy. Ďalší príspevok s názvom *Bratislavský hrad, obnova miestodržiteľského sídla a štátnej reprezentácie*, ktorý predniesol za KPÚ Bratislava Peter Jurkovič, sa venoval finančne najväčšej obnove desaťročia. Obnova hradného paláca, ale najmä jeho severnej terasy, priniesla počas svojej realizácie prekvapivé archeologické nálezy, ale tiež pritiahla veľkú pozornosť a publicitu odbor-

Pohľad do auditória. Foto: P. Fratrič

Kaštieľ v Gbelanoch. Foto: B. Rössnerová.

objektu a investor obnovy a Viktor Šabík – architekt konečnej realizácie. Pokračovaním bola prednáška s názvom *Chateau Gbelany oprášenie zašlej slávy jedného kaštieľa*, v ktorej sa kolegovia z KPÚ Žilina Miloš Dudáš a Vla-

nej i laickej verejnosti s množstvom kontroverzných názorov a hodnotení. Prednáška Evy Šmelkovej z KPÚ Košice *Betliar, kaštieľ Andrássyovcov – tridsať rokov po obnove* sa zaoberala vyhodnotením súčasného stavu s prihliad-

nutím na realizovanú obnovu jedného z najatraktívnejších a aj najnavštevovanejších kaštieľov juhovýchodného Slovenska, ktorý bol postavený pred takmer 300 rokmi. V nasledujúcom príspevku boli prezentované spôsoby, formy a výsledky obnovy a rekonštrukcie veľkého, pôvodne renesančného reprezentatívneho kaštieľa v Humennom, ktorý bol dynastickým sídlom rodu Drugetovcov. Svoju odbornú prednášku o tomto kaštieli Eva Semanová doplnila aj humorne ladenou časťou o práci kolegov z KPÚ Prešov. Druhá časť cyklu prednášok začala príspevkom Márie Ružňovej z KPÚ Trenčín o obnove sídla Ilešháziouvcov (Illesházy) – kaštieľa nad Dubnicou, ktorý je jedným z najväčších a architektonicky najhodnotnejších panských stavieb trencianskeho regiónu. Ďalšia prednáška Evy Gažiovej z KPÚ Nitra bola venovaná rekonštrukcii kaštieľa v Oponiciach, známeho najmä bibliotékou, ktorej zakladateľom bol gróf Anton Juraj Aponi (Appo-

ny) v polovici 18. storočia. Vyvrcholením kvalitnej revitalizácie kaštieľa je práve drevený interiérový knižnicový interiér tejto knižnice, do ktorej sa vrátili z depozitov SNK zachované vzácne tlačne, rukopisné diela a knihy z pôvodnej aponiovskej zbierky. Poslednú odbornú prednášku konferencie predniesla Ľubica Fillová z KPÚ Banská Bystrica a bola venovaná kultúrnym pamiatkam významného šľachtického rodu s výrazným hospodárskym potenciálom Koháry – Coburg, ktorého panstvá sa rozkladali najmä v južnej polovici stredného Slovenska. I keď čas už nedovolil odprednášať plánovaný záverečný príspevok *Esterháziouvcov z Galanty*, v zastúpení KPÚ Trnava odznel v závere konferencie humorný príspevok *Majster strážovského kostola*, v ktorom Peter Grznár parodickou formou predniesol ikonografický výklad výtvarného diela – nástennej maľby 20. storočia z pohľadu archeológa.

Na konci prvého dňa konferencie jej organizátor a moderátor Peter Šku-

lavík poďakoval všetkým prítomným za ich účasť, poprial im veľa ďalších pracovných úspechov a pozval ich na večernú recepciu, pred ktorou sa ešte pre účastníkov uskutočnila prehliadka interiérov Gbelianskeho kaštieľa. Druhý deň konferencie bol zameraný na prehliadku vybraných realizácií pamiatkových obnov historických stavebných objektov v meste Žilina. Počas nej si účastníci prezreli ukončenú komplexnú obnovu Rosenfeldovho paláca, prebiehajúcu revitalizáciu Neologickú synagógu a obnovené priestory Budatínskeho hradu s parkom.

Konferencia k 65. výročiu založenia Pamiatkového úradu SR naplnila očakávané ciele. Obsahom pútavých a zaujímavých prednášok, ako aj terénou prehliadkou sa profesionálni pamiatkari vzájomne obohatili na svojom tradičnom celoslovenskom stretnutí o rôzne odborné prístupy a vymenili si názory pri metodike obnovy najmä v oblasti panských sídiel.

Peter Škulavík

Kaštieľ v Betliari. Foto: Archív PÚ SR, M. Jurík, 1997.

Kaštieľ v Humennom. Foto: Archív PÚ SR, P. Fratrič, 2013.

Kaštieľ v Dubnici nad Váhom. Foto: Archív PÚ SR, 2006.

Interiér knižnice kaštieľa v Oponiciach. Foto: Archív PÚ SR, P. Fratrič, 2011.

Hudobná sieň Bratislavského hradu sa 12. októbra 2016 stala miestom konania seminára s názvom Zoborské listiny. Išlo o sprievodné podujatie k výstave Dedičstvo Karola Veľkého, ktorá vznikla v rámci európskeho projektu Kolíska európskej kultúry (CEC) a po Belgicku, Taliansku, Francúzsku a Českej republike bola v mesiacoch jún – október 2016 predstavená aj návštevníkom Bratislavského hradu. Výstava znázornila obdobie raného stredoveku a jej hlavným cieľom bolo zasadiť strednú Európu do širšieho celoeurópskeho kontextu. Po prvýkrát boli na nej vystavené viaceré unikátne pamiatky zo slovenských zbierok, reprezentujúce najmä Nitriansko vo včasnostredovekom období.

Seminár o zoborských listinách zorganizovalo Slovenské národné múzeum a Pamiatkový úrad SR za patronátu Ministerstva kultúry SR, zaštrúpeného Radoslavom Ragačom, generálnym riaditeľom Sekcie kultúrneho dedičstva Ministerstva kultúry SR, ktorý prítomných nielen za organizátorov privítal, ale ich aj sprevádzal svojim komentárom počas celého podujatia.

Ako prvý rečník vystúpil Ján Lukačka z Univerzity Komenského v Bratislave. Tento fundovaný odborník na stredoveké slovenské dejiny zameral svoju pozornosť na význam zoborských listín z rokov 1111 a 1113 pre poznanie najstarších dejín Slovenska. Zhodnotil fyzický stav oboch týchto mimoriadne dôležitých dokumentov a opísal dôvody ich vyhotovenia. Najdôležitejším z nich bolo zabránenie snahe uhorského kráľa Kolomana o zabratie majetkov benediktínskeho kláštora na Zobore, o ktoré sa usiloval prostredníctvom zrušenia donácií sv. Štefana. Okrajovo sa tiež dotkol počiatkov kláštora a uviedol rôzne aspekty významu zoborských listín. Ako jeden z nich môžeme uviesť ten, že obsahujú najstaršie zápisy miestnych názov lokalít patriacich ku kláštorným majetkom.

Dvojica prednášateľov Marek Ruttikay a Peter Bednár z Archeologického ústavu SAV v Nitre sa vo svojom prís-

pevku venovala osídleniu majetkov zoborského kláštora z pohľadu archeológie. Archeologické výskumy na tomto území prebiehali už od 40. rokov 20. storočia. Autori sa pokúsili o rekonštrukciu osídlenia v tomto priestore na základe písomných a hmotných prameňov, o lokalizáciu majetkov kláštora, čo znázornili aj na mapách. Umožnilo to poslucháčom urobiť si predstavu o tom, kde všade mal zoborský kláštor svoje majetky roztrúsené na pomerne veľkom území.

Objektom záujmu Petra Bistáka z Krajského pamiatkového úradu v Nitre bola Kostolianska kotlina a zázemie Kostola sv. Juraja. V prvom rade priblížil prehľad archeologických výskumov v kotline od 50. rokov 20. storočia do roku 2015 a vyhodnotil získané poznatky i spôsob ich prezentácie. Cieľom výskumov archeologických tímov bolo nájsť včasnostredoveké osídlenie na tomto území a vytvoriť tak schému vývoja osídlenia Kostolianskej kotliny od súčasnosti do minulosti. V oblasti kotliny boli doložené mnohé sídelné komponenty a ich zázemie (hrady, hradisko), kostolné a sakrálné miesta, technické stavby (mlyny, parketáreň, píla, majer), výrobné objekty (pece, vápenky), stopy po poľnohospodárskej

činnosti či cestná sieť. To naznačovalo, že kotlina mala pestrú objektovú skladbu, avšak ranostredoveké osídlenie v nej bolo doložené len riedko.

Peter Baxa z Krajského pamiatkového úradu v Bratislave vystúpil s príspevkom o Kostole sv. Juraja v Kostolčanoch pod Tribečom. Táto významná kultúrna pamiatka bola odbornou verejnosťou objavená v roku 1960 a od toho času sa stala miestom početných archeologických a pamiatkových výskumov. Autor po krátkom zhrnutí výsledkov týchto výskumov prezentoval najnovšie objavy. Počas nich bol odkrytý nový hrob (č. 78) a v ňom objavené pozostatky náhrdelníka a minca Oldřicha I., čo posunulo datovanie tunajšieho pochovania z polovice do prvej štvrtiny 11. storočia. Okrem toho interpretoval aj obsah nástenných malieb v objekte ako donátorskú scénu viažucu sa na založenie kostola. Napriek rozsiahlym výskumom a záujmu, ktorý bol kostolu venovaný z radov odborníkov, stále ostáva neuzatvorená otázka datovania jeho vzniku.

Dejinami a lokalizáciou Kostola sv. Klimenta v Močenku sa zaoberal Karel Prášek z Krajského pamiatkového úradu v Bratislave. Svoj príspevok založil na predstavení archeologického výskumu z rokov 2008 – 2013, ktorého cieľom bolo určiť polohu najstaršieho kostola v Močenku. Na základe bohatšej fotodokumentácie opísal priebeh archeologických prác, ktoré prebiehali na lokalite Kalvária a oboznámil prítomných s dosiahnutými závermi. Pôvodný Kostol sv. Klimenta v priebehu 17. storočia postihol dvakrát ničivý požiar, čo poškodilo jeho budovu natoľko, že sa ju veriaci nerozhodli opraviť, ale miesto toho postavili na inom mieste nový kostol, rovnako zasvätený sv. Klimentovi. Pôvodný objekt bol rozobratý na stavebný materiál.

Vyvrcholením seminára bola prehliadka už spomenutej výstavy Dedičstvo Karola Veľkého, ktorou záujemcov previedol Peter Baxa a obohatil ju zaujímavým odborným výkladom. Seminár vhodne doplnil vystavené predmety a poslucháčov oboznámil s najnovšími výsledkami práce archeológov a pamiatkarov, čo podľa nášho názoru privítala nielen odborná verejnosť.

Ivana Červenková

Odišiel Ivan Tkáč, vedúci Oblastného reštaurátorského ateliéru v Levoči

V závere minulého roku, pár dní pred Vianocami, sme sa navždy rozlúčili s Ing. Ivanom Tkáčom, vedúcim Oblastného reštaurátorského ateliéru v Levoči, ktorý nás náhle a nečakane opustil vo veku 53 rokov (narodený 16. apríla 1963). Rodák zo Spišskej Novej Vsi v tomto meste absolvoval základnú aj strednú školu, vysokoškolské štúdium ukončil v roku 1990 na Stavebnej fakulte Vysoké školy technickej v Košiciach. Po krátkom pôsobení v stavebnej firme sa v máji 1992 zamestnal v Štátnych reštaurátorských ateliéroch – Oblastnom reštaurátorskom ateliéri v Levoči najprv ako výrobný dispečer, od 1. júla 1997 ako vedúci ORA.

Takmer dvadsaťročné pôsobenie Ivana Tkáča v tejto funkcii mu prinies-

lo mnoho úspešných, občas i menej úspešných dní, tak, ako to život prináša každému z nás. Jeho pracovný život, rovnako ako život levočského

reštaurátorského ateliéru, popretkávali organizačné zmeny i zmeny sídla ateliéru, tiež nárast počtu zamestnancov vyplývajúci zo zlepšených priestorových podmienok. K výraznej zmene dochádza presťahovaním do špecificky a účelovo projektovaného a rekonštruovaného objektu na Novej ulici č. 55 v roku 1997, keď sa zároveň stáva i jeho vedúcim. Tento areál s veľkoryso riešenými priestormi – ateliérmi, dielňami a inými prevádzkovými priestormi, poskytol v plnej miere možnosti realizácie náročných úkonov, ktoré si vyžaduje reštaurátorská prax. Aby objekt žil a plnil poslanie, na ktoré bol vybudovaný, bolo ho treba naplniť prácou – reštaurátorskými akciami a ľudským potenciálom, ktorý reštaurátorské práce prinášal, organizačne zabezpečoval a fyzicky vykonával. Parketou pre Ivana Tkáča bolo prinášanie mimoriadneho množstva reštaurátorských akcií pre tento ateliér, ktorý sa takto zúčastnil na mnohých reštaurátorských počinoch.

Eva Spaleková

Archeológ Mikuláš Feník (1979 - 2016)

Dňa 4. októbra 2016 archeologickú komunitu veľmi predčasne opustil Mgr. Mikuláš Feník, v ktorom kolegovia z Pamiatkového úradu SR a krajských pamiatkových úradov stratili veľmi cennú osobnosť – profesijne i ľudsky.

Mikuláš Feník bol rodákom z Vranova nad Topľou. Už počas štúdia na miestnom gymnáziu sa zúčastnil archeologického výskumu na lokalite Havránok pri Liptovskej Mare, kde zároveň sprevádzal turistov po múzeu v prírode. Po maturite v roku 1998 začal študovať geológiu na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, ale po ukončení prvého semestra sa rozhodol predsa len zasvätiť svoj život archeológii. Na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského – odbor archeológie nastúpil v septembri 1999. Štúdium ukončil v roku 2006 štátnou skúškou a úspešnou obhajobou diplomovej práce *Peší bojovníci z obdobia avarskeho kaganátu na pohrebiskách z územia Slovenska*, ktorú publikoval v zborníku Katedry archeológie FiFUK *Musaica XXVI/2009*. V nasledujúcom

roku pokračoval vo vzdelávaní v doktorskom štúdiu, ktoré však pre nával iných povinností po štyroch rokoch zanechal. Archeologickému bádaniu sa intenzívne venoval každú sezónu od nástupu na vysokú školu (Stupava, Bzince-Hrušov). V rámci spoločných americko-slovenských výskumných projektov pôsobil na náleziskách v Moravanoch pri Michalovciach a v Nižnom Hrabovci. Aktívna znalosť nemčiny a angličtiny

ho priviedla na archeologický výskum rímskeho auxiliárneho kastela v zaniknutom rímskom meste Carnuntum pri rakúskej obci Petronell, kde pôsobil ako hosťujúci archeológ v rokoch 2000 – 2004 pod vedením M. Kandlera. V Archeologickom parku Carnuntum pôsobil zároveň ako dobrovoľník v rokoch 2002 – 2006 na výskume rímskeho civilného sídliska. Jeho kariéra na jednej z najvýznamnejších lokalít Rímskeho impéria pokračovala aj v nasledujúcich rokoch pod odborným vedením F. Humera, tentoraz už ako vedeckého spolupracovníka. Petronell – Carnuntum opustil v roku 2011. Po roku práce v IBM ISC Slovakia nastúpil na odbor archeológie v Pamiatkovom úrade SR.

Medzi archeológov – pamiatkarov priniesol precízny systém, poriadok a absolútnu profesionalitu bez zámeru komukoľvek cielene uškodiť, či nadŕžať. Vždy mal na srdci prezentovať svojho zamestnávateľa na najvyššej profesionálnej úrovni. Nebolo mu pritom cudzie otvorene poukázať na problémy na domácej pôde. Archeologické oddelenie Pamiatkového úradu SR sa aj vďaka nemu stalo rešpektovanejšou zložkou štátnej správy. Osobne si ho budem vždy pamätať nielen ako archeológa – pamiatkara, ktorému vždy záležalo na dobrom mene slovenskej monumentológie, ale tiež ako príjemného a pozitívneho človeka. Vďaka, Miki, za všetko!

Martin Furman

Za Barborou Glockovou (1972 - 2016)

Koncom minulého roku nás navždy opustila Barbora Glocková, pamiatkarka, výskumníčka, aktivistka, ilustrátorka, propagátorka umenia a kultúrnych akcií, manželka, matka, kamarátka, osobnosť.

Vyštudovala dejiny umenia a archeológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a po ukončení štúdia sa rozhodla odísť z rodnej Bratislavy na nové pôsobisko v Kremnici. Tu sa v krátkom čase stala vedúcou pracoviska vtedajšieho Pamiatkového ústavu, regionálneho strediska Banská Bystrica. Spolu s manželom, historikom umenia Lubošom Kürthym, začali zakrátko – už ako bývalí zamestnanci Pamiatkového ústavu – vykonávať architektonicko-historické a umelecko-historické výskumy pamiatok po celom Slovensku, so sústredením na jeho stred a východ. Spoločne sklbené záujmy ich motivovali k možno odvážnemu kroku opustenia pevného rámca stáلهo zamestnania a jeho nahradenia až priekopníckym „dobrodružstvom“ objavovania a spoznávania pamiatkari – výskumníkov na voľnej nohe. Za všetky ich spoločné projekty môžeme v krátkosti spomenúť výskumy špitálskeho a evanjelického kostola a mincovne v Kremnici, Kláštor pod Znievom, kaštieľ v Sennom a Zemplíne, kláštor v Lelese, hrad Krásna Hôrka,

meštianske domy v Košiciach, Bardejove ...

Jej bohatý tvorivý potenciál charakterizuje množstvo aktivít a projektov, napr. spolupráca s Múzeom minci a medailí v Kremnici (MMM), pre ktorú vyhotovovala umelecko-historické popisy, vytvorila pracovné zošity s vlastnými ilustráciami, leví podiel mala na vzniku publikácií Zbierka umenia NBS-MMM v Kremnici, Národná banka Slovenska a umenie, Mestský hrad a iné.

To, že bola širokospektrálnou osobnosťou ukazuje aj jej vlastná umelecká činnosť. Ilustrovala knihu svojho otca, spisovateľa Petra Glocka Rozprávkar a rozprávnik. Dôležité boli jej aktivity v občianskom združení SOS Kremnica, kde vystupovala v záujme zachovania kvality životného prostredia zoči-voči koristníckym obchodným záujmom a aktívne tak pomáhala Kremnici a ľuďom v nej. Podieľala sa na vzniku výstav, prispievala do časopisu Kremnický letopis. Písala o Zechenterovej záhrade, o kúpeľoch Turčianske Teplice, o kremnickej knižnici, o denníku Dr. Otta Hellensteina, o rôznych pamiatkach, rozpracovanú mala knižku o kremnických mestských lesoch a množstvo iných aktivít.

Každý, kto navštívil Barboru v ich spoločnom dome v Kremnici, cítil, že ten má svoju náladu, je osobitý a neopakovateľný, koncipovaný podobne ako umelecké dielo. V ňom sa odohrával každodenný život Barbory, a aj tu ostal odtlačok jej silnej osobnosti. S radosťou však chodila aj do Košíc, kde sa dobre cítila a my s ňou tiež.

Tí, ktorí sme ju poznali, vieme, že životný elán, energia a tvorivý potenciál z nej sršali pri každom stretnutí. Žiaľ, sily jej došli tesne pred Vianocami a sviatky radosti a pokoja nám pripadali akési iné, prázdnejšie. Barborka, veľmi nám chýbaš, za všetko ďakujeme a budeme s láskou navždy spomínať.

Martin Pristáš

Interiér kaplnky hradu Krásna Hôrka.
Foto: Archív PÚ SR, 2006.

Spomienka na Ing. arch. Annu Tomašákovú

(Banská Bystrica, 1936 - Bratislava, 2016)

Vutorok 30. augusta 2016 sme sa v Kostole Sedembolestnej Matky Božej v Bratislave v časti Petržalka-Lúky po zádušnej omši, za sprievodu krásnych tónov huslí dlhoročného rodinného priateľa zosnulej, virtuóza Petra Michalicu, rozlúčili s Ing. arch. Aničkou Tomašákovou, rodenou Medrickou. Architektka A. Tomašáková sa pod vplyvom svojho profesora Alfreda Piffľa po štúdiu na Fakulte architektúry a pozemného staviteľstva SVŠT zamestnala v roku 1959 v bratislavskom podniku Stavoprojekt, v ateliéri zameranom na ochranu pamiatok a historických jadier miest s pôsobnosťou pre celé Slovensko. Ostala mu verná až do odchodu do dôchodku v roku 1991, pričom v 80. rokoch minulého storočia zastávala post hlavnej inžinierky ateliéru architekta Ferdinanda Milučkého.

Počas svojej praxe navrhla obnovu mnohých významných pamiatkovo chránených objektov, ktoré boli realizované pod jej autorským dozorom, na základe pamiatkových výskumov, vždy s prioritou ochrany ich autenticity a zachovania kultúrno-historických hodnôt. Pani architektka na základe svojej mimoriadnej zodpovednosti, usilovnosti, odborných vedomostí, ale i talentu vnímania krásna, sa rýchlo stala uznávanou odborníčkou v oblasti obnovy pamiatok. K práci pristupovala vždy nanajvyš zodpovedne a erudovane. Úzko spolupracovala s pamiatkovým ústavom a jeho výskumnými zložkami. Pohotovo reagovala i počas realizácie obnovy na nové objavené skutočnosti, ktoré sa vždy snažila začleniť a prezentovať správnu interpretáciou, i keď len fragmentov, do výpovedného celku umocňujúceho historickú danosť stavby. Svoju prax začala veľkolepo, v spolupráci s architektom Augustínom Danielisom sa podieľala na obnove národnej kultúrnej pamiatky Bratislavský hrad. Už v roku 1965 jej bola zverená úloha záchrany ďalšej významnej pamiatky, budovy Akadémie Istropolitany, prvej uhorskej univerzity. Stala sa vedúcou veľkého

Cena Fra Angelico. Zdroj: archív rodiny Tomašákovej.

kolektívu, ktorý pracoval na projekte. Počas jeho realizácie sa súčasne vykonával archeologický, pamiatkový, historický výskum aj obnova, pričom projekcia bežala priamo v budove stavby, reagujúc na nové poznatky. Vďaka vtedajšiemu stavebníctvu a materiálovým i finančným možnostiam, resp. ich nedostatku, trval celý projekt niekoľko náročných rokov.

Po zvládnutí tejto úlohy vytvorila s kolegynami architektkami Jelicou Janotovou Bellušovou a Oľgou Janákovou odborne zdatný tím, ktorému bolo zverených mnoho ďalších významných úloh obnovy pamiatkového fondu.

Patrí medzi ne rekonštrukcia domu na Kapitulskej ulici, tzv. Katov dom, ale i práce mimo Bratislavu, veď ateliér Stavoprojektu bol v tom čase jediným odborným pracoviskom na Slovensku zameraným na obnovu pamiatok. Obnova renesančného meštianskeho domu na námestí v Levoči bola pre vtedy už mamičku dvoch detí náročnou záležitosťou aj z hľadiska nutnosti častých služobných ciest. Medzi najväčšie zadania mimo Bratislavu možno zaradiť rekonštrukciu bývalého Kammerhofu v Banskej Štiavnici pre Slovenské banské múzeum. Rozsiahly komplex si vyžiadala niekoľko rokov trvajúci výskum a realizáciu obnovy so značnými finančnými prostriedkami. Autorka si osobne tento projekt veľmi cenila, o čom svedčí výpoveď jej priamej spolupracovníčky O. Janákovvej.

Najviac projektov i realizovaných prác A. Tomašákovvej však predstavujú diela priamo v historickom jadre Bratislavy. Z roku 1970 je to projekt rekonštrukcie domu na Panskej 26 (vtedy Nálepková ulica) pre Slovenskú akadémiu vied. Ďalej malý prepoštský dom na Kapitulskej ulici, meštianske domy na Prepoštskej a Františkánskej ulici, ako aj v dôsledku zmeny vlastníckych vzťahov nerealizovaná rekonštrukcia Pálfiho paláca na Zámockej ulici. Samostatnú kapitolu tvorby A. Tomašákovvej tvorí rekonštrukcia Zichyho paláca na Dom obradov. Za rekonštrukčné práce a nové využitie interiéru získal projekt v roku 1991 znovuzriadenú Cenu Dušana Jurkoviča udelenú Spolkom architektov Slovenska. Ocenená bola trojica autorov: Rastislav Janák a Oľga Janáková za interiér a Anna Tomašáková za obnovu pamiatky a jej stavebnú realizáciu. Posledným veľkým projektom architektky A. Tomašákovvej pred odchodom do dôchodku po zániku podniku Stavoprojekt bol tzv. Husitský dom na Františkánskej 3 v Bratislave. Žiaľ, ani tento projekt sa vzhľadom na nové vlastnícke vzťahy a komerčný prístup majiteľa nakoniec nerealizoval.

Architektka Anna Tomašáková bola aktívna i mimo vlastného pracoviska v rámci architektonickej obce. Spolu s manželom architektom Jakubom Tomašákom (autorom televíznej veže na Kamzíku) sa zúčastnila viacerých architektonických súťaží. Z nich mimoriadne prínosný bol ich súťažný návrh na obnovu kúrií na Žižkovej ulici pre účely Slovenského národného múzea. Tomašákovci v ňom ako jediní

prezentovali názor na regeneráciu a reabilitáciu asanovaného historického územia – Dunajského nábrežia, ako súčasť mestskej pamiatkovej rezervácie Bratislava. Spoločná tvorivá práca manželov Tomašákovcov pokračovala i v novej spoločenskej situácii po roku 1989, najmä v oblasti sakrálnej architektúry, keď sa Jakub Tomašák ujal vedenia Zväzu pre výstavbu a pamiatky v Kresťanskodemokratickom hnutí. V rámci poradenskej expertnej činnosti využili svoje predchádzajúce autorské skúsenosti získané pri návrhu liturgického priestoru vo farskom kostole v Lazanoch (1984), či pri úprave fary vo Vyhniciach s využitím podkrovia pre pastoračné aktivity (1987). V deväťdesiatych rokoch vypracovali aj viaceré súťažné návrhy na urbanisticko-architektonické riešenie kostola a pastoračného centra v Žiari nad Hronom, rímskokatolíckeho pastoračného centra na Teplickej ulici v Bratislave, farského kostola a pastoračného centra Svätej rodiny v Petržalke, farského kostola a pastoračného centra Srdca Ježišovho na Kramároch. Pre Maticu slovenskú vyhotovili projektovú dokumentáciu Parku zahraničných Slovákov v Kremnických Baniach. Predmetom ich tvorivej spolupráce bola aj úprava liturgického priestoru vo františkánskom kostole v Kremnici a zastavenia na krížovej ceste a kostolík na vrchu Kalvárie v Kremnici. V rámci poradenskej činnosti sa stali autormi prevádzkových vzťahov pre nové farské objekty pri mnohých existujúcich kostoloch. Zaujímavou stavbou je i nová konštrukcia

Bratislava, budova Academie Istropolitany.
Foto: Archív PÚ SR, P. Fratrič, 2003.

Odvzdávanie ceny Fra Angelico Ing. arch. A. Tomašákovcej. Zdroj: archív rodiny Tomašákovcej.

zvonice v Hodoch pri Galante. Poslednou realizovanou stavbou manželov bola úprava apsidy a osadenie nových liturgických prvkov v rodnej obci Jakuba Tomašáka v Mútnom na Orave.

Pri výpočte projektových a realizovaných prác architektky A. Tomašákovcej si jasne uvedomujeme jej nemalý podiel na záchrane nášho kultúrneho dedičstva a teda i množstva práce, ktoré toto skromné malé žieňa odvieďlo. Od roku 1959 do roku 1991 ostala verná svojmu prvému zamestnávateľovi, podniku Stavoprojekt, ktorý zanikol v zmenených ekonomických i spoločenských podmienkach. Svoju odbornú prácu prerušila iba dvakrát na dobu štyroch mesiacov počas materskej dovolenky, keď sa jej narodila dcéra Katarína a syn Michal, ktorý rodičov nasleduje v náročnej profesii architekta. Popri obrovskom pracovnom nasadení však nebola iba paňou architektkou, ale i manželkou a vzornou matkou, udržiavajúcou tradičnú kresťanskú rodinu. Bola vzorom pre svoje okolie i spolupracovníkov. Pre každého mala svoj milý úsmev i dobré slovo a pre mnohých i tanier dobrej domácej polievky, čo pri smútočnom obrade nezabudol pripomenúť mladý kňaz vychovaný v detstvom domove v Trnave, ktorý manželia podporovali. Mnoho jeho chovancov aj v dospelosti navštevovalo pohostinný dom Tomašákovcov, ktorí s láskou doopatrovali aj jeho pani riaditeľku. Príklad života architektov manželov Aničky a Jakuba, ich vzájomnej lásky,

pokory, práce, tolerance i viery je názaj pozoruhodný. Preto je i opodstatnené ocenenie oboch manželov Cenou Fra Angelico za celoživotný prínos kresťanských hodnôt do umenia, ktorú im udelila Konferencia biskupov Slovenska 16. februára 2013 v Zrkadlovej sieni Primaciálneho paláca.

Česť jej pamiatke! Na pamiatku a inšpiráciu mladším pamiatkarom, ktorým je práca poslaním, si dovoľila s láskou a úctou zaspomínať, s pomocou dcéry, syna i blízkych spolupracovníkov

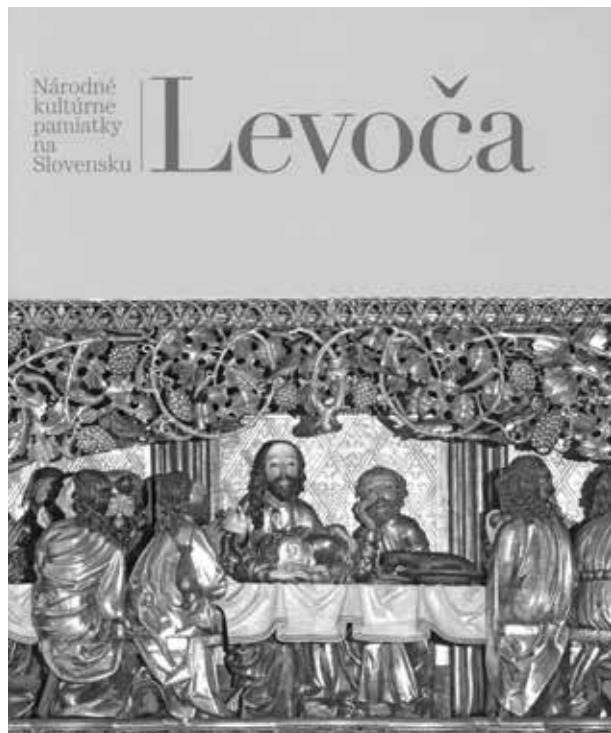
Jara Lalková

Banská Štiavnica, Kammerhof.
Foto: Archív PÚ SR, 2005.

Národné kultúrne pamiatky na Slovensku - Levoča

Národné kultúrne pamiatky na Slovensku - Levoča. URBANOVÁ, Norma - KOSOVÁ, Barbora - SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica (zost.). Bratislava : Pamiatkový úrad SR; Slovart, 2016. 679 s. ISBN 978-80-556-2449-5.

dedičstve Slovenska, ktorá mapuje hnutelné a nehnuteľné národné kultúrne pamiatky zapísané v Ústrednom zozname pamiatkového fondu Slovenskej republiky.

Pamiatkový úrad SR touto cestou prezentuje výsledky dlhodobej dokumentačnej a výskumnej práce všetkých druhov pamiatok mesta Levoče, ktorá bola pre svoje výrazné a jedinečné pamiatkové hodnoty zapísaná do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO ako súčasť lokality Levoča, Spišský hrad a pamiatky okolia.

Kolektív autorov (Ľudmila Husovská, Ivan Chalupecký, Antónia Jacková, Adriana Klingová, Barbora Kosová, Desana Lacková, Gabriel Lukáč, Mária Novotná, Emília Poláková, Peter Odler, Katarína Škandíková, Štefánia Tóthová a Norma Urbanová) pod odborným vedením Ľubice Szerdovej-Velasovej

podáva zrozumiteľným spôsobom podrobnú syntézu poznatkov a informácií o jednotlivých pamiatkach, prehľad širších historických, spoločenských, politických a kultúrnych súvislostí, ktoré ovplyvňovali formovanie skúmaného územia, vývoj výtvarného umenia, umeleckých remesiel, architektúry a urbanizmu, urbanistický a stavebný vývoj pamiatkovej rezervácie Levoča a celého sídla, vrátane mestských častí.

V katalógovej časti sú uvedené historické názvy, podoba a opis mestského erbu a geografická poloha. Nasledujú samotné heslá o jednotlivých národných kultúrnych pamiatkach, ktorých podkladom boli aktualizované listy ako výsledok základného pamiatkového výskumu v rámci revízie a aktualizácie Ústredného zoznamu pamiatkového fondu SR, ktorá je dlhodobou a celoplošnou úlohou Pamiatkového úradu SR realizovanou od roku 2000.

Celofarebná publikácia využíva dobové i súčasné fotografie doplnené historickými katastrálnymi a vojenskými mapami, originálne návrhy stavieb, kresby, archívne dokumenty, zamerania hnutelných pamiatok a detailov architektúry, pôdorysy so slohovou analýzou z pamiatkových a reštaurátorských výskumov v konfrontácii so súčasným stavom, dokumentovaným aj výnimočnými leteckými zábermi, ktoré približujú premeny a hodnoty dnešného pamiatkového fondu. Kniha je určená odborníkom i laikom so záujmom o kultúrne dedičstvo.

Ľubica Szerdová-Velasová

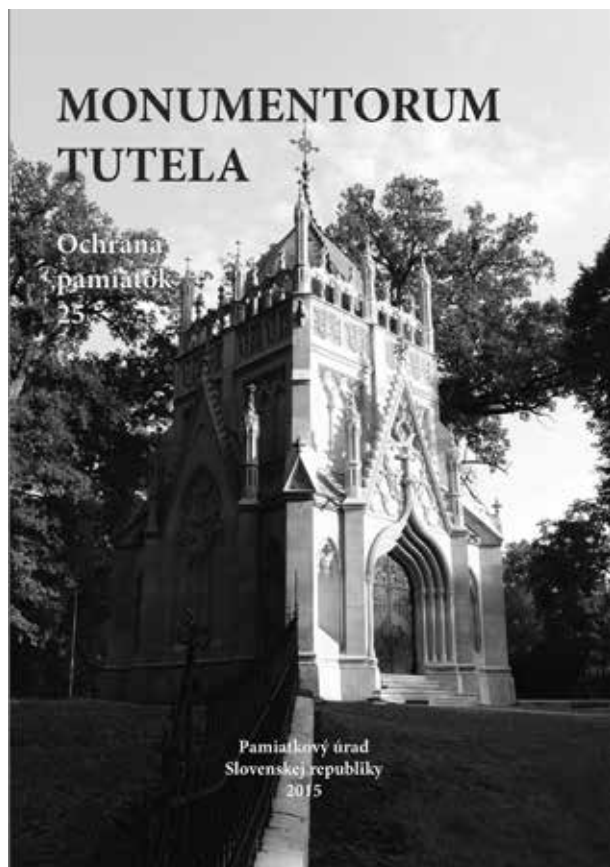
Portál Kostola sv. Jakuba v Levoči. Foto: Archív PÚ SR, V. Mencl, 1936.

Radnica v Levoči. Foto: Archív PÚ SR, 1930.

Monumentorum tutela - Ochrana pamiatok 25

Monumentorum tutela - Ochrana pamiatok 25. Bratislava :
Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2015. 232 s.
ISBN 978-80-89175-72-7.

Na konci roka 2015 vydal Pamiatkový úrad Slovenskej republiky ďalší zborník z edície Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok. Tak ako v úvode píše zostavovateľ zborníka,

téma zborníka bola venovaná národným kultúrnym pamiatkam sepulkrálneho charakteru a pomníkovej tvorby s ohľadom na dve historicky významné udalosti z rokov 2014 a 2015, a to sto rokov od vypuknutia prvej svetovej vojny a sedemdesiat rokov od ukončenia druhej svetovej vojny.

Zborník má 15 samostatných príspevkov a je rozdelený na dve tematické časti. V prvej, venovanej civilným cintorínom, sú v úvode dva príspevky. Prvý zaoberajúci sa základnou témou evidencie sepulkrálnych pamiatok v Ústrednom zozname pamiatkového fondu a druhý myš-

lienkou vyjadrenia smrti, času a pomníkovej tvorby v rôznych spojeniach a pohľadoch. Ďalšie príspevky sú venované Národnému cintorínu v Martine, Evanjelickému cintorínu v Banskej

Bystrici, Historickému cintorínu na prešovskej Kalvárii, Cintorínu sv. Rozálie v Košiciach a Verejnému košickému cintorínu.

Druhá časť zborníka je zameraná na cintoríny a pamätníky prvej a druhej svetovej vojny. Prvý príspevok sa zaoberá vpádmi Ruskej armády na územie Uhorska a ich následkami pre región Zemplína. Nasledujúci príspevok je venovaný vojnovým cintorínom prvej svetovej vojny, ich osudom počas uplynulého storočia a súčasným snahám o ich obnovu. Pomníková a pamätníková tvorba je interpretovaná v ďalších príspevkoch záverečnej časti zborníka, ktoré sa zaoberajú problémovými pomníkmi ako nečakaným dôsledkom prvej svetovej vojny, vojnovými hrobmi a pietnymi miestami, Slavínom – pamätníkom Sovietskej armády v Bratislave, Pomníkom padlých v druhej svetovej vojne v Košiciach, Duklianskemu pamätníku vo Vyšnom Komárniku a tankovému vozňu povstaleckého pancierového vlaku Štefánik.

Obsah zborníka naplnil predstavu prezentovať časť pamiatkového fondu zloženú z objektov sepulkrálneho charakteru a priniesol aj niekoľko nových a netradičných pohľadov na pamiatky tohto druhu. Zborník bol venovaný pamiatke historika a pamiatkara PhDr. Jozefa Jablonického, DrSc., ktorý sa počas svojho pôsobenia na pamiatkovom ústave venoval pamiatkam histórie so zameraním na obdobie druhej svetovej vojny a Slovenského národného povstania.

Peter Škulavík

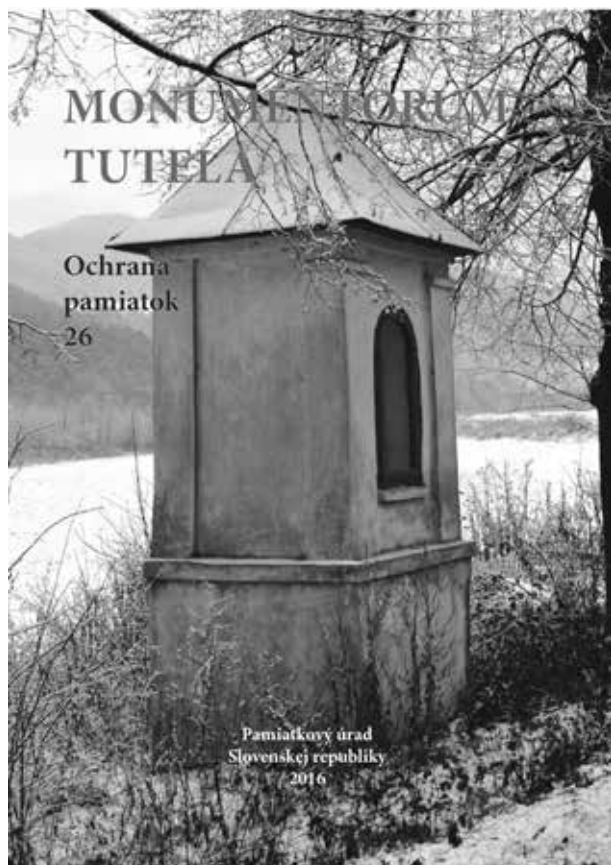
Evanjelický cintorín v Banskej Bystrici. Foto: P. Buday.

Pamätník na Dukle. Foto: D. Sabol.

Monumentorum tutela - Ochrana pamiatok 26

Monumentorum tutela - Ochrana pamiatok 26. Bratislava :
Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2016. 182 s.
ISBN 978-80-89175-75-8.

Dvadsiaty šiesty zväzok ročenky *Monumentorum tutela / Ochrana pamiatok* zrkadlí prvý odborný-metodický deň, usporiadaný v spolupráci Pamiatkového úradu Slovenskej republiky s generálnym riaditeľstvom Národného pamiatkového ústavu (ČR) v októbri 2015 v Červenom Kláštore. Program podujatia i obsah publikačného výstupu rozčlenili usporiadatelia do troch okruhov: *Verejné priestory a novostavby – Drobná sakrálna architektúra v krajine – Pamiatkové územia a ochranné pásma*.

V ochrane pamiatkového fondu azda k najnaliehavejším patrí problematika *verejných priestorov a novostavieb* – v pamiatkových územiach (rezervácie, zóny), alebo aj širšie v prostredí jednotlivých kultúrnych pamiatok. Podania tohto druhu tvoria každodennosť krajských pamiatkových úradov ako orgánov špecializovanej štátnej správy. Tým sa, pochopiteľne, umocňuje

spoluzodpovednosť za ochranu, súčasný a budúci stav pamiatkových území a ochranných pásiem, samozrejme za predpokladu súčinnosti miestnej samosprávy a v neposlednom rade i vlastníkov nehnuteľností. Príspevky dokumentujú skúsenosti a výsledky v krajoch východného Slovenska.

Naproti tomu problematiku *drobnej sakrálny architektúry v krajine* (súhrnne pomenúvanej pojmami božie muky, sochy na stĺpe, kaplnky) možno vnímať ako výsostne odbornú, výskumnú a topograficko-inventarizačnú činnosť; pravda, vyplýva aj z reálneho výskytu a zachovania v konkrétnej krajine alebo regióne. V ostatnom období ten-

to výskum a dokumentáciu prehľbili najmä v Juhomoravskom kraji, kde ich prepájajú s „dátovým“ potenciálom starých mapových diel, aktuálne sprístupňovaných modernými prostriedkami.

Akési previazanie oboch okruhov predstavujú *pamiatkové územia a ochranné pásma*. Z ich typologického spektra sa program zamerl na tie „najrozsiahlejšie“ – krajinné pamiatkové zóny, ktoré majú v Česku takmer štvrtstoročnú tradíciu. Určitými krajinnými hodnotami sa však vyznačujú tiež iné pamiatkové územia, najmä vidiecke. Je pozoruhodné, že návrhy zriaďovať práve tento druh území – ako národopisné rezervácie – patria vôbec k prvým iniciatívam v počiatkoch demokratickej ochrany pamiatok v období dvadsiatich rokov minulého storočia. Osudy tradičnej ľudovej architektúry, snáď najkrehkejšej spomedzi stavebných pamiatok, sú akýmsi lakmusovým papierikom vývoja, úspechov, ale aj pre-

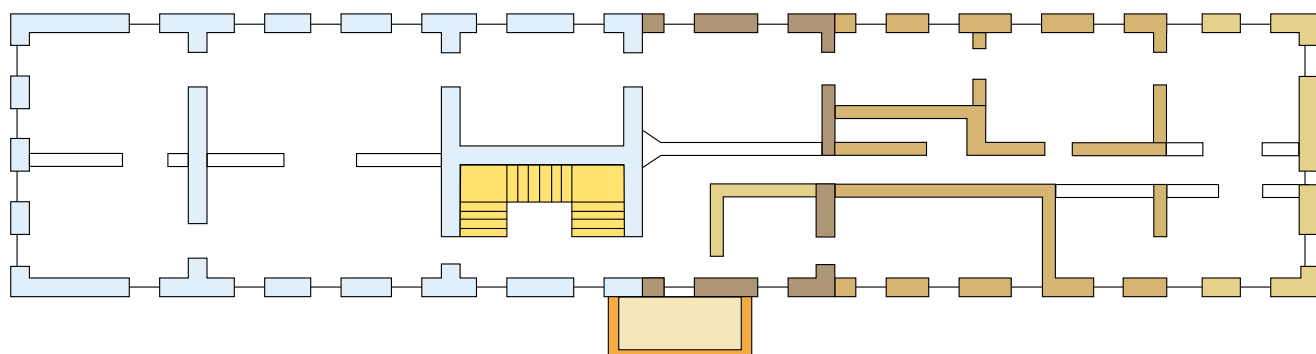
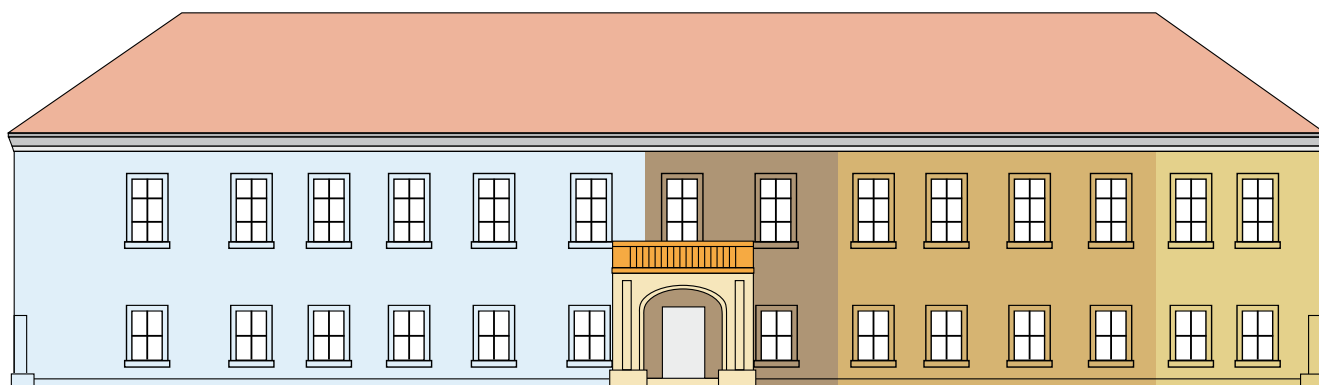
Kostol na kalvárii v Kláštore pod Znievom.
Foto: Archív PÚ SR, P. Fratrič, 2008.

hier ochranárskej myšlienky. Téma (pamiatkovej) krajiny, pamiatok v krajine nie je zanedbateľná a výsostne sa podieľa na zachovávaní našich vlastí ako „krajín pamiatok“.

Iste nie je náhodné, ak jeden z priekopníkov sledovaných problematik nachádzame v osobnosti a diele Václava Mencla (1905 – 1978). V tvorbe spoluzakladateľa a priekopníka ochrany pamiatok v bývalom Česko-Slovensku nájdeme prinajmenšom orientačné, ale vždy poučné dotyky s každým z vymedzených okruhov. Veď s problémami novostavieb v historickom prostredí sa zapodieval najmä v čase pôsobenia na bratislavskom Štátnom referáte na ochranu pamiatok na Slovensku (1930 – 1939). Ako prednosta odboru ochrany pamiatok na Ministerstve školstva a osvetu v Prahe po roku 1945 mal zase jedinečnú príležitosť presadiť program pamiatkových rezervácií – spočiatku mestských, ale výhľadovo i vidieckych. Práca s názvom *Lidová architektúra v Československu* je vôbec jeho posledným, už posmrtno vydaným opusom (1980). Odborný-metodický deň a jeho zborník sú uctením 110. výročia Menclovho narodenia.

Všetky príspevky zaradené v *Monumentorum tutela / Ochrana pamiatok 26* prinášajú hodnotné poznatky vo svojich témach. Vhodným spôsobom sa zaraďujú do odborného a vedecko-výskumného profilu tejto najstaršej pamiatkarskej ročenky.

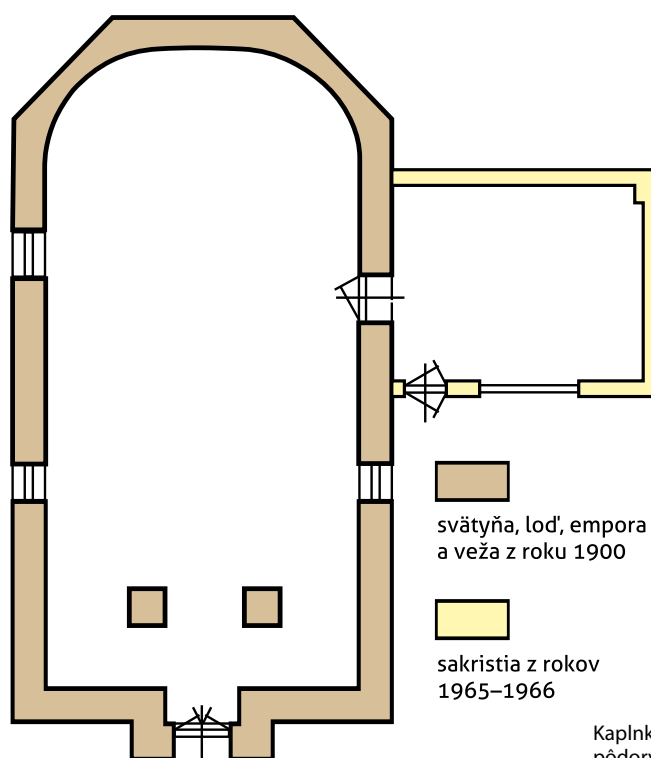
Tomáš Kowalski

Slohová analýza

	Renesančná (pred rokom 1714)		Barokovo-klasicistická (1794–1795)
	Baroková I. (1714)		Historizmus (1865)
	Baroková II. (30. roky 18. storočia)		Krov (1871)
	Baroková III. (1742)		Moderna (30. roky 20. storočia)

Kaštieľ v Rumanovej, juhozápadná fasáda a pôdorys – slohová analýza. Autor: Peter Vince.

 svätyňa, loď, empora
a veža z roku 1900

 sakristia z rokov
1965–1966

Kaplnka Ružencovej Panny Márie v Rumanovej,
pôdorys – slohová analýza. Autor: Peter Vince.

